

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БІЛОУС КОСТЯНТИН ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 347.919.3

ДИСЕРТАЦІЯ

МАЛОЗНАЧНІ СПРАВИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К. В. Білоус

Науковий керівник:

Комаров Вячеслав Васильович,
кандидат юридичних наук, професор

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Білоус К. В. Малозначні справи у цивільному судочинстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2023.

У роботі здійснено перше в Україні комплексне теоретичне дослідження феномену малозначних справ як процесуально-правового явища, концептуальних основ інституту малозначних справ у цивільному судочинстві, а також процесуальних особливостей їх розгляду в контексті забезпечення права на справедливий судовий розгляд крізь призму гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, зокрема: з'ясовано онтологічну природу малозначності справи у цивільному судочинстві як юридичного феномену; досліджено малозначність справи як категорію цивільного процесуального права; охарактеризовано тенденцію диференціації судових процедур, призначених для розгляду малозначних справ, крізь призму принципу пропорційності; визначено межі судового керівництва розглядом малозначних справ (case management), його процесуальні особливості; надано структурно-функціональну характеристику спрощеного позовного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ; систематизовано й охарактеризовано глобальні тенденції нормативної регламентації процедур судового розгляду малозначних справ; окреслено зміст права на доступ до суду та визначено особливості його реалізації у малозначних справах; запропоновано ефективну модель розгляду малозначних справ крізь призму принципу пропорційності та окремих гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ (публічності, розумності строків судового розгляду); актуалізовано проблеми оскарження судових рішень у малозначних справах; надано пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства та судової практики у контексті дотримання гарантій права на справедливий суд під час розгляду малозначних справ.

Перший розділ роботи присвячений дослідженню концептуальних основ інституту малозначних справ у цивільному судочинстві. Констатовано, що сучасні

наукові дослідження питань правової природи та змісту «малозначності» справи, місця малозначних справ у цивільному судочинстві свідчать про зосередженість вчених на вузькогалузевій проблематиці, питаннях, які не вирішують проблему в цілому. У своїй сукупності вказані фактори актуалізують необхідність проведення комплексного дослідження проблеми малозначних справ у цивільному судочинстві.

Сформульовано теоретичну концепцію малозначності справи у контексті диференціації цивільного судочинства, а також системи його проваджень, де малозначна справа є первинною стосовно процесуальної форми її розгляду, оскільки особливості останньої визначаються сутнісними характеристиками справи, яка є основним предметом судової діяльності, через це первісним критерієм диференціації цивільної процесуальної форми виступає характер спору про право, тому ознака малозначності є засобом диверсифікації цивільних справ на окремі категорії для розгляду і вирішення яких, за наявності передбаченої процесуальним законом сукупності умов (ціна позову, його предмет, складність справи, характер спірних правовідносин, значення справи для сторін і суспільства), застосовується спеціальний процесуальний порядок, покликаний забезпечити доступність правосуддя шляхом максимально можливого спрощення і оптимізації судового розгляду справ, що відповідають критерію малозначності.

Надано теоретичне визначення термінопоняттю «малозначні справи» у цивільному судочинстві, під яким слід розуміти окремий, самостійний різновид цивільних справ, які характеризуються: а) обмеженістю верхньої межі ціни позову; б) нескладністю з огляду на можливо-допустиму тривалість їх судового розгляду, зміст та обсяг питань права і факту, які має вирішити суд; в) специфічним характером спірних правовідносин, проявом якого є участь «слабкого суб'єкта» в окремих категоріях справ (про захист прав споживачів, пов'язаних з аліментними правовідносинами); г) спрощеним процесуальним порядком їх розгляду; д) обмеженістю права касаційного оскарження.

Визначено загальні, сутнісні ознаки спрощеного позовного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ у національних і зарубіжних

правових порядках, а саме: 1) розширена суддівська дискреція при визначенні процесуального порядку розгляду справи; 2) редукція процедури судового розгляду; 3) спеціальні правила сплати судового збору; 4) орієнтація на самопредставництво сторін, чому сприяє спрощення всієї процедури, що розраховане на участь сторони без професійного представника, хоча така участь не виключається; 5) використання стандартизованих форм процесуальних документів; 6) застосування технологій електронного документообігу; 7) використання альтернативних способів врегулювання спорів, зокрема медіації, у тому числі обов'язкової, для окремих категорій малозначних справ.

На основі порівняльного дослідження законодавства іноземних держав, виокремлено дві базові моделі розгляду малозначних справ: 1) створення окремих судових органів або передача таких справ на розгляд спеціальним суддям; 2) запровадження особливих порядків або процедур, як правило спрощених, у межах ординарної цивільної процесуальної форми для розгляду малозначних справ, що у законодавчій площині реалізується двома основними способами, зокрема шляхом: а) виокремлення самостійного автономного провадження цивільного судочинства поряд із позовним, наказним та окремим; б) внутрішньої диференціації ординарної процесуальної форми розгляду справ у межах позовного провадження на два порядки – загальний і спрощений.

У другому розділі роботи розкриваються процесуальні особливості розгляду малозначних справ та дотримання окремих гарантій права на справедливий судовий розгляд.

Визначено специфіку реалізації права на доступ до суду в малозначних справах, окреслено головні напрямки забезпечення її ефективності, зокрема шляхом: 1) посилення консенсуальних основ у цивільному судочинстві через запровадження обов'язкової медіації; 2) застосування спеціальних правил сплати судового збору, які б передбачали звільнення від його сплати позивачів у деяких категоріях малозначних справ; 3) закріплення права на безоплатну правову допомогу.

Доведено, що пропорційне застосування процесуальних засобів звуження обсягу гарантій права на публічний судовий розгляд у малозначних справах дозволяє значно спростити процедуру судового розгляду шляхом вилучення окремих її частин (підготовче судове засідання, судові дебати), а також пов'язаних із ними процесуальних дій там, де їх реалізація або вчинення не є обов'язковими і необхідними, що свідчить про усіченість гарантії публічності судового розгляду в малозначних справах.

Встановлено, що ефективна реалізація принципу пропорційності у малозначних справах сприяє скороченню фінансових, темпоральних і процесуальних витрат до рівня об'єктивно обґрунтованих, тобто таких, що забезпечують досягнення цілей, виконання завдань цивільного судочинства, коли учасники судового розгляду не витрачають як власного матеріального, так і процесуального ресурсу судової влади більше ніж це є об'єктивно необхідним для цілей справедливого, неупередженого і своєчасного вирішення їх справи судом.

Надано структурно-змістовне визначення термінопоняттю «кейс-менеджмент в малозначних справах» під яким слід розуміти системний підхід до організації та керування ходом судового розгляду справ, котрі з огляду на вартісний вимір предмета позову, характер спірних правовідносин є менш складними і значущими, у рамках якого дії суду спрямовані на: 1) швидке й ефективне вирішення спору; 2) раціональне використання матеріального, процесуального і темпорального ресурсів; 3) застосування засобів інформаційної взаємодії; 4) забезпечення доступності інформації про стан розгляду справи; 5) використання альтернативних способів вирішення спорів; 6) систематизацію, класифікацію справ; 7) врахування інтересів та потреб сторін при плануванні розвитку процесу, визначені динаміки вчинення окремих процесуальних дій; 8) застосування автоматизованих систем обробки документів, обчислення термінів, нагадування про події.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що їх можна застосувати: а) у науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку сучасної науки цивільного процесуального права, зокрема питань пов'язаних з диференціацією

цивільних справ на категорії, розширенням сфери застосування спрощених форм здійснення правосуддя й альтернативних способів розгляду справ у цивільному судочинстві, забезпеченням його доступності; б) у законотворчій діяльності – для реформування положень чинного ЦПК України в контексті нормативно-правового закріплення означальної дефініції та критеріїв кваліфікації справ як малозначних, удосконалення процесуального порядку їх розгляду; в) у правозастосовній діяльності – під час розгляду та вирішення малозначних справ за правилами спрощеного позовного провадження; г) у навчально-методичній роботі – при викладанні й підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій з курсів «Цивільний процес», «Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів», «Медіація та цивільне судочинство», «Право на справедливий судовий розгляд у цивільних справах», «Міжнародний цивільний процес», «Застосування Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у цивільному судочинстві».

Ключові слова: цивільне судочинство; малозначні справи; спрощене провадження; спрощене позовне провадження; право на справедливий судовий розгляд; доступ до правосуддя; диференціація цивільного судочинства; принцип пропорційності; case management; судове керівництво справою; медіація; судова медіація; мирові суди; спори, що виникають із трудових правовідносин; альтернативні способи вирішення цивільних спорів.

SUMMARY

Bilous K.V. Small claims in civil procedure. – The qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2023.

The first in Ukraine comprehensive theoretical study of the phenomenon of small claims as a procedural and legal phenomenon, the conceptual foundations of the institute of

small claims in civil proceedings, as well as the procedural peculiarities of their consideration in the context of ensuring the right to a fair trial through the prism of guarantees of part 1 of Art. 6 of the ECHR, in particular: the ontological nature of the small claims in civil proceedings as a legal phenomenon has been clarified; the small claims as a category of civil procedural law is investigated; the tendency of differentiation of court procedures intended for consideration of small claims is characterized through the prism of the principle of proportionality; defined the limits of judicial leadership consideration of small claims (case management), its procedural features; the structural and functional characteristic of simplified proceedings as a procedural form of consideration of small claims is provided; systematized and characterized global trends of normative regulation of court proceedings of small claims; the content of the right to access the court has been outlined and the features of its implementation in small claims have been determined; an effective model of consideration of small claims through the prism of the principle of proportionality and individual guarantees of part 1 of art. 6 ECHR (publicity, reasonableness of the terms of trial); the problems of appealing court decisions in small claims are actualized; proposals for improvement of civil procedural legislation and judicial practice in the context of observance of guarantees of the right to a fair trial during the consideration of small claims have been provided.

The first section of the work is devoted to the study of the conceptual foundations of the institute of small claims in civil proceedings. It is stated that modern scientific research on the legal nature and content of small claims, the place of small claims in civil proceedings testifies to the concentration of scientists on narrow-sectoral issues, issues that do not solve the problem as a whole. In their totality, these factors actualize the need for a comprehensive study of the problem of small claims in civil proceedings.

The theoretical concept of the small claims in the context of differentiation of civil proceedings, as well as the system of its proceedings, where a small claim is primary in relation to the procedural form of its consideration. Since the features of the latter are determined by the essential characteristics of the case, which is the main subject of judicial activity, has been formulated. Because of this, the initial criterion for differentiation of the

civil procedural form is the nature of the dispute about the right. Therefore, the sign of little importance is a means of diversifying civil cases into separate categories for consideration and resolution of which, if there is a set of conditions stipulated by the procedural law (the price of the claim, its subject matter, complexity of the case, the nature of disputed legal relations, the importance of the case for the parties and society). A special procedural procedure is applied, designed to ensure the accessibility of justice through the maximum possible simplification and optimization of the trial of cases that meet the criterion of little importance.

A theoretical definition of the term concept of «small claims» in civil proceedings is given, under which a separate, independent variety of civil cases, which are characterized by: a) the limitation of the upper limit of the price of the claim, should be understood; b) uncomplicated due to the possible duration of their trial, content and scope of issues of law and fact to be resolved by the court; c) the specific nature of the disputed legal relations, the manifestation of which is the participation of the «weak subject» in certain categories of cases (on the protection of consumer rights related to the alimony legal relations); d) simplified procedure for their consideration; d) limitation of the right of cassation appeal.

The general, essential features of simplified proceedings as a procedural form of consideration of small claims in national and foreign legal orders, namely: 1) expanded judicial discretion in determining the procedural procedure for the consideration of the case; 2) reduction of court proceedings; 3) special rules for payment of court fees; 4) orientation to self-representation of the parties, which is facilitated by the simplification of the entire procedure, designed for the participation of a party without a professional representative, although such participation is not excluded; 5) use of standardized forms of procedural documents; 6) application of electronic document management technologies; 7) the use of alternative methods of dispute settlement, including mediation, including mandatory, for certain categories of small claims.

Based on a comparative study of the legislation of foreign states, two basic models of consideration of small claims have been allocated: 1) the creation of separate judicial bodies or the transfer of such cases to special judges; 2) the introduction of special procedures or

procedures, as a rule simplified, within the ordinary civil procedural form for the consideration of small claims, which in the legislative field is implemented in two main ways, in particular by: a) the separation of independent autonomous proceedings of civil proceedings along with the claim, imperative and separate; b) internal differentiation of the ordinary procedural form of consideration of cases within the framework of the proceedings of claim into two orders – general and simplified.

The second section of the work reveals the procedural peculiarities of consideration of small claims and observance of certain guarantees of the right to a fair trial.

The specifics of the right to access to the court in small claims are defined, the main directions of ensuring its effectiveness are outlined, in particular by: 1) strengthening the consensus foundations in civil proceedings through the introduction of mandatory mediation; 2) the application of special rules for the payment of court fees, which would provide for the exemption from its payment of plaintiffs in some categories of small claims; 3) the right to free legal aid.

It has been proved that the proportional application of procedural means of narrowing the scope of guarantees of the right to public trial in small claims allows to simplify the procedure of judicial review by removing its individual parts (preparatory court hearing, judicial debate), as well as related procedural actions there, where their implementation or commission is not mandatory and necessary, which indicates the truncation of the guarantee of the publicity of the trial in small claims.

It has been determined that effective implementation of the principle of proportionality in small claims contributes to the reduction of financial, temporal and procedural costs to the level of objectively justified, that is, those that ensure the achievement of goals, the performance of tasks of civil proceedings, when the participants of the trial do not spend as their own material, and the procedural resource of the judiciary is more than necessary for the purposes of a fair, impartial and timely resolution of their case by the court.

The structural and substantive definition of the term concept of case management in small claims is given which is should be understood as a systematic approach to the

organization and management of the course of court proceedings. Taking into account the cost dimension of the subject matter of the claim, the nature of the disputed legal relations are less complex and significant, within the framework of which the actions of the court are aimed at: 1) prompt and effective resolution of the dispute; 2) rational use of material, procedural and temporal resources; 3) the use of information interaction; 4) ensuring the availability of information on the status of the case; 5) use of alternative dispute resolution methods; 6) systematization, classification of cases; 7) taking into account the interests and needs of the parties in planning the development of the process, determined the dynamics of individual procedural actions; 8) application of automated document processing systems, calculation of deadlines, event reminders.

The practical significance of the results obtained is that they can be applied: a) in the research field – for the further development of modern science of civil procedural law, in particular, issues related to the differentiation of civil cases into categories, the expansion of the scope of simplified forms of justice and alternative methods of consideration of cases in civil proceedings, ensuring its accessibility; b) in legislative activity – for reforming the provisions of the current CPC of Ukraine in the context of regulatory and legal consolidation of the defining definition and criteria for qualification of cases as minor, improving the procedural procedure for their consideration; c) in law enforcement activity – during the consideration and resolution of small claims under the rules of simplified proceedings; d) in educational and methodological work – in teaching and preparing textbooks, manuals and guidelines on the courses «Civil process», «Alternative solution of civil disputes», «Mediation and civil proceedings», «The right to a fair trial in civil cases», «International Civil process», «Application of the European Convention for the Protection of Human Rights and fundamental Freedoms in Civil proceedings».

Key words: civil procedure; small claims; simplified proceedings; simplified claim proceedings; right to a fair trial; access to justice; differentiation of civil proceedings; principle of proportionality; case management; judicial case management; mediation; judicial mediation; magistrate courts; labour disputes; alternative dispute resolution (ADR).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Білоус К. В. Спрощене провадження як процесуальна форма розгляду малозначних справ. *Юридичний вісник. Law herald*. Одеса, 2020. Вип. № 3. С. 293-303. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1954>.

2. Білоус К. В. Спеціальні підстави касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2020. Вип. № 292 (6). С. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.01>.

3. Білоус К. В. Проблеми запровадження обов'язкової медіації для розгляду малозначних справ у цивільному судочинстві. *Наука і техніка сьогодні*. Київ, 2023. Вип. № 12 (26). С. 14-26. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-12\(26\)-14-26](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-12(26)-14-26).

4. Bilous K. Reasonable Time of a Trial in Small Claims. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 3 (39). Vol. 2. P. 171-187. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.34>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Білоус К. В. Природа малозначних справ та процесуальна форма їх розгляду в цивільному судочинстві. *Юридична осінь 2019 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 29 листоп. 2019 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Харків, 2019. С. 383-387.*

6. Білоус К. В. Спрощення як тенденція диференціації судових процедур. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права: тези доп. та повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 3-4 жовт. 2019 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Харків: Право, 2019. С. 241-243.*

7. Bilous K. Small Claims Litigation Procedure under the EU Law. *Young Researchers in the Global World: Vistas and Challenges: Book of papers of the 2020 International Forum for Young Researchers*. Kharkiv, April 24, September 25, 2020 / O.

М. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, TESOL-Ukraine [and oth.]. Львів: «Галицька видавнича спілка», 2020. Р. 5-9.

8. Білоус К. В. Касаційне оскарження судових рішень у малозначних справах. *Матеріали круглого столу, присвяченого 105-й річниці від дня народження видатного вченого у галузі цивільного процесуального права, доктора юридичних наук, професора Семена Юлійовича Каца* (м. Харків, 15 грудня 2020 р.): збірник тез / за ред. проф. К. В. Гусарова. Харків: ТОВ «Оберіг», 2020. С. 46-50.

9. Bilous K. Adversarial as a Guarantee of Procedural Fairness for Trial of Minor Cases. *Young Researchers in the Global World: Approaches and Challenges: Book of papers of the 2021 International Forum for Young Researchers*, Kharkiv, April 23, 2021 / О. М. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, TESOL-Ukraine [and oth.]. Kharkiv: О. М. Beketov NUUE in Kharkiv, 2021. Р. 3-6.

10. Білоус К. В. Зміст і правова природа цивільної справи. *Матеріали круглого столу, присвяченого 100-й річниці від дня народження завідувача кафедри цивільного процесу Харківського юридичного інституту (1972–1982 рр.), доцента Леоніда Яковича Носка* / за ред. проф. К. В. Гусарова (м. Харків, 15 грудня 2021 р.). Харків: ТОВ «Оберіг», 2022. С. 69-74.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДСТАВИ ІНСТИТУТУ МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	
1.1. Онтологічна природа «малозначності» справи.....	18
1.2. Малозначність справи як категорія цивільного процесуального права.....	33
1.3. Спрощене провадження як процесуальна форма розгляду малозначних справ.....	60
1.4. Національні практики розгляду малозначних справ.....	74
Висновки до розділу 1.....	97
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВ ТА ДОТРИМАННЯ ОКРЕМИХ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД	
2.1. Право на доступ до суду та особливості його реалізації у малозначних справах.....	101
2.2. Процесуальні особливості розгляду малозначних справ у контексті окремих гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ.....	126
2.3. Кейс-менеджмент у малозначних справах.....	147
2.4. Проблеми оскарження судових рішень у малозначних справах.....	166
Висновки до розділу 2.....	188
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
ДОДАТКИ	234

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 року № 1401-VIII, розділ VIII Конституції України було викладено у новій редакції, котра заклала підвалини змін у сфері правосуддя, що назріли у зв'язку із необхідністю підвищення рівня його ефективності у контексті ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, ст. 2 ЦПК України, а також під впливом євроінтеграційних викликів, що постали перед Україною.

З метою досягнення цілей конституційної реформи 2016 року, Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року № 2147-VIII, ЦПК України було викладено в новій редакції, де вперше закріплено термінопоняття малозначної справи, а також введено спрощене позовне провадження як процесуальний порядок розгляду вказаної категорії справ. В основу диференціації судових процедур у цивільному судочинстві покладено принцип пропорційності. Він спрямований на підтримання балансу публічного і приватного інтересів у сфері судочинства, а також встановлення меж суддівської дискреції при визначенні процесуального порядку розгляду справи.

У західній процесуальній доктрині панує принцип диференційованого судового керівництва справою (*differentiated case management*), в основі якого лежить ідея диверсифікації процесуальних порядків розгляду окремих категорій цивільних справ з урахуванням онтологічної природи останніх. Концептуально він сформувався у лоні руху за доступність правосуддя, представники якого займалися пошуком способів підвищення ефективності судочинства, зокрема шляхом пришвидшення та спрощення останнього. Можливість досягнення поставлених цілей вбачалася у диференціації цивільних справ за критеріями складності, ціни позову, їх значення для сторін і суспільства тощо. Передбачалося як запровадження спеціального процесуального порядку, так і створення окремих судових установ для цілей

спрощеного судового розгляду тих справ, що оцінювалися як найменш складні, значимі, а вартісний вимір їх предмета позову не перевищував мінімально визначені межі. Це стало передумовою появи процесуального інституту малозначних справ, які в зарубіжних правових порядках більше відомі під назвою *small claims*.

Вищевказані зміни процесуального законодавства стали відповіддю на світові тенденції у царині цивільного судочинства. Згідно з доповіддю Всесвітнього банку «*Doing Business*», станом на 2017 рік 138 економік світу мали спеціальні суди та/або запровадили спрощені процедури для швидкого і ефективного розгляду малозначних справ [1]. Це означає, що як сам інститут малозначних справ, так і спрощений процесуальний порядок їх розгляду можливо й доцільно інтегрувати в національний правовий контекст для цілей покращення ефективності судочинства й забезпечення доступності правосуддя.

Категорія малозначності є порівняно новою в науці цивільного процесуального права, а її введення одразу викликало широке коло проблем у правозастосовній площині, зокрема щодо доцільності застосування досудових альтернативних способів врегулювання спорів у зазначеній категорії справ, кваліфікації справи як малозначної та її критеріїв, забезпечення права на справедливий судовий розгляд крізь призму повноти дотримання гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ під час судового розгляду та оскарження судових рішень у малозначних справах тощо. Особливої актуальності у цьому контексті сьогодні набуває питання визначення нових підходів до малозначності справ з урахуванням Рішення Конституційного Суду України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що запровадження інституту малозначних справ породило ряд проблемних питань як у науці цивільного процесу, так і у правозастосовній сфері, оскільки донедавна категорія «малозначності» справи була невідома вітчизняній юридичній теорії та практиці. Проблемність застосування цього процесуального інституту в цивільному судочинстві зводиться до того, що законодавець не дає чіткого визначення «малозначності» та не передбачає критеріїв

для кваліфікації справ за цією ознакою, крім власне ціни позову та характеру спірних правовідносин, але тільки для окремих, епізодично визначених ним справ. Сучасні наукові дослідження питань правової природи та змісту «малозначності» справи, місця малозначних справ у цивільному судочинстві свідчать про зосередженість вчених на вузькогалузевій проблематиці, питаннях, які не вирішують проблему в цілому. У своїй сукупності вказані фактори актуалізують необхідність проведення комплексного дослідження проблеми малозначних справ у цивільному судочинстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до цільової комплексної програми Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Судова влада: проблеми організації та діяльності» № 0111u000957. Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 22 лютого 2019 р. (протокол № 9 від 22 лютого 2019 р.).

Мета й завдання дослідження. *Метою роботи є системне дослідження концептуальних підстав інституту малозначних справ у цивільному судочинстві, а також процесуальних особливостей їх розгляду в контексті права на справедливий судовий розгляд, передбаченого ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, та практики ЄСПЛ.*

Для досягнення цієї мети було поставлено такі основні завдання:

- з'ясувати онтологічну природу малозначності справи у цивільному судочинстві як юридичного феномену;
- дослідити малозначність справи як категорію цивільного процесуального права;
- охарактеризувати тенденцію диференціації судових процедур, призначених для розгляду малозначних справ, крізь призму принципу пропорційності;
- визначити межі судового керівництва (*case management*) під час розгляду малозначних справ, його процесуальні особливості;
- надати структурно-функціональну характеристику спрощеного позовного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ;

- систематизувати й охарактеризувати глобальні тенденції нормативної регламентації процедур судового розгляду малозначних справ;
- окреслити зміст права на доступ до суду та визначити особливості його реалізації у малозначних справах;
- запропонувати ефективну модель розгляду малозначних справ крізь призму принципу пропорційності та окремих гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ (публічності, розумності строків судового розгляду тощо);
- актуалізувати проблеми оскарження судових рішень у малозначних справах;
- надати пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства та судової практики у контексті дотримання гарантій права на справедливий судовий розгляд під час розгляду малозначних справ.

Об'єктом дослідження є цивільні процесуальні правовідносини, що виникають під час судового розгляду малозначних справ у контексті системи конвенційних гарантій справедливого правосуддя, передбачених ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

Предметом дослідження є малозначні справи як категорія цивільного процесуального права і предмет судової діяльності, їх онтологічна природа, зміст, ознаки, критерії кваліфікації, процесуальна форма розгляду малозначних справ, а також особливості оскарження судових рішень у малозначних справах.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали загальнофілософський, загальнонауковий й спеціальні методи наукового пізнання у їх взаємозв'язку та поєднанні, що дозволило досягти поставленої мети, виконати завдання, а також забезпечити повноту та достовірність наукових результатів.

Діалектичний метод застосовано для з'ясування онтологічної природи малозначності справи, характеристики малозначності як категорії цивільного процесуального права, а також співвідношення процесуальних особливостей розгляду малозначних справ у рамках спрощеного позовного провадження з системою конвенційних гарантій права на справедливий судовий розгляд. Генезу наукових поглядів на проблему «спору про право» протягом різних історичних періодів розвитку вітчизняної науки цивільного процесу та хронологію становлення і

наростання руху за доступність правосуддя було досліджено завдяки поєднанню історико-правового та логічного методів. Методи аналізу і синтезу дозволили узагальнити підходи до розуміння правової природи та змісту спрощених форм здійснення правосуддя, цивільної процесуальної форми, спору про право, окремих гарантій права на справедливий судовий розгляд, а також моделей розгляду малозначних справ у національних правових системах. Метод системного аналізу застосовано для структурно-функціональної характеристики спрощеного позовного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ і окремих гарантій права на справедливий судовий розгляд. Герменевтичний метод використовувався для цілей тлумачення положень як національного цивільного процесуального законодавства, так і норм галузевих законодавств іноземних держав, європейських стандартів справедливого судочинства, актів *acquis communautaire* у контексті змісту малозначності та специфіки нормативної регламентації процесуальних порядків розгляду малозначних справ у різних правових традиціях і правопорядках. За допомогою порівняльно-правового методу були виявлені спільні та відмінні риси у наднаціональних та національних практиках розгляду малозначних справ.

Теоретичну основу дослідження склали праці вчених-процесуалістів, що торкалися проблематики малозначних справ, спрощеного позовного провадження, системи конвенційних гарантій права на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві. Зокрема, використані праці таких науковців минулої доби, як В. В. Бутнєв, Л. О. Ванєєва, Є. В. Васьковський, В. М. Горшенєв, М. А. Гурвич, П. Ф. Єлісейкін, І. М. Зайцев, Н. Б. Зейдер, М. Д. Матієвський, А. А. Мельников, І. Г. Побірченко, Н. О. Чечіна, Д. М. Чечот, М. Й. Штефан, К. С. Юдельсон, Т. М. Яблочков та ін., а також сучасних українських вчених, котрі тією чи іншою мірою досліджували проблеми диференціації цивільного судочинства, як І. В. Андронов, В. І. Бобрик, І. А. Боровська, О. С. Єпанчінцев, О. С. Захарова, І. О. Ізарова, С. Ю. Кац, В. В. Комаров, Д. А. Король, Н. М. Кошель, С. О. Кравцов, В. Ю. Мамницький, А. В. Помазанов, Ю. Д. Притика, Н. Ю. Сакара, Л. В. Сапейко,

В. І. Тертишніков, О. С. Ткачук, О. І. Угриновська, О. В. Циркуленко, Т. А. Цувіна, О. О. Штефан та ін. Крім того, були використані праці зарубіжних авторів, присвячені європейським стандартам та специфіці процесуальних правил розгляду малозначних справ у різних правових порядках, серед яких Х. Ерік (H. Eric), А. Гіді (A. Gidi), Дж. С. Гомес (J. C. Gomez), М. Гомес (M. Gomez), П. Хеннессі (P. Hennessey), М. Хер (M. Her), С. Коллер (C. Koller), Х. Крамер (X. Kramer), Р. Лілло (R. Lillo), Р. А. Макдональд (R. A. Macdonald), М. Малкзук (M. Malczyk), Дж. Мей (J. May), Ш. МакГілл (Sh. McGill), А. Олаз (A. Olaś), Дж. Сільвер (J. Silver), Е. Сільвестрі (E. Silvestri), М. Сторм (M. Storme), С. Н. Субрін (St. N. Subrin), Е. Сугіяма (E. Sugiyama), Р. Тітіріга (R. Titiriga), В. Вебрайте (V. Vebraite), С. Воет (S. Voet), Дж. Вільямс (J. Williams), Б. Юнгвессон (B. Yngvesson), Х. Дж. Занеті (H. Jr. Zaneti), Б. Зукер (B. Zucker) та ін.

Емпіричною базою дослідження є цивільне процесуальне законодавство України та іноземних держав (переважно Англії, Бельгії, Бразилії, Гонконгу, Італії, Канади, США, Франції, ФРН та ін.), а також документи Ради Європи, її окремих інституцій, зокрема Європейської комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕJ), Комітету міністрів Ради Європи, Консультативної ради європейських суддів тощо. Серед емпіричних джерел цього дослідження важливе місце займає практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та національних судів.

Наукова новизна одержаних результатів. Представлена робота є першим в Україні комплексним теоретичним дослідженням феномену малозначних справ як процесуально-правового явища, концептуальних основ інституту малозначних справ у цивільному судочинстві, а також процесуальних особливостей їх розгляду в контексті забезпечення права на справедливий судовий розгляд крізь призму гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

уперше:

– сформульовано теоретичну концепцію малозначності справи у контексті диференціації цивільного судочинства, а також системи його проваджень, де малозначна справа є первинною стосовно процесуальної форми її розгляду, оскільки

особливості останньої визначаються сутнісними характеристиками справи, яка є основним предметом судової діяльності, через це первісним критерієм диференціації цивільної процесуальної форми виступає характер спору про право, тому ознака малозначності є засобом диверсифікації цивільних справ на окремі категорії для розгляду і вирішення яких, за наявності передбаченої процесуальним законом сукупності умов (ціна позову, його предмет, складність справи, характер спірних правовідносин, значення справи для сторін і суспільства), застосовується спеціальний процесуальний порядок, покликаний забезпечити доступність правосуддя шляхом максимально можливого спрощення і оптимізації судового розгляду справ, що відповідають критерію малозначності;

– надано теоретичне визначення термінопоняттю «малозначні справи» у цивільному судочинстві, під яким слід розуміти окремий, самостійний різновид цивільних справ, які характеризуються: а) обмеженістю верхньої межі ціни позову; б) нескладністю з огляду на можливо-допустиму тривалість їх судового розгляду, зміст та обсяг питань права і факту, які має вирішити суд; в) специфічним характером спірних правовідносин, проявом якого є участь «слабкого суб'єкта» в окремих категоріях справ (про захист прав споживачів, про стягнення аліментів); г) спрощеним процесуальним порядком їх розгляду; д) обмеженістю права касаційного оскарження;

– запропоновано авторський підхід до кваліфікації справ як малозначних, в основу якого покладено два базових критерії: 1) за вимогами майнового характеру – ціна позову, що застосовується у справах: а) вартісний вимір предмета позову в яких не перевищує дванадцяти місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні; б) незначної складності, визнаних судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двадцять чотири місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні; 2) за вимогами немайнового характеру – складність справи, яка визначається з огляду на характер спірних правовідносин, значення справи для сторін і суспільства, тому цей критерій береться до уваги в справах, пов'язаних з

аліментними, шлюбно-сімейними, трудовими правовідносинами, справах про захист прав споживачів;

– з огляду на особливості онтологічної природи малозначних справ, запропоновано спрощене позовне провадження трансформувати в провадження у малозначних справах, яке б враховувало їх специфіку шляхом адаптації процесуальної форми до сутнісних характеристик досліджуваної категорії цивільних справ, що дозволить забезпечити їх ефективний розгляд;

– визначено загальні, сутнісні ознаки спрощеного позовного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ у національних і зарубіжних правових порядках, а саме: 1) розширена суддівська дискреція при визначенні процесуального порядку розгляду справи; 2) редукція процедури судового розгляду, котра проявляється в особливостях підготовчого провадження, зокрема відсутності підготовчого засідання, можливості розгляду справи без повідомлення сторін за наявними у ній матеріалами, відсутності судових дебатів, скороченості строків судового розгляду тощо; 3) спеціальні правила сплати судового збору, зокрема звільнення від його сплати, встановлення пільгових ставок і умов, що істотно послаблює тягар судових витрат порівняно із загальним позовним провадженням; 4) орієнтація на самопредставництво сторін, чому сприяє спрощення всієї процедури, що розраховане на участь сторони без професійного представника, хоча така участь не виключається; 5) використання стандартизованих форм процесуальних документів; 6) застосування технологій електронного документообігу; 7) використання альтернативних способів врегулювання спорів, зокрема медіації, у тому числі обов'язкової, для окремих категорій малозначних справ;

– на основі порівняльного дослідження законодавства іноземних держав, виокремлено дві базові моделі розгляду малозначних справ: 1) створення окремих судових органів або передача таких справ на розгляд спеціальним суддям; 2) запровадження особливих порядків або процедур, як правило спрощених, у межах ординарної цивільної процесуальної форми для розгляду малозначних справ, що у законодавчій площині реалізується двома основними способами, зокрема шляхом: а)

виокремлення самотійного автономного провадження цивільного судочинства поряд із позовним, наказним та окремим; б) внутрішньої диференціації ординарної процесуальної форми розгляду справ у межах позовного провадження на два порядки – загальний і спрощений;

– визначено специфіку реалізації права на доступ до суду в малозначних справах, окреслено головні напрямки забезпечення її ефективності, зокрема шляхом:

- 1) посилення консенсуальних основ у цивільному судочинстві через запровадження обов’язкової медіації у справах про стягнення аліментів на дитину, батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов’язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства), про розірвання шлюбу, про захист прав споживачів;
- 2) застосування спеціальних правил сплати судового збору, які б передбачали звільнення від його сплати позивачів у деяких категоріях малозначних справ, а саме у спорах про стягнення аліментів на батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про захист прав споживачів, у справах про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України;
- 3) закріплення права на безоплатну правову допомогу в деяких категоріях малозначних справ, зокрема у спорах, що виникають з аліментних, трудових правовідносин, спорах про захист прав споживачів, а також про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України;

– для досягнення цілей темпоральної оптимізації процедури судового розгляду малозначних справ запропоновано певні заходи, покликані, по-перше, забезпечити імплементацію базових стандартів і методик судового керівництва часом, по-друге, передбачити механізм реалізації останніх через визначення набору засобів і прийомів їх здійснення, зокрема шляхом: 1) перерозподілу та зменшення судового навантаження; 2) застосування процесуальних засобів і прийомів регулювання

граничної тривалості провадження у малозначних справах; 3) забезпечення своєчасності руху справи та завершення судового розгляду; 4) встановленню верхньої гранично прийнятної межі максимально допустимої тривалості провадження у малозначних справах, темпоральний вимір якої має відповідати вимогам оптимальності та передбачуваності строків;

– надано структурно-змістовне визначення термінопоняттю «кейс-менеджмент в малозначних справах» під яким слід розуміти системний підхід до організації та керування ходом судового розгляду справ, котрі з огляду на вартісний вимір предмета позову, характер спірних правовідносин є менш складними і значущими, у рамках якого дії суду спрямовані на: 1) швидке й ефективне вирішення спору; 2) раціональне використання матеріального, процесуального і темпорального ресурсів; 3) застосування засобів інформаційної взаємодії; 4) забезпечення доступності інформації про стан розгляду справи; 5) використання альтернативних способів вирішення спорів; 6) систематизацію, класифікацію справ; 7) врахування інтересів та потреб сторін при плануванні розвитку процесу, визначені динаміки вчинення окремих процесуальних дій; 8) застосування автоматизованих систем обробки документів, обчислення термінів, нагадування про події;

– запропоновано низку змін до цивільного процесуального законодавства: а) розширення переліку малозначних справ (ст. 19 ЦПК України); б) встановлення обов'язку сторін вжити заходів досудового урегулювання спору, зокрема шляхом медіації, у малозначних справах (ст. 49 ЦПК України); в) звільнення від сплати судового збору позивачів у деяких категоріях малозначних справ, а саме у спорах про стягнення аліментів на батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про захист прав споживачів, у справах про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України (ст. 5 Закону України «Про судовий збір»); г) закріплення права на безоплатну правову допомогу в деяких категоріях малозначних справ, зокрема у спорах, що виникають з аліментних, трудових правовідносин, про захист

прав споживачів, а також надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України (ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»); г) уточнення змісту та критеріїв застосування підстав касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах (ст. 389 ЦПК України);

удосконалено:

– підходи до розуміння правової природи спору про право як юридичного складу, морфологічно подібного до: 1) правопорушення, котре складається з об'єктивної (включає в себе предмет і підстави виникнення спору про право) та суб'єктивної сторін (охоплює заінтересованих осіб, їх внутрішні мотиви і спонукання, динаміку вольових вчинків, питання правової свідомості та культури); 2) позову з власними специфічними предметом (суб'єктивні права, свободи цивільного характеру або охоронювані законом інтереси), підставами (обставини, які породили стан юридичної невизначеності між учасниками правовідносин стосовно змісту, обсягу або динаміки здійснення належних їм прав і виконання обов'язків) та змістом (сприйняття носієм свого суб'єктивного права таким, що порушується, не визнається чи оспорується іншою особою);

– положення про те, що ефективна реалізація принципу пропорційності в малозначних справах сприяє скороченню фінансових, темпоральних і процесуальних витрат до рівня об'єктивно обумовлених, тобто таких, що забезпечують досягнення цілей, виконання завдань цивільного судочинства, коли учасники судового розгляду не витрачають як власного матеріального, так і процесуального ресурсу судової влади більше ніж це є необхідним для цілей справедливого, неупередженого і своєчасного вирішення їх справи судом;

– обґрунтування того, що пропорційне застосування процесуальних засобів звуження обсягу гарантій права на публічний судовий розгляд у малозначних справах дозволяє значно спростити процедуру судового розгляду шляхом вилучення окремих її частин (підготовче засідання, судові дебати), а також пов'язаних із ними процесуальних дій там, де їх реалізація або вчинення не є обов'язковими і

необхідними, що свідчить про усіченість гарантії публічності судового розгляду в малозначних справах;

– визначення «значного суспільного інтересу» в малозначній справі, коли результати її перегляду прямо або опосередковано становлять серйозну, обґрунтовану зацікавленість, яка має виняткове значення для: а) усього суспільства в цілому, певних груп людей, територіальних громад, об'єднань громадян у контексті можливого впливу ухваленого у ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб; б) потреб суспільства або окремих його груп, які пов'язані зі збереженням, примноженням, захистом існуючих цінностей, девальвація та/або втрата яких мала б значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства; в) предмет спору стосується питань загальнодержавного значення, зокрема таких, як визначення і зміни конституційного ладу в Україні, виборчого процесу (референдуму), обороноздатності держави, її суверенітету, найвищих соціальних цінностей, встановлених Конституцією України;

– з огляду на сучасний стан і тенденції розвитку правозастосовної практики Верховного Суду, деталізовано перелік випадків, коли суд першої інстанції може «помилково віднести справу до категорії малозначних», що є підставою для її перегляду в суді касаційної інстанції, а саме: 1) неправильного визначення ціни позову; 2) застосування системи критеріїв передбачених ч. 3 ст. 274 ЦПК України до справи, яка повинна розглядатися за правилами загального позовного провадження, а не у спрощеному порядку; 3) у спорах немайнового характеру, де неможливо точно і однозначно визначити ціну позову, а оцінка ступеня відповідності справи системі критеріїв передбачених ч. 3 ст. 274 ЦПК України належить до дискреційних повноважень суду та здійснюється суддею на власний розсуд виходячи із суб'єктивних міркувань;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні концепції, що пояснюють природу спрощених проваджень в контексті сучасної доктрини цивільного процесуального права: 1) класична, котра знайшла своє відображення у чинному ЦПК України, де спрощені провадження

розглядаються, як наслідок диференціації та подальшої симпліфікації (спрощення) ординарної цивільної процесуальної форми шляхом вилучення із неї окремих структурних компонентів; 2) рестрикційна (від лат. *restrictio* – обмеження), прихильники якої допускають спрощення лише на рівні окремих процесуальних дій та відкидають ідею диверсифікації ординарної цивільної процесуальної форми; 3) експансіональна (від лат. *expansio* – розповсюдження), яка передбачає поряд із загальною позовною формою захисту цивільних прав запровадження спрощених форм здійснення правосуддя, шляхом диференціації цивільної процесуальної форми на окремі процесуальні порядки розгляду деяких категорій цивільних справ та/або самостійні провадження;

– положення про те, що сфера і обсяг реалізації гарантій змагальності та процесуальної рівноправності сторін є особливими у малозначних справах, оскільки для того, щоб судовий розгляд останніх здійснювався за правилами спрощеного позовного провадження позивач не має довільно змінювати предмет позову, а збільшення розміру позовних вимог допускається лише у чітко визначених межах, тоді як відповідач мусить утриматися від реалізації свого права подати зустрічний позов, бо наслідком таких дій може стати постановлення судом ухвали про розгляд справи за правилами загального позовного провадження;

– розуміння «питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики» як категорії, що охоплює достатньо широке коло правових явищ, котрі в системі процесуальних координат касаційного перегляду малозначних справ стосуються новітніх, проблемних, засадничих, раніше ґрунтовно не досліджуваних питань права, відповідь касаційного суду на які має надати нового уніфікованого розуміння та застосування права як для сторін спору, так і для невизначеного, але широкого кола суб`єктів правовідносин;

– тлумачення поняття «неможливість особою, яка подала касаційну скаргу, спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи», коли суд касаційної інстанції може відкрити провадження з огляду на вищевказану підставу якщо: 1) сторона позбавлена можливості в інший спосіб

спростувати обставини, встановлені попереднім рішенням суду нижчої інстанції; 2) формально в іншій справі судовий спір поки відсутній, але у досудовому порядку вже висловлено намір його ініціювати; 3) відмова у відкритті касаційного провадження в малозначній справі позбавляє заявника можливості спростувати вже встановлені судами нижчих інстанцій обставини, що матимуть преюдиціальне значення для справи, провадження у якій зупинене до вирішення даного спору;

– підходи до інтерпретації поняття «виняткове значення малозначної справи», котре з огляду на сучасний стан і тенденції розвитку правозастосовної практики Верховного Суду об'єктивується в системі координат суддівської дискреції, коли суд касаційної інстанції, по-перше, оцінює наведені обставини крізь призму мотивів, відповідно до яких сам учасник справи вважає її такою, що має для нього виняткове значення, по-друге, бере до уваги його особисту оцінку справи, зокрема через належне обґрунтування підстав, які свідчать про таку винятковість, тому саме на заявника покладається обов'язок на власний розсуд здійснити повний виклад та системне обґрунтування обставин, які, на його думку, свідчать про виняткове значення для нього малозначної справи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що їх можна застосувати: а) у науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку сучасної науки цивільного процесуального права, зокрема питань пов'язаних з диференціацією цивільних справ на категорії, розширенням сфери застосування спрощених форм здійснення правосуддя й альтернативних способів розгляду справ у цивільному судочинстві, забезпеченням його доступності; б) у законотворчій діяльності – для реформування положень чинного ЦПК України в контексті нормативно-правового закріплення означальної дефініції та критеріїв кваліфікації справ як малозначних, удосконалення процесуального порядку їх розгляду; в) у правозастосовній діяльності – під час розгляду та вирішення малозначних справ за правилами спрощеного позовного провадження; г) у навчально-методичній роботі – при викладанні й підготовці підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій з курсів «Цивільний процес», «Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів»,

«Медіація та цивільне судочинство», «Право на справедливий судовий розгляд у цивільних справах», «Міжнародний цивільний процес», «Застосування Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у цивільному судочинстві».

Апробація результатів дослідження. Основні наукові результати та їх обґрунтування, рекомендації практичного характеру, що містяться в дисертації, були оприлюднені на таких науково-практичних конференціях, форумах, круглих столах, як: «Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загально визнаного принципу верховенства права» (м. Івано-Франківськ, 3-4 жовтня 2019 р.), «Юридична осінь 2019 року» (м. Харків, 29 листопада 2019 р.), «Young Researchers in the Global World: Vistas and Challenges: 2020 International Forum for Young Researchers» (м. Харків, 24 квітня 2020 р.), «Круглий стіл, присвячений 105-й річниці від дня народження видатного вченого у галузі цивільного процесуального права, д.ю.н., проф. С. Ю. Каца» (м. Харків, 15 грудня 2020 р.), «Young Researchers in the Global World: Vistas and Challenges: 2021 International Forum for Young Researchers» (м. Харків, 23 квітня 2021 р.), «Круглий стіл, присвячений 100-й річниці від дня народження завідувача кафедри цивільного процесу Харківського юридичного інституту (1972–1982 рр.), доц. Л. Я. Носка» (м. Харків, 15 грудня 2021 р.).

Публікації. Основні результати дисертації знайшли своє відображення в 10 публікаціях, з яких – 4 наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України категорії «Б» та періодичному науковому виданні іноземної держави, а також тези 6 наукових доповідей на конференціях, форумах, круглих столах.

Структура та обсяг дисертації детерміновані обраним предметом, метою і завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, 2 розділів, 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок, з них основного тексту – 199 сторінок. Список використаних джерел містить 363 найменування.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДСТАВИ ІНСТИТУТУ МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1 Онтологічна природа «малозначності» справи

Конституція України передбачає, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення (ч. 2 ст. 124 Конституції України). У своїй попередній редакції наведена норма не містила поняття юридичного спору, а межі повноважень судової влади визначались крізь призму універсалізації судової юрисдикції, дія якої поширювалась на всі правовідносини, що виникають в державі. Водночас, цивільне процесуальне законодавство оперує як поняттями спору про право та спірних правовідносин, так і категорією «цивільна справа», у системі координат якої фактор малозначності є видовою ознакою. У цьому контексті об'єктивно постає проблема розмежування і визначення характеру співвідношення спору про право з юридичним спором і цивільною справою для цілей подальшої уніфікації понятійно-категоріального апарату в законодавстві, правовій доктрині та юридичній практиці.

Потрапивши з середини минулого століття в орбіту наукових інтересів низки вчених-процесуалістів, концепт спору про право поступово стає самостійним об'єктом досліджень [2–12]. Сучасний стан доктрини цивільного процесуального права характеризується плюралізмом підходів до інтерпретації поняття спору про право, розуміння його структури і правової природи, котру можна розглядати у процесуальному, матеріальному або дуальному вимірах. Останній передбачає існування двох окремо-протилежних сенсів, які за певних умов здатні органічно співіснувати в одній системі координат. Нині складно переоцінити значення спору про право як особливого правового явища і ключової понятійно-категоріальної одиниці цивільного судочинства, чий фундаментально-прикладний характер не викликає сумнівів у контексті останніх конституційних перетворень, за якими наявність юридичного спору виступає базовим критерієм у визначенні меж судової

юрисдикції. З огляду на вищевказане, очевидно постає проблема подолання термінологічної багатоманітності, вирішити яку можливо тільки шляхом уніфікації підходів до розуміння правової природи спору про право, системного осягнення його структури і змісту.

У період після прийняття Статуту цивільного судочинства 1864 року спір про право сприймався як форма зовнішнього прояву суб'єктивного ставлення сторін до їх прав і обов'язків цивільного характеру. Через це вказаний концепт пропонувалося розуміти як узагальнене відображення думки сторін про зміст та обсяг належних їм прав [9, с. 15]. Наукові погляди на проблему, як і доктрина загалом, розвиваються еволюційно. Внаслідок цього вже на початку ХХ століття спір про право почали визначати як об'єктивний стан суб'єктивного права, тобто певне правовідношення, що потребує захисту або примусової реалізації [13]. Розуміння спору про право як простої контроверсійності сторін щодо обсягу та/або динаміки здійснення цивільних прав і виконання обов'язків з цього часу стало сприйматися як надмірно спрощене і таке, що штучно звужує зміст самого поняття. Тогочасні погляди на цю проблему були узагальнені В. Л. Ісаченком, для якого концепт спору про право має глибинне значення і не може тлумачитись як звичайне протистояння сторін, опосередковане юридичним підтекстом. На думку автора, спір є правовою розбіжністю, що існує об'єктивно і виникає у разі, коли один учасник правовідносин порушує, не визнає або оспорує правомочності іншого учасника, що детермінує виникнення у сторін права на звернення до суду з вимогою матеріально-правового змісту [13, с. 213].

З огляду на вищевказане, слід наголосити, що серед низки вчених, що досліджують поняття спору про право, досі поширеною є практика ототожнення або визначення останнього виключно крізь призму таких категорій як «розбіжність», «протиріччя», «суперечність», «протистояння» сторін [8–11]. Втім, вони не завжди відображають сутність досліджуваного поняття, у такий спосіб, штучно звужуючи його зміст, а, отже і сферу застосування. Аналізуючи спір про право з точки зору предмету нашого дослідження, слід враховувати наступні обставини.

По-перше, чинний ЦПК України не зобов'язує особу, яка вважає своє право порушеним, з'ясувати позицію її опонента, визначати мотиви його вчинків. Суд відкриває провадження у справі на підставі позовної заяви, поданої особою, чие суб'єктивне цивільне право порушується, не визнається або оспорується. До того ж, у ст. 175 ЦПК України, серед формальних вимог до позовної заяви та умов її прийнятності судом, не міститься жодної згадки щодо обов'язку позивача попередньо інформувати іншу сторону про свої вимоги або про намір звернутись до юрисдикційного органу, з'ясувати підстави та зміст її заперечень, наводити у тексті позовної заяви певні доводи чи аргументи свого процесуального опонента. Через це, під час відкриття провадження у справі, до моменту отримання відповідної ухвали суду, протилежна сторона, як правило, ще не здогадується про виникнення конфлікту і його перехід на новий, процесуальний рівень. За цих обставин спір про право вже об'єктивно існує та потребує свого вирішення, однак у зв'язку із непоінформованістю іншої сторони про факт пред'явлення до неї вимоги матеріально-правового змісту, вона не має змоги належним чином реагувати, зокрема протидіяти у процесуальний спосіб.

Слід зауважити, що під протистоянням Великий тлумачний словник сучасної української мови розуміє дію у значенні бути протилежним до кого-небудь, суперечити комусь, чинити опір чиймось діям, витримувати тиск із боку когось, опиратись, протидіяти кому-небудь, не давати йому перемогти [14, с. 1174]. Водночас, розбіжність тлумачиться як суперечка, відмінність, несумісність [14, с. 1232]. Наведене переконливо свідчить про те, що жодного протистояння або розбіжності на етапі пред'явлення позову і відкриття провадження у справі об'єктивно може ще не бути, хоча суб'єктивно це припускається і вважається потенційно можливим. Фактично вони виникають з моменту залучення судом іншої сторони як відповідача, і набувають свого розвитку на подальших стадіях провадження у суді першої інстанції. Оскільки чинний ЦПК України передбачає право сторін укласти мирову угоду, право позивача відмовитися від позову, а також право відповідача визнати всі або частину позовних вимог на будь-якій стадії

судового процесу, то цілком ймовірною є ситуація, коли протистояння і розбіжність сторін не проявляються взагалі.

По-друге, правова природа деяких категорій малозначних справ є такою, що спір про право, у розумінні «протистояння» і «розбіжності», для них є умовним і по суті презюмується законодавцем. Метою звернення до суду є не відновлення, визнання або підтвердження права, а необхідність дотримання визначеної законодавством процедури для цілей його легітимації, підтвердження або встановлення певних юридичних фактів. Водночас інтереси сторін не обов'язково є протилежними, а навпаки можуть співпадати. Показовим у цьому контексті є приклад справ про розірвання шлюбу між подружжям, які не мають взаємних майнових претензій або малолітніх дітей, дітей з інвалідністю, а рішення припинити шлюб прийнято за обопільною згодою. Непоодинокими є випадки, коли разом із позовною заявою про розірвання шлюбу подружжя, яке має дітей подає до суду договір про те, з ким із них вони будуть проживати, погоджений розмір аліментів на дітей, відомості про те, яку участь в забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей тощо. Інший приклад – це справи про стягнення аліментів, що не пов'язані зі встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства), коли розмір і спосіб стягнення аліментів попередньо були визначені рішенням суду, однак у подальшому батьки дійшли згоди щодо необхідності їх перегляду і коригування. За цих обставин відповідач, як правило, не заперечує проти змісту і правових підстав позову, не застосовує засобів процесуальної протидії (захисту). Отож, спір про право – це правова девіація (відхилення), спричинена станом юридичної невизначеності між учасниками правовідносин стосовно змісту, обсягу або динаміки здійснення належних їм прав і виконання обов'язків цивільного характеру. З огляду на специфіку правової природи малозначних справ його не можна розглядати як просту конроверзу сторін у площині юрисдикційних процедур, а слід інтерпретувати більш широко.

Питання структури спору про право нерозривно пов'язане з проблемою правової природи останнього. Нині у цивільній процесуальній доктрині можна

зустріти безліч концепцій і поглядів щодо шляхів його структурно-функціональної диференціації. Втім, якщо більш детально проаналізувати джерела, то вбачається можливим і доцільним виокремити два головних підходи. У рамках першого із них спір про право розглядається як комплікативний юридичний склад, морфологічно подібний до правопорушення [2; 9; 15]. Відповідно він складається з об'єктивної та суб'єктивної сторін. Остання охоплює заінтересованих осіб, їх внутрішні мотиви і спонукання, динаміку вольових вчинків, питання правової свідомості та культури. Об'єктивна сторона включає в себе предмет і підстави виникнення спору про право. Втім, деякі автори, наприклад М. Д. Матієвський, розглядають підстави спору як окремий компонент, без прив'язки до базових елементів [9]. Предмет спору прийнято диференціювати на дві складові, перша із яких – це вимога діяти певним чином, котрій кореспондує обов'язок дотримуватися відповідних правил і моделей поведінки, а друга – об'єкти матеріального світу, нематеріальні блага, що вимагаються носієм суб'єктивного права. Підстави спору розуміються як набір або сукупність певних фактичних обставин, існування яких необхідно встановити для цілей визначення змісту та/або обсягу прав і обов'язків учасників спірних правовідносин [12].

Прихильники другого підходу моделюють загальну архітектоніку спору про право на основі елементів структури позову, виокремлюючи предмет, підставу і зміст спору [8]. Такий підхід видається найбільш органічним і спроможним цілісно відобразити специфіку досліджуваного явища. Якщо розглядати складові спору про право за аналогією з позовом і його елементами, то предметом спору мають виступати суб'єктивні права цивільного характеру або охоронювані законом інтереси. Підставами спору вважатимуться обставини, які породили стан юридичної невизначеності між учасниками правовідносин стосовно змісту, обсягу або динаміки здійснення належних їм прав і виконання обов'язків. Сприйняття носієм свого суб'єктивного права таким, що порушується, не визнається чи оспорується іншою особою, становить зміст спору про право. Інакше кажучи, у момент, коли носій суб'єктивного права пересвідчується у тому, що пред'явлена ним вимога діяти

певним чином цілеспрямовано не виконується іншою стороною, наслідком чого стає свідоме порушення встановлених правил, недотримання попередньо визначених моделей поведінки, спір про право набуває конкретного змісту. Це і спричиняє стан юридичної невизначеності, який об'єктивно перешкоджає або унеможливорює реалізацію цивільного права у належний спосіб.

Суб'єктивне право стає спірним у разі одночасного поєднання низки юридичних фактів, по-перше, його порушення, невизнання або оспорювання з боку інших осіб, по-друге, пред'явлення вимоги до цих осіб діяти певним чином, по-третє, невиконання вимог носія суб'єктивного права, наслідком чого є порушення встановлених правил, недотримання попередньо визначених моделей поведінки з боку таких осіб. Отож, спір про право не виникає з нічого. Як і будь-який юридичний склад, він є результатом активних дій його учасників, виражених у певній формі. Для його появи необхідні воля та ініціатива однієї зі сторін – носія суб'єктивного права, котре порушується, не визнається або оспорюється. Звернена до іншої сторони вимога діяти певним чином є екстернальною формою їх предметного втілення. Значення пред'явленої вимоги вагоме, вона виконує щонайменше три важливі функції, по-перше, сигналізує про стан юридичної невизначеності між сторонами, по-друге, забезпечує належне сповіщення про це іншої сторони, по-третє, дозволяє останній обрати оптимально-прийнятну для конкретної ситуації модель поведінки.

Спір про право де-факто зароджується і якийсь час, до формальної ініціації, існує у когнітивній площині, на рівні свідомості носія суб'єктивного права, коли він починає сприймати його таким, що порушується, не визнається чи оспорюється іншою стороною. З моменту пред'явлення вимоги діяти певним чином спір про право вже стає категорією юридичною. У разі її невиконання, сторона, яка вважає своє право порушеним, завжди може звернутися до суду або іншого юрисдикційного органу із відповідною заявою про відновлення, визнання або підтвердження права. Втім, можливим є й інший сценарій розвитку подій, якщо вимога знайде позитивний відгук у протилежній сторони і буде частково або у повному обсязі задоволена. За цих обставин спір про право вирішується у позапроцесуальний спосіб, шляхом

досягнення консенсусу між сторонами без використання будь-яких юрисдикційних форм захисту. Принагідно наголосити, що компромісне врегулювання, неопосередковане участю адміністративних органів, нотаріуса чи суду, не свідчить про відсутність спору про право або його недоконаність. Попри це вибір сторін немає жодного значення у контексті досягнення і забезпечення єдності правової природи спору про право, який за будь-яких обставин є доюрисдикційним, позапроцесуальним явищем матеріально-правового характеру. Непоодинокими є випадки, коли сторони не спроможні чи не бажають домовлятися, тоді спір об'єктивується у позовній заяві, переданій на розгляд суду. З моменту відкриття провадження у справі він стає матеріально-процесуальною категорією, оскільки позов – це матеріально-правова вимога, звернена через суд в певній, визначеній законом процесуальній формі. Отож, судовий процес є лише одним із форматів у рамках якого відбувається подальший розвиток спору, перехід його на юридично новий, процесуальний рівень. Сам факт звернення до суду за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права є не чим іншим, як спором про право, який закінчується у момент набрання рішенням суду законної сили.

З огляду на вищевказане, висновки про суто процесуальну природу спору про право видаються передчасними [11, с. 9; 16, с. 61-62], оскільки відповідно до ч. 3 ст. 124 Конституції України законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору. Йдеться про способи альтернативного вирішення спорів (далі – ADR), ефективність застосування яких є особливо високою зокрема у тих категоріях справ, що відповідають критеріям малозначності та/або розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження. Медіація належить до числа найбільш ефективних способів досудового врегулювання спорів, свідченням чого є, по-перше, визнання і закріплення стандартів медіації у низці Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи, по-друге, наявність позитивних практик інтеграції інституту медіації у національні моделі цивільної юстиції іноземних держав. Потенційно до сфери застосування медіаційних процедур належать будь-які цивільні (сфера спадкування, відносини добросусідства, договірне право, страхування, право

інтелектуальної власності тощо), сімейні (розірвання шлюбу, поділ майна подружжя, утримання і вихованням дітей тощо), трудові (оплата праці, часу відпочинку і робочого часу) спори [17, с. 1310]. Якщо проаналізувати наведений у ч. 6 ст. 19 ЦПК України перелік справ на предмет їх медіабельності, то видається розумним припущення, що у переважній більшості малозначні спори можуть бути вирішені у позасудовому порядку, а, отже, є придатними для застосування процедур досудового врегулювання спорів. Через це очевидно хибним видається висновок про суто процесуальну природу спору про право, оскільки застосування ADR, зокрема медіації, дозволяє сторонам врегулювати конфлікт на етапі, який передує зверненню до суду. У цьому разі спір про право не переходить у процесуальну площину, а виникає, існує, розвивається та вирішується у позасудовому форматі.

Аналіз законодавства та наукових джерел переконливо свідчать про те, що до останніх конституційних перетворень категорія «юридичний спір» не була закріплена у національному законодавстві й лише подекуди застосовувалася у теорії цивільного процесуального права. Через це постала нагальна проблема подолання термінологічної багатоманітності, яка об'єктивно вимагає з'ясувати характер співвідношення поняття «спір про право» з категорією «юридичний спір» з метою подальшої уніфікації понятійно-категоріального апарату сфери цивільного судочинства.

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови прикметник «юридичний» виражає ознаку предмета, пов'язаного із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням [14, с. 1644]. Критерієм застосовності ст. 6 ЄКПЛ у цивілістичному аспекті є наявність спору (англ. «dispute», фр. «contestation»)[18-20]. З огляду на вищевказане, видається доречним навести правову позицію Верховного Суду, сформульовану в постанові від 20 вересня 2021 року в справі № 638/3792/20, де колегія суддів Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду вказала на те, що категорію «юридичний спір» слід інтерпретувати широко, з урахуванням підходу ЄСПЛ до тлумачення поняття «спір про право» (ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ), яке відповідно до духу Конвенції має розглядатися не суто технічно,

йому треба надавати сутнісного, а не формального значення [21]. Той факт, що у Практичному словнику синонімів української мови С. Караванського слова «право», «правовий», «юридичний» розташувалися в одному синонімічному ряду [22, с. 323] виступає додатковим і переконливим аргументом на користь можливості, доцільності та об'єктивно обумовленої необхідності ототожнення категорії «юридичний спір» з поняттям «спір про право».

Отже, телеологічне тлумачення положень Конституції України нашою думкою про те, що у системі передумов виникнення та гарантій ефективної реалізації права на судовий захист концепт юридичного спору має конститутивне значення. За своїм змістом юридичний спір є не що інше, як спір про право. Останній слід розглядати як правову девіацію (відхилення), спричинену станом юридичної невизначеності між учасниками правовідносин щодо змісту, обсягу або динаміки здійснення належних їм прав і виконання обов'язків цивільного характеру. Загальна архітектура спору про право конструюється з трьох базових елементів – предмету, підстави та змісту. Формально він являє собою юридичний склад, умовою виникнення якого є наявність низки юридичних фактів відповідного змісту. Останні є втіленням певних життєвих обставин (подій, дій або бездіяльності учасників), з якими норми права пов'язують настання конкретних правових наслідків – виникнення, зміну або припинення правовідносин, зокрема й цивільних процесуальних. За своєю суттю спір про право є доюрисдикційним, позапроцесуальним явищем матеріально-правової природи.

Дослідження онтологічної природи малозначності справи неможливе без з'ясування змісту і правової природи «цивільної справи» як відправної та основоположної для сфери цивільного судочинства категорії, а також визначення характеру її співвідношення із малозначністю, як критерієм диверсифікації цивільних справ за ціною позову. Проблеми розуміння сутності «цивільної справи» та формулювання її універсальної наукової дефініції не втрачають своєї актуальності, хоча, значною мірою, продовжують залишатися на межі наукової периферії. Безумовно такий стан речей не є виправданим, оскільки словосполучення «цивільна

справа» ще з часів Статуту цивільного судочинства 1864 року є усталеним термінопоняттям та базовою фразеологічною одиницею, якою послуговуються законодавство, наука і практика. До того ж сталість векторів інтерпретації поняття «цивільної справи» має важливе науково-теоретичне і практично-прикладне значення у контексті його релевантного застосування, усвідомлення значення та місця серед низки інших категорій і вихідних теоретичних конструкцій, властивих цивільному процесуальному праву. Системне осягнення сутності досліджуваної категорії дозволить більш конкретно окреслити коло функціональних характеристик змісту цивільних процесуальних правовідносин, передумов їх виникнення, а також встановити характер співвідношення цивільної справи, спору про право з об'єктом цивільних процесуальних правовідносин і предметом судової діяльності. Надалі це сприятиме їх коректному і релевантному застосуванню у науці й нормотворчій техніці, допоможе уникати формалізму інтерпретації та штучного звуження змісту останніх.

Аналіз чинного процесуального законодавства нашоєхує на думку про існування певного діалектичного зв'язку між предметом судового розгляду, яким у позовному провадженні є спір про право, цивільною справою та малозначністю як категорією цивільного процесуального права. Вбачається, що вони співвідносяться між собою як загальне, особливе і ознака, де предмет судового розгляду є загальною всеохоплюючою категорією, цивільна справа – особливою, бо об'єктивно існує в межах різних форм цивільного судочинства, а малозначність – ознакою, оскільки є визначальною властивістю, рисою на підставі якої цивільні справи диференціюються за критерієм вартісного виміру предмета позову. Водночас, цивільна справа є невід'ємною складовою предмета судового розгляду, а отже не може існувати окремо, поза межами цивільного судочинства, вона завжди реалізується через його відповідні форми (приміром, загальне або спрощене позовне, наказне і окреме провадження), які прийнято диференціювати залежно від різновиду об'єкта судового захисту та керуючись специфікою предмета судового розгляду, особливості функціональних характеристик якого значною мірою обумовлені наявністю спору про право.

Цивільна справа є універсальною правовою категорією, якою законодавець послуговується для цілей позначення набору правових питань, що підлягають вирішенню у межах судового процесу з урахуванням особливостей об'єкта судового захисту та специфіки предмета судової діяльності. Оскільки ст. 187 ЦПК України передбачає можливість відкриття провадження у справі судом на підставі поданої заінтересованою особою позовної заяви, яка відповідає формальним вимогам, то цілком логічним видається припущення, що цивільна справа з'являється і формується у момент звернення заінтересованої особи до суду. Ініціація процесу через акто-документ з вимогою матеріально-правового характеру та відкриття судом провадження у справі є факторами первинної легітимації, що надають цивільній справі формально визначеного статусу, коли вона офіційно стає предметом судової діяльності.

Системне осягнення правової природи та змісту цивільної справи неможливе без визначення характеру її співвідношення зі спором про право. Поширеною є думка про те, що суб'єктивне цивільне право, так само як і будь-якого роду матеріальні правовідносини, не є і не можуть бути об'єктами цивільних процесуальних правовідносин [2-3]. Втім, превалювання заснованих на цій логіці підходів має своїм наслідком штучне звуження змісту як поняття цивільної справи, так і спору про право. Подібне розуміння об'єкта цивільних процесуальних правовідносин не дає відповіді на питання про те, як суб'єктивне матеріальне право опиняється у цивільній процесуальній орбіті.

Процесуальна діяльність суду щодо розгляду і вирішення цивільної справи розпочинається моментом відкриття провадження у справі на підставі належним чином складеної та поданої позовної заяви, у тексті якої об'єктивується спір про право цивільне. У такий спосіб матеріальні правовідносини стають спірними, оскільки між їх учасниками виникає стан правової невизначеності щодо змісту, обсягу або способу здійснення цивільних прав. Ознака спірності вказує на існування спору про право. Правовідносини продовжують залишатись спірними до моменту набрання законної сили рішенням суду в цивільній справі або врегулювання спору в

позасудовому порядку шляхом взаємних поступок і домовленостей між сторонами. Виникнення цивільних процесуальних правовідносин обумовлюється спірністю суб'єктивного цивільного права або матеріального правовідношення в цілому. У системі цивільних процесуальних координат матеріальні правовідносини, як і саме цивільне право, виступають у якості предмета спору. Для цілей припинення провадження у справі, а, отже, і процесуальної діяльності сторонам достатньо врегулювати спір у позасудовому порядку або укласти мирову угоду. З моменту обопільного врегулювання спору про право цивільне і досягнення згоди між сторонами процесуальна діяльність суду, сторін та інших учасників справи втрачає свій предмет.

Отже, цивільна справа, як і цивільні процесуальні правовідносини, виникає у момент відкриття провадження у справі на підставі належним чином складеної та поданої позовної заяви, у тексті якої об'єктивується спір про право. Шляхом пред'явлення позову останній виноситься на розгляд суду. Цивільна справа є формою, через яку спір про право стає предметом судового розгляду. Своїх властивостей вона набуває внаслідок формування усталеного правового зв'язку між сторонами, іншими учасниками справи, опосередкованого владно-розпорядчою діяльністю суду, який скеровує хід, визначає напрямок і динаміку розвитку процесу. Цивільна справа – це форма, у межах якої спір про право офіційно стає предметом судового розгляду та набуває формальної визначеності. Через це виникнення, розвиток, зміна і припинення цивільних процесуальних правовідносин нерозривно пов'язані з наявністю або відсутністю спору про право. З огляду на вищевказане, цивільну справу можна визначити як форму зовнішнього вираження спору про право, котрий таким способом отримує формальну визначеність, стає предметом судового розгляду.

Водночас, концепт цивільної справи можна розглядати і зовсім в іншому контексті, а саме як засіб або форму відображення процесуальних дій суду, сторін та інших учасників процесу, оскільки всі їх процесуальні дії фіксуються у письмовій формі. Таким способом відбувається формування цивільної справи як сукупності

відтворених у письмовій формі відомостей щодо ходу розгляду і вирішення спору про право. Цим забезпечується офіційна письмова фіксація усієї процесуальної діяльності суду, сторін та інших учасників процесу, що у подальшому дозволяє прослідкувати напрямок і динаміку розвитку судового процесу. Аналіз положень чинного ЦПК України нашою наукою на думку про те, що національним законодавцем цивільна справа розглядається переважно як сукупність процесуальних документів, засіб письмової фіксації результатів процесуальної діяльності учасників процесу. Саме такого значення категорії «цивільна справа» надається, зокрема у ст. 31 ЦПК України, де визначається порядок передачі справи з одного суду до іншого. У якості ще одного, промовистого прикладу доречно згадати положення статей 403-404 ЦПК України, де закріплюються підстави та порядок передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду. Наведені приклади показові й далеко не єдині. Тенденція надмірної формалізації об'єктивно актуалізує проблему подальших досліджень змісту основоположних понять, якими оперує законодавець, для цілей запобігання і протидії спотворенню або штучному звуженню сутності окремих елементів понятійно-категоріального апарату.

Малозначні справи в цивільному судочинстві у сучасному цивільному процесі це нова категорія цивільних справ, що з'явилася введений у ЦПК України в 2017 р. Відтак малозначність справи слід розглядати як критерій диференціації цивільних справ. Водночас, феномен малозначності справ був предметом досліджень і наукового інтересу ще у пореформений період, після ухвалення Статуту цивільного судочинства 1864 року. Загалом в академічному середовищі того часу сформувалося негативне ставлення до цього інституту та простежувався відвертий скептицизм у ставленні до проблеми диференціації справ за певними критеріями, зокрема і за критерієм малозначності. Так, низка авторитетних вчених, зокрема І. Є. Енгельман і Т. М. Яблочков, наголошували на безперспективності та потенційній неефективності малозначності, як процесуального інституту, обґрунтовуючи свою позицію тим, що в практичній площині дуже складно, а зазвичай і неможливо диверсифікувати такі справи з огляду на наявність конгломерату факторів суб'єктивного (оціночного)

характеру [23; 24]. Є. В. Васьковський прямо і категорично закликав відмовитися від диференціації цивільних справ за критерієм малозначності [25, с. 187]. Позначена тенденція зберігалася за часів радянської влади і в умовах незалежності, оскільки процесуальний інститут малозначності не знайшов свого відображення у подальших кодифікаціях, зокрема у кодифікаціях цивільного процесуального законодавства УРСР 1924, 1929 та 1963 років, а також у первісній редакції Цивільного процесуального кодексу України 2004 р.

Головною метою диференціації цивільних справ за критерієм малозначності є необхідність забезпечення ефективності судочинства в контексті принципів пропорційності та процесуальної економії. При цьому процесуальна діяльність суду та учасників справи при розгляді малозначних справ має забезпечувати реалізацію завдань цивільного судочинства та узгоджуватися із основними його засадами. Тому, утвердження і нормативна регламентація інституту «малозначності» справ на рівні національного правового порядку є закономірною та відображає світову тенденцію диференціації позовного провадження і виникнення спрощених форм здійснення правосуддя, що детерміновано об'єктивними причинами, історичними особливостями генези цивільного процесуального права та впливом глобалізаційних факторів, які охопили царину цивільного судочинства протягом останніх десятиліть.

Слід наголосити, що позначена тенденція не є новою і тим більше революційною з огляду на те, що абсолютна більшість судових реформ, відомих світовій історії, проходили під гаслом спрощення, пришвидшення і зменшення вартості судочинства. Історія розвитку судових систем та процесуального законодавства України і зарубіжних держав яскраво демонструє життєздатність та універсальність вказаних цілей, що разом із тим, говорить про відсутність єдності поглядів щодо можливих шляхів їх досягнення.

Загальновідомо, що запровадження інституту малозначних справ в першу чергу було покликано забезпечити диференціацію вітчизняних судових процедур шляхом максимально можливого спрощення і оптимізації процесу здійснення правосуддя за певними категоріями справ, які відповідають законодавчо встановленим критеріям

малозначності. Нормативна регламентація інституту малозначних справ, як наслідок новелізації процесуального законодавства, породила ряд проблемних питань в сфері правозастосування та викликала неоднозначну реакцію в академічному середовищі, оскільки донедавна категорія «малозначності» була невідома вітчизняній юридичній практиці.

До числа малозначних чинний ЦПК України відносить справи: 1) у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 3) про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства); 4) про розірвання шлюбу; 5) про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Проблемність застосування даного інституту в цивільному судочинстві полягає в тому, що законодавець не передбачив чіткої дефініції поняття «малозначної справи», не закріпив чітких критеріїв її визначення. Більше того, детальний аналіз змісту статей 19 та 274 ЦПК України не дає однозначного розуміння, щодо критеріїв розмежування і характеру співвідношення між справами незначної складності та малозначними справами. Отож, за результатами аналізу змісту наведених норм можна зробити висновок, що питання віднесення спору до числа малозначних та незначної складності належить до виключної компетенції суду і охоплюється його дискреційними повноваженнями. Ситуація ще більше ускладнилася у зв'язку із прийняттям Конституційним Судом України рішення щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023, справа № 3-88/2021(209/21, 47/22, 77/23, 188/23)¹, де КСУ загалом підтвердив відповідність Конституції України інституту малозначних справ, проте визнав

передбачені в пп. 1, 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК розміри ціни позову такими, що не відповідають розумінню спору як малозначного [26].

Проблема розуміння сутності та правової природи «малозначності» торкнулася не лише цивільного, але й господарського і адміністративного видів судочинства. Тотожні зі змістом ЦПК України положення закріплені в ч. 5 ст. 12 ГПК України. На відміну від ЦПК України та ГПК України, в п. 20 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України наведено визначення поняття адміністративної справи незначної складності (малозначної справи), під якою має розумітися адміністративна справа, де характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин. Таким чином, ми можемо простежити, наскільки різняться підходи законодавця до розуміння змісту малозначних справ, залежно від виду предметної юрисдикції. В адміністративному судочинстві справи незначної складності ототожнюються із малозначними, а прив'язка до ціни позову відсутня взагалі. Тоді як в межах цивільної та господарської юрисдикцій категорія малозначності за ознакою ціни позову є абсолютно уніфікованою і по суті ототожнюється в повному обсязі, крім окремих категорій справ, що віднесені до числа малозначних за критерієм характеру спірних правовідносин. Зазначене зумовлює необхідність дослідження національного підходу до визначення малозначності справ та критеріїв таких справ.

1.2 Малозначність справи як категорія цивільного процесуального права

Як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі вже аналізувалася доцільність вживання поняття «малозначні справи» (small claims), що інколи перекладається як дрібні позови або справи (позови) з невеликою (незначною, малою) ціною позову [27; 31-32; 37]. Водночас, в академічному середовищі лунають різні точки зору з цього приводу. Так, багато науковців піддають критиці зазначене поняття, намагаючись оцінити його крізь призму важливості справи для особи, яка звертається до суду. Наприклад, І. О. Ізарова зазначає, що термін «малозначні справи» доволі

специфічний, оскільки значення справи для заявника не залежить від ціни позову або складності розгляду, і навряд чи варто поділяти справи на значні та малозначні [27, с. 37]. А. Лесько та О. О. Штефан висловлюють суголосну позицію, підкреслюючи значущість для кожної особи її справи, яка знаходиться на розгляді в суді [28; 29, с. 32]. На противагу такому підходу І. В. Андронов зауважує, що зазначене поняття не має жодного відношення до справжньої оцінки того значення, яке справа має для суду або сторін, адже з точки зору сторони значення справи оцінити важко, бо будь-яка справа має значення для особи, яка звертається до суду із позовом, а для суду жодна справа не може мати більшого або меншого значення [30, с. 18-19].

Ми вважаємо, що малозначність справ слід розглядати не крізь призму приватноправових інтересів певної особи, тобто у контексті значення справи для сторін спору, а з економічної точки зору, принципу процесуальної економії та публічного інтересу в ефективному здійсненні правосуддя, відповідно до чого малозначність має встановлюватися з огляду на значущість справи в цілому для суспільства, а також виходячи зі стану здійснення правосуддя в цивільних справах та навантаження на судову систему в державі. Так, Е. Сільвестрі, не заперечуючи суб'єктивної компоненти згаданого поняття, наголошує, що інтуїтивно людина розуміє, що дрібний позов є позовом із невеликою сумою позовних вимог, проте неможливо до копійки визначити фінансові межі таких позовів, адже цей показник буде завжди різним у різних регіонах [31, с. 147]. Про доцільність вживання зазначеного поняття свідчить і усталеність його використання в зарубіжному законодавстві, юридичній практиці та літературі.

З точки зору публічного інтересу слід звернути увагу на ціновий поріг, який встановлюється у національному законодавстві для визначення малозначності справи. Ціна позову є універсальним критерієм для визначення малозначності справи. Результати дослідження законодавства іноземних держав промовисто свідчать про те, що ознака малозначності, як правило, стосується або застосовується для характеристики комерційних чи цивільних спорів, вартісний вимір ціни позову за якими є мінімальним. Великою проблемою судових систем більшості країн світу є

існування значного масиву справ за безспірними вимогами про стягнення заборгованостей, а також позовних вимог на суми, що не перевищують певні, визначені законодавством межі. Наприклад, в Австралії та Канаді граничні розміри для визначення малозначності варіюються залежно від штату, федеральної території чи провінції. Втім, спільним для них є те, що законодавством визначено певний вартісний діапазон у межах якого цивільна або комерційна справа класифікується як малозначна. Так, для Австралійської столичної території, Північної території, штатів Квінсленд, Південна Австралія така сума становить 25 000 австралійських \$, в Новому Південному Уельсі – 20 000 австралійських \$, Західній Австралії – 10 000 австралійських \$. У Канаді процесуальне законодавство провінцій та територій є менш уніфікованим, що дуже добре простежується на прикладі градації цивільних справ за критерієм малозначності, вартісний вимір якого варіюється і є різним фактично у кожній адміністративно-територіальній одиниці. Зокрема, у Альберті – 50 000 канадських \$, Британській Колумбії, Онтаріо – 35 000 канадських \$, Саскачевані – 30 000 канадських \$, Ньюфаундленді та Лабрадори – 25 000 канадських \$, Нью-Брансвіку – 20 000 канадських \$, Квебеці – 15 000 канадських \$, Манітобі – 10 000 канадських \$. У Великій Британії дрібними вважаються справи, де ціна позову не перевищує 10 000 £ [32, с. 223].

У Бразилії малозначними (*requeenas causas*) є справи вартісний вимір предмета позову яких становить не більше 40 розмірів мінімальних заробітних плат. Крім того, під дану категорію підпадають спори щодо добросусідства, компенсації вартості знищеного, пошкодженого майна, про захист прав споживачів, цивільні справи по ДТП, відшкодування спричиненої цим матеріальної та моральної шкоди, спори з кредитних, договірних, орендних, боргових, страхових правовідносин, недобросовісної конкуренції з ціною позову до 40 розмірів мінімальних заробітних плат [33]. Трибунал дрібних позовів у Гонконгу розглядає цивільні справи з ціною позову до 75 000 гонконгських доларів [34]. У Кенії ця межа визначена на рівні 200 000 кенійських шилінгів [35], у Нігерії 5 000 000 нігерійських найр [36].

Кваліфікація малозначності за ціновим критерієм є визначальною також у країнах ЄС. Так, Регламент Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу № 861/2007 від 11 липня 2007 року закріплює загальноєвропейську, транскордонну процедуру розгляду цивільних та комерційних спорів, ціна позову за якими не перевищує 5000 € (European Small Claims Procedure). Крім того, на рівні національних процесуальних законодавств багатьох держав-членів ЄС закріплено обмеження за ціною позову для малозначних справ. Наприклад, у Нідерландах – це 25 000 €, Австрії, Португалії – 15 000 €, Люксембурзі – 10 000 €, Данії – 7 500 €, Іспанії – 6500 €, Бельгії, Італії, Франції – 5000 €, Греції, Швеції – 2500 €, Естонії, Ірландії, Латвії, Польщі, Румунії, Словенії – від 2000 до 2400 €, Словаччині – 1500 €, Литві – 1000 €, Німеччині та Хорватії – 600 € [37].

Аналіз ч. 6 ст. 19 ЦПК України дозволяє виокремити декілька категорій малозначних справ:

а) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України);

б) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України);

в) окремі категорії справ, які законодавцем віднесені до категорії малозначних, а саме:

і) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) (п. 3 ч. 6 ст. 19 ЦПК України);

ii) справи про розірвання шлюбу (п. 4 ч. 6 ст. 19 ЦПК України);

iii) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (п. 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України).

Як видно, малозначність справи відповідно до норм національного законодавства визначається через сукупність різнорідних критеріїв: по-перше, ціну позову (пп. 1, 2, 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України); по-друге, складність справи, поєднану із ціною позову (п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України); по-третє, пряму вказівку на категорії справ, які слід вважати малозначними (пп. 3-5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України). Якщо в ст. 19 ЦПК України малозначні справи та справи незначної складності визначаються як рівнозначні поняття, то відповідно до ст. 274 ЦПК України справи незначної складності із ціною позову до 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб *можуть* [курсив наш] бути визнані судом малозначними, що свідчить про очевидну неузгодженість зазначених положень законодавства. Це є додатковим свідченням сумнівності ідеї диверсифікації цінкових порогів для визнання справи малозначною, що загалом пов'язане із несистемним застосуванням поняття справи незначної складності у вітчизняному цивільному процесуальному законодавстві.

Отже, з огляду на вищевказане всі малозначні справи, як окрему категорію цивільних справ, можна диференціювати на дві групи:

а) справи, які є малозначними в силу прямої вказівки в законі, що наразі об'єднує:

i) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України);

ii) окремі категорії справ, що віднесені законодавцем до категорії малозначних (пп. 3-5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України);

б) справи, які визнані малозначними судом (п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України).

Оскільки перша група справ визнається малозначною в силу прямої вказівки в законі, дискреційні повноваження судді для визначення її малозначності не застосовуються. Зазначене знаходить своє підтвердження і у практиці Верховного Суду, який наголошує, що «за змістом правил п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України справи,

зазначені в цьому положенні, є малозначними в силу властивостей, притаманних такій справі, виходячи з ціни пред'явленого позову та його предмета без необхідності ухвалення окремого судового рішення щодо віднесення зазначеної справи до відповідної категорії» [38]. Зважаючи на те, що вказаний висновок зроблений до прийняття «Проекту Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку» № 2314 від 25.10.2019 року, яким до числа малозначних справ було віднесено окремі категорії спорів, передбачені пп. 3-5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, вважаємо, що його можна поширити і на відповідні справи, адже вони також прямо віднесені законом до малозначних.

Водночас, для другої групи справ, малозначність яких визначається судом, важливим є застосування дискреційних повноважень суду, адже саме на нього покладається завдання з оцінки складності справи у випадку, коли справа не віднесена до категорії малозначних за законом. Вбачається, що на підставі зазначеного критерію малозначними можуть бути визнані судом справи, які: а) мають незначну складність; б) не належать до категорії малозначних за законом, тобто, по-перше, ціна позову за якими коливається у діапазоні між ста розмірами прожиткового мінімуму для працездатних осіб та двомастами п'ятдесятьма розмірами прожиткового мінімуму для працездатних осіб, по-друге, не відносяться до справ, які перелічені у пп. 3-5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України; б) не належать до категорії справ, які можуть розглядатися лише за правилами загального позовного провадження (ч. 4 ст. 297 ЦПК України).

У цьому контексті саме незначна складність справи є тим оціночним поняттям, яке зобов'язує суд, з огляду на його дискреційні повноваження, встановити, чи є справа малозначною, про що має бути зазначено в ухвалі про відкриття провадження у справі, та визначитися з процедурою її розгляду. У цьому контексті проблемними є позови, де містяться виключно вимоги немайнового характеру або вони поєднані з вимогами майнового характеру і ця група справ не належить до тих, які віднесені

законом до категорії малозначних. З цього приводу Верховний Суд зазначає, що якщо серед позовних вимог наявні вимоги немайнового характеру, то справа не є малозначною в силу закону, а тому може бути визнана малозначною лише за постановлення ухвали суду про віднесення її до категорії малозначних [39]. З огляду на вищевказане, можна зробити висновок, що справи з вимогами немайнового характеру можуть бути віднесені до категорії малозначних за рішенням суду з урахуванням складності такої справи саме на підставі п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України. На нашу думку, це положення має стати ключовим для розуміння поняття справи незначної складності, яка може бути визнана малозначною відповідно до норм національного законодавства, адже у цьому випадку незначна складність, як критерій малозначності, використовується передусім для оцінки справ, які містять немайнові вимоги, а також справ за майновими вимогами із ціною позову від 100 до 250 розмірів прожиткового мінімуму. У таких справах мають використовуватися підвищені гарантії для визнання їх малозначними у вигляді оцінки складності справи, на відміну від суто вартісного виміру, що має місце у майнових вимогах з ціною позову до 100 розмірів прожиткового мінімуму, які є малозначними в силу прямої вказівки в законі. У цьому контексті варто також зауважити, що поняття малозначності є ключовим для касаційного оскарження, адже виступає його фільтром, забезпечуючи розвантаження судової системи та ефективність діяльності Верховного Суду. Можна припустити, що справи незначної складності були запроваджені законодавцем у зв'язку з необхідністю формування системи процесуальних запобіжників штучного виведення справи із категорії малозначних шляхом простого додавання вимоги немайнового характеру, що мало місце у випадку, якщо б малозначність кваліфікувалася виключно за критерієм ціни позову.

З огляду на вищевказане, слід заперечити тим авторам, які наголошують, що немайнові спори не можуть бути малозначними, оскільки у Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а отже віднесення немайнових спорів до малозначних суперечить нормам Конституції [40]. На наш погляд,

необхідність закріплення категорії справ незначної складності якраз і пов'язана із необхідністю визнання судом малозначними позовів із немайновими вимогами та позовів, в яких поєднані майнові та немайнові вимоги.

У літературі були висловлені різні думки з приводу поняття «справи невеликої складності» у контексті проблематики малозначності справ. Так, В. А. Кравець та А. І. Виноградова зазначають, що ці справи мають оцінюватися суддею з точки зору можливості визнання їх малозначними з огляду на їх особливості, складність, значимість [41, с. 145]. На думку В. І. Бобрика, такі оціночні поняття, як «малозначність», «незначність», «невелика ціна» тощо варто застосовувати в найменуванні відповідних справ за умови чіткого визначення їх змісту [42, с. 98]. О. О. Штефан вважає, що наявність такої суб'єктивної оціночної правової категорії, як «справи незначної складності», за відсутності нормативно-закріплених критеріїв їх визначення може призвести до невиправданого розширення судового розсуду. На підставі зазначеного авторка вбачає за доцільне вилучити це поняття із ч. 6 ст. 19 ЦПК України. Крім того, аналізуючи зміст ч. 3 ст. 274 ЦПК України, де закріплено критерії, які враховуються судом при вирішенні питання про розгляд справи в загальному або спрощеному позовному провадженні, авторка доходить висновку, що майже всі вони, окрім ціни позову та способу захисту, є оціночними категоріями, що є «неприпустимими при нормативному закріпленні процедури здійснення судочинства в цивільних справах» [29, с. 33]. Не заперечуючи загалом певних вад, які мають місце в процесуальному законодавстві при визначенні кола справ, які можуть бути розглянуті в порядку спрощеного провадження, вважаємо за потрібне скептично оцінити висловлювання авторів щодо неприпустимості вживання оціночних категорій у цивільному процесуальному праві, адже зазначені поняття багато в чому визначають дискреційні повноваження суддів та надають гнучкості правовому регулюванню.

В аспекті визначення критеріїв для віднесення справ незначної складності до малозначних дискусійним видається питання щодо застосовності положень ст. 11 та ч. 3 ст. 274 ЦПК України, які визначають критерії принципу пропорційності.

Відповідно до ст. 11 ЦПК України, яка закріплює принцип пропорційності, суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо. Зазначене положення законодавства є загальною нормою, яка визначає не лише критерії для вибору між спрощеним та загальним позовним провадженням, але і загалом виступає орієнтиром для всіх інших повноважень судді, що реалізуються ним в контексті судового кейс-менеджменту. Натомість ч. 3 ст. 274 ЦПК України є спеціальною нормою, яка застосовується безпосередньо для вирішення питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження, відповідно до якої у цьому випадку суд враховує: 1) ціну позову; 2) значення справи для сторін; 3) обраний позивачем спосіб захисту; 4) категорію та складність справи; 5) обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; 6) кількість сторін та інших учасників справи; 7) чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; 8) думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження.

Так, І . О. Ізарова та Ю. Д. Притика зауважують, що основними критеріями диференціації малозначних справ є ціна позову та категорія справи, при цьому критерієм справ незначної складності автори називають вимоги ст. 11 та ч. 3 ст. 274 ЦПК України, а також положення ч. 2 ч. 4 ст. 19 ЦПК України, відповідно до якого загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні [43, с. 54]. Випадки ототожнення критеріїв малозначності з підставами, закріпленими у ст. 11 та ч. 3 ст. 274 ЦПК України є непоодинокими в науковій літературі [29, с. 33; 44, с. 41; 45, с. 83; 46, с. 208]. Водночас, на противагу такому підходу Н. Ю. Сакара зауважує, що межі дискреційних повноважень судді при віднесенні справ незначної

складності до числа малозначних не врегульовані, оскільки відсутні критерії, що мають враховуватися при цьому судом. На думку авторки, посилання в судових рішеннях на ч. 3 ст. 273 ЦПК України при оцінці малозначності справ є неправильними, оскільки вони впливають на вибір судом порядку розгляду справи, але ніяк не регулюють їх малозначність [47, с. 167]. Строкатість думок і наукових підходів з цього питання обумовлена, передусім, ситуацією невизначеності у розумінні характеру співвідношення між поняттями «малозначні справи», «спрощене провадження» та «справи, що розглядаються в порядку спрощеного провадження».

Відповідно до ч. 4 ст. 19 ЦПК України спрощене позовне провадження призначене для розгляду: 1) малозначних справ; 2) справ, що виникають із трудових відносин; 3) справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; 4) справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Водночас, ч. 1 ст. 274 ЦПК України, яка також закріплює перелік справ, що розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, загалом відтворюючи зміст ч. 4 ст. 19 ЦПК України, не містить такої категорії справ, як справи незначної складності та інші справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи, що передбачена п. 4 ч. 4 ст. 19 ЦПК України. Поряд із цим, у ч. 2 ст. 274 ЦПК України зазначається, що у порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у ч. 4 цієї статті. До таких справ, зокрема, належать справи: 1) що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, розірвання шлюбу та поділ майна подружжя; 2) щодо спадкування; 3) щодо

приватизації державного житлового фонду; 4) щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування; 5) в яких ціна позову перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 6) інші вимоги, об'єднані з вимогами у спорах, вказаних у пунктах 1-5 цієї частини.

Як видно, закріплення у ЦПК України справ, які можуть бути розглянуті в порядку спрощеного провадження є не досить вдалим, адже, по-перше, визначення категорій зазначених справ міститься в декількох статтях (ст. 19, 274 ЦПК України) з певним дублюванням та одночасною неузгодженістю; по-друге, для визначення справ, які можуть розглядатися в спрощеному провадженні, застосовується декілька категорій – «малозначні справи» та «справи незначної складності», які подекуди використовуються у тексті ЦПК України безсистемно; по-третє, ускладнення виникають через те, що для визначення справ, які можуть розглядатися у порядку спрощеного позовного провадження, використовується кумулятивний принцип, який об'єднує: а) ціновий поріг, б) складність справи, в) закріплення конкретних категорій справ, які можуть або не можуть розглядатися в порядку спрощеного провадження, а також необхідність врахування вимог принципу пропорційності (ст. 11 ЦПК України). Усе вищенаведене з очевидністю викликає складнощі у правозастосуванні та не сприяє єдності судової практики.

До того ж такий стан речей призводить до певної плутанини і несистемного вживання зазначених понять на рівні доктрини цивільного процесуального права. Наприклад, у літературі можна зустріти наступні твердження: «при віднесенні тієї чи іншої справи до спрощеного позовного провадження сторони позбавляються права на касаційне оскарження судового рішення» [41, с. 146; 44, с. 41; 48, с. 82]. Очевидно, що у цьому контексті автор мав на увазі малозначні справи, що прямо впливає зі змісту положень ЦПК України щодо касаційного оскарження, а не справи, які розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження.

Не можна погодитися із твердженнями окремих авторів, які вважають, що всі малозначні справи відповідно до положень ЦПК України мають імперативно розглядатися в спрощеному позовному провадженні, адже, як свідчить аналіз чинного

законодавства, питання щодо визнання справи малозначною та питання про доцільність розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження є різними складовими алгоритму вирішення питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження. Виходячи із положень чинного законодавства, малозначна справа може розглядатися за правилами загального провадження, якщо відповідно до ст. 11 та ч. 3 ст. 274 ЦПК України її недоцільно розглядати в спрощеному позовному провадженні. Водночас розгляд такої справи в порядку загального позовного провадження не свідчить про те, що вона перестала бути малозначною з огляду на свої економічні показники, отож учасник на підставі цього не зможе скористатися правом касаційного оскарження у цій справі. У такому випадку справа продовжує бути малозначною та її оскарження за загальними правилами касаційного провадження є неможливим.

Зважаючи на зазначене, спірною видається позиція О. В. Колісник, яка вважає, що з урахуванням касаційних фільтрів можна допустити, що автоматично не вважаються малозначними справи, які мають «значний суспільний інтерес» або «виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу» [49, с. 48]. Поряд із цим, аналіз норм процесуального законодавства, що регулюють касаційне оскарження, свідчить про те, що Верховний Суд допускає до провадження малозначні справи, окрім випадків, зазначених у законодавстві, зокрема і у випадку, коли така справа має значний суспільний інтерес або виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу. Із зазначеного випливає, що зазначені винятки із недопустимості касаційного оскарження малозначних справ не змінюють природу справи з малозначної на немалозначну, а є лише умовами допуску все тих же малозначних справ до касаційного оскарження. Проте зазначені критерії не можуть визнаватися показниками малозначності справи, адже не відбивають ані ціну позову, ані критерії складності справи чи характеру спірних правовідносин. Натомість значний суспільний інтерес згадується як один із критеріїв пропорційності, за яким суддя має визначити спрощений або загальний порядок розгляду справи. Отож, на нашу думку, слід виходити із того, що ст. 11 та ч. 3 ст. 274 ЦПК України мають на

меті саме визначення порядку розгляду справ, а не визначення випадків, коли нескладні справи слід вважати малозначними. В свою чергу малозначність справи є лише одним із критеріїв, за якими суддя встановлює доцільність використання правил спрощеного позовного провадження. Зважаючи на зазначене, варто констатувати, що наразі малозначні справи та справи, які розглядаються в спрощеному позовному провадженні, є нетотожними поняттями, адже справа може належати до малозначних, однак розглядатися за правилами загального позовного провадження відповідно до критеріїв ст. 11 ЦПК України.

Варто зазначити, що для оцінки складності справи в контексті визнання справ невеликої складності малозначними слід зважати передусім на особливості такої справи та можливість її розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, враховуючи його особливості. Такий підхід, зокрема, використаний у п. 20 ч. 1 ст. 4 КАС України, відповідно до якого адміністративна справа незначної складності (малозначна справа) визначається, як така, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин.

На наш погляд, при визначенні складності справи, передусім, слід виходити із критеріїв, які вироблені ЄСПЛ для визначення розумності строку судового розгляду у практиці ЄСПЛ, адже складність справи є одним із таких критеріїв, тлумаченню якого була приділена велика увага з боку ЄСПЛ. Так, відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, про складність справи можуть свідчити: а) складність фактичних обставин справи (наприклад, велика кількість свідків у справі [50]; необхідність проведення експертизи [51] або отримання висновків від органів державної влади [52]); б) складність правових питань, що порушуються у справі (наприклад, складні випадки застосування правил юрисдикції [53] або норм міжнародного права [54] тощо); в) процесуальна складність справи, що пов'язана із особливостями організації системи здійснення судочинства в цивільних справах у конкретній державі (зокрема, велика кількість сторін [55]; подача багатьох клопотань та заяв сторонами [56];

необхідність дослідження великої кількості доказів [57]; складнощі із допитом свідків [58]; розгляд справи в іноземному суді [59] тощо). В окремих випадках ЄСПЛ прямо зауважує на тому, що певна категорія справ за своєю природою є складнішою та потребує більшої ретельності та кількості дій, що призводить до довших строків її розгляду, наприклад, справи щодо плану консолідації земель, де порушуються як індивідуальні інтереси чисельної кількості осіб, так і суспільні інтереси [60]. Вважаємо за доцільне у національній практиці враховувати зазначені критерії, вироблені у практиці ЄСПЛ при оцінці складності справи.

У літературі висловлюються різні точки зору з приводу категорій справ, які доцільно віднести до малозначних в силу прямої вказівки в законі. Наразі такими справами визнаються: і) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) (п. 3 ч. 6 ст. 19 ЦПК України); ii) справи про розірвання шлюбу (п. 4 ч. 6 ст. 19 ЦПК України); iii) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (п. 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України). Втім, у науковій літературі можна знайти критичні висловлювання з цього питання. Так, А. В. Помазанов пропонує всі трудові та сімейні позови, позови про стягнення аліментів, позови, які стосуються життя і здоров'я, захисту честі, гідності та ділової репутації, а також позови, подані внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, вважати справами значного ступеня складності [45, с. 84]. Із зазначеним важко погодитися, адже зазвичай такі справи є типовими, багаторазово повторюваними, з точки зору суду їх розгляд зазвичай не становить надмірної складності.

Окрім малозначних справ, у ст. 19 ЦПК України також прямо визначено дві категорії справ, які розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження – справи, що виникають із трудових відносин, та справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від

дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд. Очевидно, що зазначені категорії справ віднесені до справ спрощеного позовного провадження через необхідність їх швидкого розгляду. Поряд з цим, на наш погляд, справи щодо надання дозволу для виїзду дитини за кордон підпадають під ознаки малозначності, а тому доцільно визначити їх як ще одну категорію справ у п. 6 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, які визнаються малозначними відповідно до прямої вказівки в законі

Дискусійним у літературі є питання стосовно доцільності віднесення до справ, які розглядаються у спрощеному позовному провадженні, трудових спорів, а також щодо можливості їх кваліфікації судом як малозначних [61-64]. Так, на думку В. Ю. Мамницького, спори, що виникають із трудових правовідносин, не можуть бути віднесеними до малозначних справ, адже ст. 43 Конституції України визначає право на працю як одне з найважливіших соціально-економічних прав громадян України [65, с. 92-93]. Водночас, інша група вчених зауважує, що оскільки у даній категорії справ, захищається основоположне право на працю та похідні від нього права, тому включення трудових спорів до числа справ, які мають розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження, пов'язане із необхідністю їх швидкого розгляду з огляду на соціальну важливість останніх. Суголосну позицію, однак дещо з іншою аргументацією, висловлює також О. О. Штефан, зауважуючи, що закріплення малозначних справ та трудових спорів у якості різних категорій справ, що розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, свідчить про те, що «спори, які виникають із трудових відносин, підлягають розгляду в порядку спрощеного провадження, а не в порядку розгляду малозначних справ» [29, с. 34]. На нашу думку, твердження авторки є спірним, адже спрощене провадження передусім є порядком для розгляду саме малозначних справ, очевидно, що авторка бажала підкреслити той факт, що трудові спори розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження не в силу того, що вони є малозначними.

На думку А. В. Помазанова, слід встановити заборону на визнання малозначними трудових спорів [45, с. 83]. Протилежної думки дотримуються В. А.

Кравець та В. І. Виноградова, які вважають, що відсутні перешкоди вважати малозначними трудові спори з вимогами немайнового та майнового характеру, в яких ціна позову не перевищує граничного порогу, встановленого в законодавстві для малозначних справ [41, с. 145]. Варто зазначити, що із такого підходу виходить і Верховний Суд, який у своїй практиці часто визнає трудові спори малозначними. Прикметно, що одна із подібних справ дійшла до ЄСПЛ. Так, у справі «*Azyukovska v. Ukraine*» встановлено, що ухвалою Верховного Суду від 26.03.2018 р. заявниці було відмовлено у відкритті касаційного провадження у справі про визнання неправильним розрахунку вихідної допомоги при звільненні та зобов'язання провести донарахування з огляду на те, що касаційному оскарженню не підлягають справи у малозначних справах, зокрема, за позовами, ціна яких не перевищує 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Позивачка у цій справі звернулася до ЄСПЛ, обґрунтовуючи свій позов тим, що обмеження її права на касаційне оскарження є порушенням ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ. ЄСПЛ, розглядаючи зазначену справу зауважив, що застосування критерію малозначності справи у цьому випадку було передбачуваним і відсутні інші виключні обставини, що вимагають касаційного розгляду [66]. На підставі зазначеної справи можна зробити принаймні два висновки, по-перше, визначення касаційного фільтру у вигляді малозначності справи є цілком обґрунтованим та відповідає ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, по-друге, Верховний Суд виходить із того, що трудові спори також можуть визнаватися малозначними з урахуванням загальних критеріїв визначення малозначності справ.

У зв'язку із зазначеним виникає питання про те, наскільки доцільно визначати трудові спори як окрему категорію справ, що мають розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження з урахуванням того, що зазначені спори також можуть кваліфікуватися судом як малозначні, як і будь-які інші спори. Як зазначалося вище, загальновизнаним обґрунтуванням розгляду трудових спорів в порядку спрощеного позовного провадження є необхідність їх швидкого та ефективного вирішення. Поряд із цим, як свідчить аналіз судової практики та норм національного законодавства, не всі трудові спори розглядаються в порядку спрощеного позовного

провадження, адже у випадку, коли ціна позову в такому спорі перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб або коли справа є складною, суди розглядають трудові спори у порядку загального позовного провадження, у якому, як відомо, відсутні норми щодо більш скорочених строків розгляду зазначених справ, а, отже, необхідність швидкого розгляду таких справ у такому випадку нівелюється. На наш погляд, трудові спори, які будь-які інші спори за своєю природою можуть за встановлених у законодавстві умов кваліфікуватися як малозначні справи або справи незначної складності відповідно до загальних критеріїв, і у такому випадку недоцільним є їх виокремлення в окрему категорію справ, які розглядаються в спрощеному позовному провадженні. Поряд з цим, зважаючи на те, що ЄСПЛ визнає трудові спори справами, що мають підвищений інтерес для сторін, у законі слід встановити гарантії їх пришвидшеного розгляду, що у спрощеному провадженні буде досягатися за рахунок скорочення загальних строків розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, натомість у рамках загального позовного провадження доцільно також встановити скорочені строки розгляду трудових спорів, що не є малозначними, подібно до того, як це мало місце за ЦПК України в редакції 2004 року.

Нарешті окремо у цьому контексті слід звернути увагу на п. 4 ч. 4 ст. 19 ЦПК України, де справи невеликої складності та справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення, визначені як окремі категорії справ, які розглядаються в спрощеному позовному провадженні. Законодавець очевидно вдавня до неточності, адже визначив справи невеликої складності як окрему категорію справ, які мають розглядатися в спрощеному позовному провадженні поряд зі справами, для яких пріоритетним є швидке вирішення, а також як один із видів малозначних справ, що є недоречним дублюванням. На нашу думку, слід виходити із загальної логіки формулювання зазначеної статті, відповідно до якої справи невеликої складності, так само як і справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення, можуть розглядатися в спрощеному позовному провадженні лише з урахуванням виключень ч. 4 ст. 297 ЦПК України, одним із яких є верхній поріг ціни позову, що становить 250 розмірів

прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Тому, окреме зазначення у п. 4 ч. 4 ст. 19 ЦПК України справ невеликої складності дублює відповідне положення п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, де вказані умови визнання судом малозначними справ незначної складності. Натомість судовий розгляд справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення, аналогічно до трудових спорів, або можуть бути визнані малозначними відповідно до загальних критеріїв малозначності, буде пришвидшеним завдяки регламентації скорочених строків їх розгляду в спрощеному позовному провадженні, або ж вони не підпадатимуть під ознаки малозначності через перевищення цінового порогу чи складність, тому мають бути задіяні інші механізми пришвидшення їх розгляду, наприклад, встановлення скорочених строків розгляду для окремих категорій справ, для яких пріоритетним є швидкий розгляд справи, в рамках загального позовного провадження, або ж можливість подачі до суду клопотання про пришвидшення розгляду чи встановлення граничних строків розгляду справи, як це має місце в деяких іноземних державах. У будь-якому разі, слід дотримуватися поміркованого підходу за яким спрощені провадження не є запорукою швидкого розгляду справ, для яких він є пріоритетним, нехтуючи складністю такої справи, яка може вимагати необхідності проведення підготовчого судового засідання, а також вчинення низки процесуальних дій, що не притаманні спрощеному позовному провадженню.

При визначенні справ, які можуть розглядатися в спрощеному позовному провадженні, також слід звернути увагу на положення ч. 2 ст. 274 ЦПК України, відповідно до якої суд може розглянути в порядку спрощеного позовного провадження будь-які справи, крім тих, що можуть бути розглянуті виключно у межах загального позовного провадження. Поряд із цим, системний аналіз положень ч. 6 ст. 19 ЦПК України та ст. 274 ЦПК України дозволяє зробити висновок, що жодних інших справ, окрім визначених ч. 6 ст. 19 ЦПК України бути просто не може, адже всі такі справи підпадатимуть під справи незначної складності, що можуть бути визнані судом малозначними з огляду на граничний розмір ціни позову, що дозволяє розглядати справу в спрощеному позовному провадженні. Водночас, складність

справи автоматично виключатиме можливість її розгляду в спрощеному позовному провадженні. Зважаючи на зазначене, на нашу думку, положення ч. 4 ст. 274 ЦПК України слід виключити, адже воно не має жодного практичного застосування. Крім того, неприйнятною слід визнати позицію тих авторів, які, беручи до уваги положення ч. 2 ст. 274 ЦПК України, розрізняють дві підстави розгляду справ в порядку спрощеного провадження, а саме: а) встановлений факт малозначності справи або визнання її малозначною судом, що робить розгляд справи в спрощеному провадженні імперативним (п. 1 чт. 1 ст. 274 ЦПК України); б) будь-яка інша справа, якщо суд за клопотанням позивача дійде висновку про можливість її розгляду в спрощеному провадженні (ч. 2 ст. 274 ЦПК України) [41, с. 146; 48, с. 82].

На окрему увагу у цьому контексті також заслуговує питання суб'єкта, який визначає малозначність справи та моменту, коли справа має бути визнана малозначною. Верховний Суд у своїй практиці виходить із того, що «оскільки положення ст. 19 ЦПК України в структурі законодавчого акту розташовані серед загальних положень ЦПК України, суд вправі відносити справу до категорії малозначних на будь-якій стадії її розгляду» [67]. На наш погляд, зазначена позиція Верховного Суду є вкрай сумнівною, і продиктована скоріше утилітарними міркуваннями зменшення навантаження на Верховний Суд, адже за такого трактування положень цивільного процесуального законодавства справа може бути визнана малозначною самим Верховним Судом після подачі касаційної скарги, а не лише у суді першої інстанції.

Слушною в цьому контексті є думка Н. Ю. Сакари про те, що оскільки від визнання справи малозначною залежить безпосередньо порядок її розгляду, то, відповідно, це питання має вирішуватися одразу після звернення особи до суду для того, щоб вона була обізнаною про особливості процедури розгляду її справи й, відповідно, мала можливість належним чином підготувати свій захист. Протилежний підхід суперечить принципу правової визначеності [47, с. 169]. Поряд з цим, у цьому контексті також варто загадати справу «*Zubac v. Croatia*», в якій попри те, що справа була розглянута судом першої інстанції в загальному позовному провадженні, суд

касаційної інстанції відмовив заявниці у допуску до касаційного оскарження через малозначність справи, незважаючи на позицію суду першої інстанції. У цій справі ЄСПЛ зазначив, що суд касаційної інстанції не може бути зв'язаний помилковим застосуванням закону судами нижчих інстанцій, а тому відмова у допуску до касаційного оскарження була визнана правомірною у цій справі [68].

У контексті осмислення онтологічної природи малозначних справ й суті критеріїв їх кваліфікації, окремо слід звернути увагу на зміст рішення Другого сенату Конституційного Суду України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023, справа № 3-88/2021(209/21, 47/22, 77/23, 188/23) [26], де КСУ підтвердив відповідність Конституції України інституту малозначних справ, ціни позову, як критерію встановлення малозначності, а також процесуальних фільтрів їх касаційного перегляду. Водночас, Другий сенат КСУ зазначив, що «визначені в пп. 1, 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України розміри ціни позову як критерії віднесення справи до категорії малозначних не відповідають розумінню справи та спору в ній як малозначного, оскільки суми 268 400 грн (п. 1) та 671 000 грн (п. 5) є не лише значними, а й перевищують установлені в законі розміри прожиткового мінімуму для працездатних осіб та мінімальної заробітної плати». Другий сенат КСУ підрахував, що закріплений у п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України розмір ціни позову перевищує 40 мінімальних заробітних плат та дорівнює 8 рокам одержання особою виплат у разі, якщо ці виплати дорівнюватимуть розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. За п. 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України ціна позову перевищує 100 мінімальних заробітних плат та дорівнює 20 рокам одержання особою виплат у розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб. На думку Другого сенату КСУ, ЦПК України не містить приписів, які в будь-який спосіб умотивували б домірність визначення у пп. 1, 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України саме таких розмірів ціни позову.

Другий сенат КСУ в п. 5.9 рішення також зауважив, що «European Small Claims Procedure (правила ESCP) передбачено застосування процедури розв'язання дрібних позовів у разі, коли розмір позовних вимог не перевищує 5000 €. Згідно з п. 1 ч. 6 ст.

19 ЦПК України за офіційним курсом Національного банку України ціна позову становить 6801 €, а відповідно до п. 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України – 17002 €. Отже, приписи пп. 1, 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України визначають грошовий критерій віднесення справ до категорії малозначних у розмірах, що перевищують аналогічний показник, установлений у правилах ESCP». Саме сукупність наведених міркувань дала Другому сенату КСУ підстави для висновку, що приписи пп. 1, 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, де визначено розміри ціни позову як критерії для віднесення справи до категорії малозначних, а саме сто (п. 1) та двісті п'ятдесят (п. 5) розмірів прожиткових мінімумів, не є належними засобами регулювання процесуальних відносин. З огляду на вищевказане, Другий сенат КСУ дійшов висновку, що пп. 1,5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України суперечать Конституції України [26].

Слід погодитися з доводами Другого сенату КСУ в тій частині, де йдеться про необхідність удосконалення вітчизняного законодавства у контексті зміни підходів до визначення вартісного еквівалента при обчисленні ціни позову в малозначних справах. Основні бюджетні показники та соціальні стандарти в Україні встановлюються ситуативно, а їх параметри не відображають соціально-економічних реалій. В умовах сьогодення, закріплений у Законі України «Про державний бюджет на 2023 рік» розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб не є відображенням реальної вартісної оцінки споживчого кошика – мінімального набору продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, необхідних для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності так само, як і рівень мінімальної заробітної плати не є релевантним фактичному мінімальному розміру оплати праці за виконану працівником місячну норму праці в Україні. Через це, на нашу думку, хибним є обраний законодавцем та підтриманий Другим сенатом КСУ підхід до застосування економічно необґрунтованих, мінливих бюджетних показників та/або соціальних стандартів у якості вартісного еквівалента при обчисленні ціни позову в малозначних справах. У пошуках шляхів вирішення цієї проблеми доцільно скористатися релевантним іноземним досвідом сусідніх європейських країн, де фактично у кожній з них на рівні процесуального законодавства закріплено інститут

малозначних справ, які теж кваліфікуються за критерієм ціни позову, але на відміну від України там за основу береться стала, фіксована, виражена в національній валюті сума коштів [37].

Водночас, на наш погляд, критично слід оцінити посилання Другого сенату КСУ на European Small Claims Procedure та їх порівняння з відповідними нормами національного законодавства.

По-перше, European Small Claims Procedure є наднаціональною процедурою в правовій системі ЄС, частиною якої Україна не є, і зазначена процедура розрахована передусім на транскордонні спори.

По-друге, закріплена у правилах ESCP гранична межа вартісного виміру ціни позову в малозначних справах є компромісним і статистично узагальненим показником рівня матеріального добробуту населення всього ЄС та не прив'язана до бюджетних та/або соціальних стандартів як будь-якої з його країни, так і співтовариства загалом, тому визначені правилами ESCP 5000 € та встановлені Законом України «Про державний бюджет» розміри мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму для працездатних осіб апріорі є різнопорядковими категоріями, а отже не підлягають співставленню.

По-третє, навіть держави-члени ЄС, визначаючи у національному процесуальному законодавстві верхню межу гранично допустимого розміру ціни позову в малозначних справах, орієнтуються не на стандарти European Small Claims Procedure, а більше зважають на власні соціально-економічні показники, реальний рівень матеріального добробуту своїх громадян та пануючі в суспільстві уявлення про домірність вартісного виміру певного матеріального блага. Через це, не зрозумілими є мотиви, якими керувався КСУ, спонукаючи національного законодавця до переорієнтації на норми наднаціональної процедури, котра не є частиною національного законодавства або загальновизнаним європейським чи міжнародним стандартом.

По-четверте, ч. 5 ст. 12 ГПК України передбачено, що малозначними справами є справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для

працевдатних осіб. Водночас, ч. 1 ст. 20 ГПК України визначено, що господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності. Отож, в межах цивільної та господарської юрисдикції категорія малозначності за ознакою ціни позову є уніфікованою і по суті ототожнюється в повному обсязі, крім окремих категорій справ, що віднесені до числа малозначних за критерієм характеру спірних правовідносин, коли йдеться про цивільну юрисдикцію. Другий сенат КСУ вважає, що визначені в пп. 1, 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України розміри ціни позову як критерії віднесення справи до категорії малозначних не відповідають розумінню справи та спору в ній як малозначного, оскільки суми 268 400 грн (п. 1) та 671 000 грн (п. 5) є не лише значними, а й перевищують установлені в законі розміри прожиткового мінімуму для працевдатних осіб та мінімальної заробітної плати. Втім, у своєму рішенні Другий сенат КСУ не звертає увагу на ідентичні за змістом положення ГПК України, а саме чи відповідає визначений там розмір ціни позову, як критерій віднесення справи до категорії малозначних, розумінню справи та спору в ній як малозначного, але вже з огляду на специфіку предметної юрисдикції господарських судів. Для спорів, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності сума в 268 400 грн аж ніяк не є істотною, а тим більше такою, що не відповідає розумінню господарської справи та спору в ній як малозначного. Крім того, з огляду на специфіку предметної юрисдикції господарських судів та суб'єктного складу господарських правовідносин сумнівною видається можливість застосування стандартів European Small Claims Procedure в господарському судочинстві, що об'єктивно актуалізує питання зміни або диференціації підходів до визначення розміру ціни позову в малозначних справах, але вже з урахуванням особливостей конкретного виду судочинства і справ, що розглядаються за його правилами. На нашу думку, вищенаведене є додатковим аргументом на користь запровадження сталого, фіксованого, вираженого в національній валюті еквівалента вартісного виміру верхньої межі гранично допустимого розміру ціни позову в малозначних справах як цивільного, так і

господарського видів судочинства, враховуючи необхідність диференціації такого грошового порогу.

Під час розгляду справи щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах конституційність п. 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України була оцінена в іншому, окремому аспекті. За результатами аналізу вказаної норми Другий сенат КСУ зауважив, що «визначений у справах про захист прав споживачів грошовий критерій ціни позову значно перевищує аналогічний критерій віднесення справ до категорії малозначних, установлений для всіх інших позивачів у п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, де ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Тому, в разі подання позову в порядку цивільного судочинства споживачі будуть у менш вигідній юридичній ситуації порівняно з іншими позивачами – учасниками цивільних процесуальних відносин. КСУ вважає, що п. 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, за яким до категорії малозначних справ віднесено справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, не відповідає вимозі юридичної визначеності, конституційним приписам і міжнародним зобов'язанням України щодо забезпечення високого рівня захисту прав споживачів». Ураховуючи наведене, він дійшов висновку, що п. 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України суперечить Конституції України.

Дискусійними видаються як висновок, так і аргументація Другого сенату КСУ, котрий вочевидь сприймає процесуальний порядок розгляду малозначних справ як дискримінаційну процедуру. Зі змісту п. 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України вбачається, що у справах про захист прав споживачів законодавець встановив більше ніж удвічі вищу межу гранично допустимого розміру ціни позову порівняно з іншими справами, віднесеними ним до категорії малозначних. Такий підхід істотно розширює коло справ, що підпадають під критерій вартісного виміру предмета позову та можуть бути кваліфіковані як малозначні. Наслідком цього є їх судовий розгляд за правилами спрощеного позовного провадження, де передбачена низка гарантій захисту прав «слабкого суб'єкта», яким є споживач, зокрема: 1) редукція процедури судового розгляду, котра проявляється в особливостях підготовчого провадження, а саме

відсутності підготовчого засідання, можливості розгляду справи без повідомлення сторін за наявними у ній матеріалами, відсутності судових дебатів, скороченості строків судового розгляду тощо; 2) звільнення споживачів від сплати судового збору; 3) орієнтація на участь в процесі без професійного представника, хоча його присутність не виключається; 4) право на безоплатну правничу допомогу, а також низка інших гарантій, що істотно послаблює тягар судових витрат споживача, порівняно із загальним позовним провадженням.

Отож, висловлене у п. 6.6 рішення Другого сенату КСУ від 22 листопада 2023 року твердження про те, що приписи ЦПК України та Закону № 460 не містять указівки на правомірну мету віднесення справ про захист прав споживачів до категорії малозначних та визначення ціни позову в цих справах у сумі, що становить двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, є необґрунтованим, оскільки, по-перше, такою метою є забезпечення ефективності та оперативності судового захисту прав слабого суб'єкта – споживача, оптимізації його матеріальних і процесуальних витрат, по-друге, віднесення законодавцем справ про захист прав споживачів до малозначних, а також практика їх розгляд в спрощеному процесуальному порядку є усталеною для правових систем окремих держав-членів ЄС (Великобританія, Данія, Ірландія, Нідерланди, Швеція тощо) [37].

Отож, результати дослідження свідчать, що за своєю онтологічною природою малозначна справа є первинною стосовно процесуальної форми її розгляду, оскільки особливості останньої визначаються сутнісними характеристиками справи, яка є основним предметом судового розгляду. Через це первісним критерієм диференціації цивільної процесуальної форми виступає характер спору про право. З огляду на вищевказане, вбачається за доцільне в майбутньому трансформувати спрощене позовне провадження в провадження у малозначних справах, яке б враховувало їх особливості шляхом адаптації процесуальної форми до сутнісних характеристик досліджуваної категорії цивільних справ, що дозволить забезпечити їх ефективний розгляд. Водночас, під малозначними справами у цивільному судочинстві слід розуміти окремий, самостійний різновид цивільних справ, які характеризуються: а)

обмеженістю верхньої межі ціни позову; б) нескладністю з огляду на можливо-допустиму тривалість їх судового розгляду, зміст та обсяг питань права і факту, які має вирішити суд; в) специфічним характером спірних правовідносин, проявом якого є участь «слабкого суб'єкта» в окремих категоріях справ (про захист прав споживачів, стягнення аліментів); г) спрощеним процесуальним порядком їх розгляду; д) обмеженістю права касаційного оскарження. Дванадцять місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні [69], обчислених згідно показників місяця звернення до суду, можна тимчасово, а саме на період дії правового режиму воєнного стану, визначити у якості вартісного еквівалента при обчисленні ціни позову в малозначних справах через нестабільність національної валюти, інфляцію й коливання цін на базові товари та послуги, мінімально необхідні для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності. Для справ незначної складності, визнаних судом малозначними, ціна позову не може перевищувати двадцяти чотирьох місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні. Згідно даних Пенсійного фонду України, показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні станом на кінець третього кварталу 2023 року становив 14 518 грн 38 коп., що складає 174 220,56 грн та 348 441,12 грн відповідно. Наведені еквіваленти видаються оптимальними, такими, що відповідають вимогам пропорційності, розумінню справи та спору в ній як малозначного, оскільки, по-перше, визначаються на основі базового соціально-економічного параметра, по-друге, враховують реальний рівень матеріального добробуту середньостатистичного громадянина України та є релевантними пануючим в суспільстві уявленням про домірність вартісного виміру більшості загальнодоступних матеріальних благ.

Виходячи із зазначеного, на наш погляд, можна запропонувати наступну редакцію ч. 4 ст. 19 ЦПК:

«4. Спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ.

Для цілей цього Кодексу малозначними справами є:

1) справи, у яких ціна позову не перевищує дванадцяти місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні;

2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двадцять чотири місячних розміри середньої заробітної плати (доходу) в Україні;

3) справи про стягнення аліментів на дітей, батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства);

4) справи про розірвання шлюбу;

5) справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двадцяти чотирьох місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні;

б) справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд.

Для цілей цього Кодексу не можуть бути визнані малозначними та не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження справи у спорах:

1) що виникають з сімейних відносин, крім спорів, зазначених у пунктах 3,4 абзацу другого цієї статті;

2) щодо спадкування;

3) щодо приватизації державного житлового фонду;

4) щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування відповідно до глави 12 розділу III цього Кодексу;

5) в яких ціна позову перевищує двадцять чотири місячних розміри середньої заробітної плати (доходу) в Україні;

б) інші вимоги, об'єднані з вимогами у спорах, вказаних у пунктах 1-5 абзацу 3 цієї статті.

Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні».

1.3 Спрощене провадження як процесуальна форма розгляду малозначних справ

Становлення і подальша генеза спрощених форм здійснення судочинства є органічним наслідком глобалізації цивільного судочинства та головним фактором інституціоналізації правових механізмів забезпечення доступності правосуддя на рівні національних правових порядків, що контекстуально пов'язує спрощені провадження із «третьою хвилею» всесвітнього руху «Доступність правосуддя» [70-72]. Поява останніх стала можливою завдяки утвердженню загальних та більш широких, за своїм змістом, підходів до розуміння концепту «доступності правосуддя» в основі яких лежить ідея адаптивності цивільної процесуальної форми до специфіки правової природи та характеру спірних правовідносин. Саме ці фактори є визначальними для диверсифікації цивільних спорів на відповідні категорії, процесуальні особливості розгляду кожної із яких визначаються з огляду на ціну позову, обраний позивачем спосіб захисту, складність спору, значення справи для сторін тощо.

Консультативна Рада Європейських Суддів приділяє особливу увагу проблемі спрощення юрисдикційних алгоритмів здійснення правосуддя у малозначних справах. Це знайшло своє відображення у її висновках, де наголошується на тому, що процесуальні особливості розгляду і вирішення деяких категорій цивільних спорів, включаючи спрощені провадження, визначаються з огляду на малозначність заявлених вимог, спірний характер права і дотримання принципу розумності строків розгляду конкретної справи [73].

Рекомендація № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи «Про способи полегшення доступу до правосуддя» спонукає держави-члени Ради Європи, на рівні національних правових систем, вжити ряд заходів спрямованих на підвищення ефективності та удосконалення правового механізму забезпечення реалізації права на суд в цивільному судочинстві, шляхом: по-перше, скасування застарілих правових норм або позбавлених практичного значення юрисдикційних процедур з метою максимального скорочення темпоральних меж розгляду окремих категорій справ. Судові установи мають бути належним чином забезпеченні кваліфікованим персоналом, а також повинен існувати законодавчо регламентований механізм контролю за ходом розгляду цивільної справи, ухваленням рішення та його подальшим виконанням; по-друге, спрощення судових проваджень за правилами яких розглядаються малозначні та безспірні вимоги з метою забезпечення оперативного ухвалення остаточних судових рішень без надмірної формалізації, участі представника, особистої явки сторін до суду, інших додаткових обтяжень організаційного і матеріального характеру, пов'язаних із розглядом справи по суті; по-третє, встановлення пропорційного співвідношення між заявленою ціною позову і судовими витратами мінімально необхідними для розгляду і вирішення спорів із незначним розміром позовних вимог у межах спрощених судових процедур [74].

Таким чином, утвердження спрощених форм здійснення правосуддя в цивільному судочинстві здійснюється в контексті диверсифікації цивільних справ на окремі категорії, порядок розгляду та вирішення яких є істотно модифікованим порівняно із загальними правилами позовного провадження. Передусім маються на увазі малозначні спори, для яких процесуальним законодавством мають бути передбачені спрощені юрисдикційні процедури покликані убезпечити сторін спору від непомірних організаційних, темпоральних і фінансових затрат пов'язаних із поданням позову і розглядом справи по суті.

Особливу увагу звертає на себе п. 15 Рекомендації N R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи «Про способи полегшення доступу до правосуддя», де наголошується на доцільності запровадження спрощеного порядку розгляду і вирішення

малозначних справ з метою деформалізації, оптимізації процедури судового розгляду та встановлення процесуальних фільтрів оскарження судових рішень у даній категорії справ [74]. Отже, в основі спрощених позовних проваджень лежить концепт «процесуальної економії», який може бути реалізований лише в умовах простоти і зрозумілості судових процедур, а саме коли вчинення процесуальних дій не буде обтяжено різного роду обмеженнями і формальностями, що дасть можливість максимально прискорити розгляд і вирішення цивільного спору по суті.

Таким чином, поява спрощених форм здійснення правосуддя є результатом диференціації судових процедур. Між ними існує нерозривний причинно-наслідковий зв'язок об'єктивно обумовлений низкою глобальних факторів, зокрема: 1) поглибленням змістової диверсифікації цивільних справ на окремі категорії; 2) необхідністю вироблення, в межах відповідних юрисдикційних процедур, індивідуального підходу до урегулювання різного роду правових конфліктів; 3) диференціацією та подальшою симпліфікацією ординарної цивільної процесуальної форми; 4) зростанням значення і поширеністю альтернативних способів розгляду цивільних справ. У контексті вищезазначеного інституціоналізація спрощених позовних проваджень як процесуальної форми розгляду малозначних справ сприяє досягненню тих цілей і високих стандартів, що були позначені Комітетом міністрів Ради Європи у його Рекомендаціях державам-членам.

Важливою тенденцією розвитку правових систем більшості демократичних країн, зокрема їх судово-правових реформ останнього часу, є запровадження та правозастосовна концептуалізація спрощених форм здійснення правосуддя. Вони покликані забезпечити максимально можливу оптимізацію цивільного процесу шляхом створення умов для функціонування правового механізму розгляду і вирішення цивільної справи, котрий забезпечив би прийнятну оперативність у досягненні цілей та виконанні завдань цивільного судочинства.

Результати дослідження наукових джерел дають можливість узагальнити ідеї і погляди широкого кола вчених-процесуалістів та умовно об'єднати їх у рамках трьох основних концепцій, що проливають світло на проблему правової природи

спрощених проваджень в контексті сучасної доктрини цивільного процесуального права.

В межах першої «класичної» концепції поява спрощених форм здійснення судочинства розглядається, як наслідок диверсифікації та подальшої симпліфікації ординарної цивільної процесуальної форми шляхом вилучення із неї окремих структурних компонентів: стадій, режимів, проваджень та/або їх певних частин. Насамперед симпліфікація покликана забезпечити адаптивність ординарної цивільної процесуальної форми до існуючих правових реалій, а тому не завжди проявляється виключно у формі вилучення зайвих, позбавлених розумного сенсу компонентів. Зазвичай спрощення супроводжується якісною зміною архітекτονіки ординарної цивільної процесуальної форми шляхом інклюзії нових, функціонально затребуваних процесуальних елементів [43; 75-92].

Прихильники «рестрикційної» концепції заперечують ідею диверсифікації ординарної цивільної процесуальної форми, котра лежить в основі та є головною передумовою появи спрощених форм здійснення судочинства, і допускають спрощення лише на рівні окремих процесуальних дій. Зміст спрощення зводиться ними до законодавчо регламентованої можливості вибору альтернативних варіантів здійснення деяких процесуальних дій в рамках єдиної ординарної цивільної процесуальної форми [65; 93-98].

«Експансіональна» концепція передбачає поряд із загальною позовною формою захисту цивільних прав запровадження на рівні національних правових порядків окремих спрощених форм здійснення правосуддя, шляхом диференціації цивільної процесуальної форми на окремі процесуальні порядки розгляду деяких категорій цивільних справ та/або самостійні провадження чи будь-які інші форми, що мають ознаки автономних процесуальних утворень. При цьому особливістю останніх є відсутність деяких або більшості елементів ординарної цивільної процесуальної форми притаманних загальній позовній формі захисту цивільних прав [48; 99-106].

Поширювальне розуміння концепту «спрощення», запропоноване в межах експансіонального підходу, в сучасних умовах є об'єктивно обумовленим і

раціональним. Інтерпретація спрощених форм здійснення судочинства, як субсидіарного порядку загальної позовної форми захисту, суперечить вимогам часу і не відповідає тим світовим тенденціям, що намітилися в царині цивільного судочинства протягом останніх десятиліть. Мова йде про запровадження альтернативних способів вирішення цивільних справ, значна частка яких, а саме третейські суди, міжнародний комерційний арбітраж, КТС є судами в розумінні ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ [107], де розгляд і вирішення цивільних спорів здійснюється за спрощеною процедурою. Застосовуваному процесуальному порядку властива низка ознак, що визначають його як спрощений, зокрема: 1) похідний характер відносно ординарної цивільної процесуальної форми, яка реалізується в межах загального позовного провадження, і за своїм змістом процедура розгляду спорів у третейському суді, арбітражі чи комісії по трудових спорах є екстраординарною модифікацією останнього; 2) доступність в аспекті ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, коли право ініціювати процес не обтяжене надмірними економічними та юридичними перешкодами; 3) спрощеність та прискореність судової процедури, внаслідок виключення чи модифікації окремих процесуальних проваджень, стадій та/або їх структурних елементів.

Диференціація цивільної процесуальної форми стала детермінантою появи «спрощення» і його подальшої інституціоналізації, перетворивши останнє на глобальний тренд в царині цивільного судочинства. При цьому актуальною залишається проблема визначення місця спрощених форм здійснення правосуддя в цивільному судочинстві. Пошук відповіді на це питання варто розпочати зі з'ясування змісту та специфіки природи диференціації цивільної процесуальної форми.

Незважаючи на те, що цивільна процесуальна форма є базовою теоретичною конструкцією, яка визначає структурно-функціональні особливості процесуальних проваджень в межах будь-якого правозастосовчого циклу, доктрина цивільного процесу на сьогодні не виробила уніфікованих підходів до розуміння правової природи, змісту і меж застосування останньої. В радянські часи під поняттям цивільної процесуальної форми розуміли встановлений цивільним процесуальним правом зовнішній засіб вчинення процесуальних дій, які виконуються за визначеними

правилами, в певному порядку судом та всіма учасниками процесу [108, с. 10]. В якості методу правового регулювання або його окремої частини пропонував розглядати цивільну процесуальну форму В. М. Горшеньов [109, с. 17]. Поширеною була практика ототожнення цивільної процесуальної форми із основоположними принципами цивільного процесу [110, с. 28].

На сучасному етапі розвитку процесуальної науки, в контексті глобалізаційних процесів, відбувається зміщення акцентів в напрямку забезпечення ефективності правосуддя, виконання завдань та досягнення мети цивільного судочинства. Зокрема, В. В. Комаров розглядає цивільну процесуальну форму, як властивість предмета цивільного процесуального права, яка характеризується системністю, взаємною пов'язаністю суспільних відносин, що виникають при розгляді та вирішенні спорів судовими інстанціями [111, с. 41]. І. Ю. Татулич під останньою розуміє обумовлену предметом і методом правового регулювання цивільного процесуального права та визначену нормами цивільного процесуального законодавства послідовність виникнення, розвитку і припинення цивільного процесу (судочинства) та порядок реалізації суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин своїх процесуальних прав і обов'язків, процесуальних дій, здійснюваних під контролем суду, спрямованих на розгляд і вирішення цивільної справи в суді та процесуального порядку оформлення результатів таких дій [112, с. 9-10]. Для О. С. Ткачука цивільна процесуальна форма є науковою категорією, основою судової влади, котра формулює сукупність директив, яким повинна відповідати функціонуюча модель цивільних процесуальних правовідносин, що виникають у справі з метою подолання невизначеності в суб'єктивних правах та обов'язках [113, с. 78].

На думку С. О. Короїда цивільна процесуальна форма – це система встановлених законом правил, що регламентують порядок здійснення правосуддя у цивільних справах, а також власне порядок діяльності кожного учасника цивільного процесу [114, с. 22-23]. Як особливу форму діяльності суду й інших учасників цивільного процесу з розгляду і вирішення справи пропонує розглядати цивільну процесуальну форму Н. О. Чечіна [115, с. 75].

Загалом над питанням розуміння правової природи та змісту цивільної процесуальної форми в різні часи працювала ціла плеяда вчених-процесуалістів, кожен із яких висловлював власні ідеї та погляди, щодо можливих шляхів вирішення позначеної проблеми. Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити п'ять основних підходів до розуміння правової природи та змісту цивільної процесуальної форми. В рамках першого, або як ще його іменують в літературі «класичного», підходу наголошується на атрибутивній природі цивільної процесуальної форми, яка є виключною та невід'ємною властивістю судової діяльності за межами і без якої правосуддя, як таке, здійснюватися не може і не повинно [109; 116-118]. Представники другого підходу розглядають цивільну процесуальну форму, як сукупність нормативних вимог до процесуальних дій учасників судового розгляду [119; 120]. Вона є процедурним інструментарієм досягнення певного матеріального результату учасниками справи, оскільки за її межами процесуальні дії вчинятися не можуть. Відповідно до третього підходу цивільна процесуальна форма визначається, як універсальний, імперативний, деталізований прядок здійснення правосуддя у цивільних справах [114; 121; 122]. Четвертий підхід ґрунтується на широкому розумінні предмета цивільного процесуального права, де цивільна процесуальна форма являє собою нормативно встановлену сукупність процедурних правил, що поширюються на діяльність усіх юрисдикційних органів (правосудних і неправосудних). Як засіб реалізації матеріально-правових відносин, цивільна процесуальна форма інтерпретується в рамках п'ятого підходу [123].

У нашому розумінні цивільна процесуальна форма – це вихідна наукова конструкція, що характеризує морфологію і структурно-функціональний аспект цивільного судочинства та являє собою сукупність нормативно закріплених умов і вимог, що висуваються до процесуальних дій учасників цивільного процесу. Вимогами цивільної процесуальної форми є: 1) нормативна регламентація кола учасників цивільного судочинства та їх правосуб'єктності; 2) наявність суб'єктивних і об'єктивних передумов права на пред'явлення позову; 3) формальність підстави ініціації процесу – акта-документа з вимогою матеріально-правового характеру

(позовна заява); 4) допустимість виключно тих процесуальних дій, що передбачені законом; 5) строковість та системність судового процесу, де всі процесуальні дії здійснюються послідовно і у визначеному законом порядку; 6) обов'язковість належного процесуального оформлення всіх процесуальних дій та рішень.

Залежно від ступеня повноти реалізації цивільної процесуальної форми, виокремлюються загальний і спрощений порядок здійснення правосуддя у цивільних справах. З метою досягнення стану процесуальної економії, в умовах недоцільності застосування правил загального позовного провадження та за наявності певних обставин або їх сукупності, для розгляду деяких категорій справ застосовується спрощений порядок здійснення правосуддя. Важливою ознакою останнього є високий ступінь адаптивності єдиної цивільної процесуальної форми до особливих умов, які органічно співвідносяться із правилами загального позовного провадження. В умовах реалізації спрощених форм здійснення правосуддя єдина процесуальна форма, зберігаючи органічний зв'язок із загальним позовним провадженням, яке є основою цивільного судочинства, набуває нових ознак і властивостей обумовлених організаційною і темпоральною оптимізацією процесу розгляду і вирішення цивільної справи по суті.

Диференціація єдиної цивільної процесуальної форми виступає основоположною детермінантою появи спрощених форм здійснення правосуддя. При цьому безпосереднім наслідком та зовнішньою формою вираження останніх є прискорений і оптимізований процесуальний порядок розгляду та вирішення певних категорій справ завчасно систематизованих на основі відповідних критеріїв (ціна позову, характер спірних правовідносин тощо). Диверсифікація загального позовного провадження лежить в основі спрощення як тенденції диференціації судових процедур. Спрощені форми здійснення правосуддя перебувають у системі цивільних процесуальних координат як автономні процедури, що мають похідний характер відносно класичної моделі позовного провадження.

Таким чином, становлення і подальший розвиток спрощених форм здійснення правосуддя слід пов'язувати із диференціацією цивільної процесуальної форми як

базової конструкції цивільного процесу, що повинна забезпечити ефективність правосуддя та його основну цінність, – право на справедливий судовий розгляд. Фундаментальним науковим ресурсом при дослідженні даної проблематики, як слушно зазначає В. В. Комаров, може бути теорія юридичного процесу, інструментальне значення якої повністю не вичерпано в частині обґрунтування конструкцій юридичних процесів, зокрема цивільного, як сукупності процесуальних проваджень, процесуальних стадій і процесуальних режимів [124, с. 288].

Протягом досить тривалого часу в юридичній науці було актуальним питання розуміння змісту, обґрунтування практичної значимості та теоретичної доцільності існування теорії юридичного процесу як комплексної, логічно єдиної системи знань про правові форми діяльності держави. Важливого значення набула проблематика розуміння загальної структури юридичного процесу, як універсальної правової категорії, характеру співвідношення між його компонентами та дефінітивності останніх. Диференціація юридичного процесу на процесуальні стадії, режими і провадження ілюструє об'єктивну потребу в професійній спеціалізації та диверсифікації функціональних повноважень суб'єктів правозастосування шляхом визначення місця кожного структурного компонента, будь-якої організаційної форми в загальному механізмі правового регулювання і специфічних способів його здійснення.

Один із концептів теорії юридичного процесу полягає в тому, що у структурі юридичного процесу провадження – це головний елемент, який є комплексом взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних дій: 1) що становлять певну сукупність процесуальних правовідносин, яка відрізняється предметною характеристикою і пов'язаністю з відповідними матеріальними правовідносинами; 2) виникають у зв'язку із необхідністю встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин та фактичних даних юридичної справи, яка є предметом розгляду; 3) обумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних процесуальних актах-документах [125, с. 90].

Тому, досліджуючи спрощене провадження, як процесуальну форму розгляду малозначних справ, неможливо оминати питання структури юридичного процесу в контексті з'ясування змісту та місця процесуального провадження в ньому. Визначення функціональних властивостей проваджень в цивільному процесі за ознаками: предмета судової діяльності, суб'єктного складу учасників, особливостей доказування та судових рішень дозволяє систематизувати властиві цивільному процесу провадження, шляхом об'єднання їх в комплекс однорідних процесуальних утворень, та з'ясувати місце спрощеного провадження в системі проваджень властивих цивільному процесу.

Традиційно процесуальне провадження в рамках конкретної правової галузі прийнято розглядати, як одиницю, вид процесуально-галузевої системи. При цьому, на думку В. М. Горшеньова, виявляються явні невідповідність та суперечливість пропонованих характеристик. Як приклад, для одних авторів процесуальне провадження являє собою діяльність уповноважених органів держави, що забезпечує реалізацію окремих правовідносин; діяльність, яка об'єктивно вимагає процесуального регулювання та спрямована на досягнення юридичного результату в формі конкретного акта державного управління шляхом застосування до встановленого фактичного складу відповідної правової норми. Тоді як для інших процесуальне провадження – послідовно здійснювана серія процесуальних дій, яка є самостійним елементом юридичного процесу і відноситься до його динамічної характеристики. У такому контексті визначальним є акцент на процесуальному провадженні, як елементі, що ілюструє виключно предметні ознаки юридичного процесу. Це положення досить переконливо підкреслює соціальну цінність та призначення процесуальних проваджень, як системоутворюючих компонентів будь-якого юридичного процесу, котрі наділені індивідуалізуючими ознаками, властивим автономним утворенням [125, с. 89].

Розглядаючи процесуальне провадження, як фактичний склад, сукупність всіх процесуальних дій, котрі повинні бути здійснені для забезпечення захисту суб'єктивних прав і примусової реалізації правових наслідків, Ж. Сталев виокремлює

низку ознак притаманних останньому, а саме: 1) динамічність фактичного складу з множинністю суб'єктів; 2) процесуальні дії є виключним предметом процесуальних прав і обов'язків учасників провадження; 3) будь-яка процесуальна дія в межах провадження має відносну самостійність; 4) нерівноцінний характер попередніх процесуальних дій відносно остаточного акту правозастосування; 5) безпредметність підготовчих процесуальних дій у порівнянні з остаточним актом правозастосування [126, с. 26-32].

Результати аналізу доктринальних підходів до розуміння правової природи процесуального провадження, законодавства і правозастосовної практики дають підстави розглядати останнє, як цілісне, внутрішньоорганізоване, системне, автономне процесуальне утворення, що об'єднує в собі три органічно взаємопов'язані компоненти: процесуальні правовідносини, процесуальне доказування та процесуальні акти-документи [125, с. 89].

На думку В. М. Горшенєва, завдяки цим елементам особливо наочно простежується предметна характеристика юридичного процесу, а отже, і вся багатоманітність його різновидів. У значній мірі предметність будь-якого юридичного процесу виражається в процесуальних правовідносинах, що характеризуються специфічністю складу суб'єктів, юридичного змісту, об'єкта та юридичних фактів. Саме особливості цих складових частин сукупно визначають зміст того чи іншого процесуального провадження [125, с. 89].

Процесуальне провадження за сукупністю своїх ознак відображає предметну характеристику судового процесу. Саме в такому контексті видається правильним ставити питання про можливу диференціацію процесуальної форми і, зокрема, про диверсифікацію самого цивільного процесу та запровадження спрощених форм здійснення правосуддя. На думку В. В. Комарова, поняття «процесуального провадження» і «судової процедури», хоча і взаємопов'язані, але не є тотожними, оскільки не будь-яка, а тільки окрема і автономна судова процедура субстанціонально може бути процесуальним провадженням і складовою частиною процесуальної форми. Тому, диверсифікація цивільного процесу – результат певної модифікації

загального позовного провадження як опорної конструкції цивільного судочинства. Конструювання інших процесуальних проваджень можливо із урахуванням різних факторів: матеріально-правових особливостей тих чи інших категорій справ, прискорення строків розгляду справ, необхідності урівноваження процесуальних прав сторін з метою попередження зловживання ними, запровадження спрощених форм відправлення правосуддя тощо [124, с. 289-290].

Пункт 2 ч. 2 ст. 19 ЦПК України закріплює диференціацію позовної форми захисту цивільних прав на «загальне позовне провадження» та «спрощене позовне провадження». У контексті зазначеного вище проблемним є питання місця останнього в структурі цивільного процесу, його співвідношення із загальним позовним провадженням і яким чином диференціація єдиної позовної форми захисту цивільних прав може вплинути на зміну усталеної архітектури процесуальних проваджень притаманних цивільному судочинству. В літературі висловлюються різні судження, однак на нашу думку, спрощене позовне провадження має похідний від загальної позовної форми захисту характер, що не позбавляє його ознак, властивих автономним процесуальним утворенням. Воно виникло в результаті диференціації та спрощення ординарної цивільної процесуальної форми за рахунок вилучення із неї окремих складових, що говорить про специфічність його правової природи і автономний статус в системі цивільних процесуальних координат.

Разом із тим, не припустимо розглядати спрощене провадження, як факультативний чи субсидіарний порядок судового розгляду, оскільки законодавством чітко передбачено категорії справ, що підлягають розгляду (ч. 1 ст. 274 ЦПК України) та які не можуть бути розглянуті (ч. 4 ст. 274 ЦПК України) в порядку спрощеного позовного провадження. В окремих джерелах відстоюється думка про те, що загальне позовне і спрощене провадження є альтернативними і сторони виходячи із власних міркувань самостійно обирають процесуальний порядок розгляду справи [27; 43; 79; 87; 90; 106]. Дійсно, ч. 2 ст. 274 ЦПК України передбачає можливість розгляду в порядку спрощеного позовного провадження будь-якої іншої справи, віднесеної до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у ч. 4 ст. 274

ЦПК України, однак остаточно питання щодо призначення справи до розгляду в порядку спрощеного позовного провадження вирішується не сторонами, а є дискреційним повноваженням, виключною прерогативою суду, який приймаючи рішення має враховувати фактори і обставини визначені у ч. 3 ст. 274 ЦПК України, а не керуватися власним емпіричним досвідом чи суб'єктивними міркуваннями.

За своєю правовою природою спрощене позовне провадження є досить специфічною процесуальною формою розгляду цивільних справ, що має ряд особливостей, до числа яких відносяться:

- скороченість строків розгляду справи, коли суд повинен розглянути її протягом розумного строку, але не більше шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі;
- вирішення питання про розгляд цивільної справи за правилами спрощеного позовного провадження належить до дискреційних повноважень суду, крім випадків, коли розгляд справи за такою процедурою прямо передбачений в законі (ч. 1 ст. 274 ЦПК України);
- відсутність підготовчого засідання;
- можливість розгляду справи без проведення судового засідання за умови малозначності позовних вимог і якщо характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи;
- судовий розгляд відбувається без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, якщо відсутнє клопотання будь-якої зі сторін про інше;
- суд досліджує докази і письмові пояснення викладені у заявах по суті справи, що суттєво обмежує дію принципів змагальності та усності.
- судові дебати не проводяться.

Отже, спрощення судочинства за окремими категоріями справ є основним серед сучасних трендів, які визначають вектори і динаміку розвитку цивільного процесу. Ціллю останнього є забезпечення балансу, оптимального співвідношення між метою та способами її досягнення. Результатом повинно стати вироблення максимально

прийняттого і раціонального процесуального інструментарію, який має адекватно відображати досягнення сучасного етапу розвитку цивільного процесуального права і всієї системи цивільної юрисдикції, забезпечувати ефективну реалізацію принципу пропорційності та виконання завдань цивільного судочинства. В умовах сьогодення розгляд і вирішення малозначних справ за правилами спрощеного позовного провадження є доцільним та об'єктивно обумовленим в контексті необхідності досягнення і підтримання стану процесуальної економії, де спрощене провадження є основним фактором оптимізації та перерозподілу процесуального навантаження на суддів і належним процесуальним інструментарієм яким забезпечується реалізація права учасників судового процесу на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку.

Аналіз міжнародних стандартів і національних практик розгляду малозначних справ дає підстави оцінювати спрощене позовне провадження як окремий процесуальний порядок розгляду і вирішення справ, подібних за своєю матеріально-правовою природою. Як вже було зазначено, поява спрощених форм відправлення правосуддя у цивільних справах є наслідком диференціації єдиної цивільної процесуальної форми шляхом її симпліфікації, тобто виключення із неї окремих процесуальних стадій – сукупності процесуальних дій, об'єднаних найближчою процесуальною метою. Водночас, симпліфікація може забезпечуватися багатоманітністю способів та відбуватися на різних рівнях структури процесу і охоплювати всю процесуальну вертикаль. Мова йде про нормативне закріплення факультативності певних стадій цивільного процесу чи складових елементів останніх, наприклад окремих процесуальних дій. Наочним прикладом є відсутність підготовчого засідання та судових дебатів під час розгляду малозначних справ у порядку спрощеного позовного провадження.

Результати аналізу процесуального законодавства демонструють помилковість позиції щодо субсидіарної природи спрощеного провадження, а тим більше його добровільності. Воно є автономним процесуальним утворенням із власною структурою, змістом та правовим механізмом реалізації. Зміна виду провадження під

час судового розгляду не є підставою для залишення позовної заяви без розгляду чи закриття провадження у справі. Наявність елементів процесуальної свободи та автономії сторін у питанні вибору виду провадження, за правилами якого відбуватиметься судовий розгляд справи, не можна розглядати як аргумент на користь процесуальної неповноцінності спрощеного провадження, оскільки суб'єктом уповноваженим на прийняття остаточного рішення є виключно суд.

Нормативне закріплення спрощеного провадження як процесуальної форми розгляду малозначних справ не суперечить праву на справедливий суд, в тому числі й праву на доступ до суду, як одному із його інституціональних елементів. Констатуючи відповідність подібних практик вимогам права на справедливий суд, ЄСПЛ виходить із того, що право на доступ до суду і його складові елементи не є абсолютними. Держава наділена свободою розсуду в питаннях визначення специфіки його реалізації на рівні національних правових систем, що безумовно свідчить на користь легітимності обмежень, які встановлюються державою в інтересах всього суспільства. Важливим є дотримання вимог пропорційності з метою досягнення та збереження стану збалансованості приватних і публічних інтересів [127].

1.4 Національні практики розгляду малозначних справ

У міжнародній практиці й національних правових доктринах іноземних держав використовується цілком усталений термін *small claims* на позначення малозначних справ. Зважаючи сучасний стан правозастосовної практики інституту малозначних справ, виникає очевидна необхідність дослідження міжнародного досвіду й національних практик розгляду малозначних справ, а також європейських стандартів у цій сфері.

Формування європейських стандартів розгляду малозначних справ відбувалося поступово та здійснювалося у двох основних напрямках, які відрізняються за змістом та рівнем правової регламентації. Перший напрямок – пов'язаний із регламентацією на рівні правових порядків окремих держав-членів ЄС спрощених проваджень та процедур для розгляду малозначних справ у цивільному судочинстві. Другий

напрямок – наднаціональний, становлення і розвиток якого відбувався у системі правових координат ЄС за участю його інституцій та пов'язаний із формуванням наднаціональних процедур для розгляду транскордонних спорів у малозначних справах. Він характеризується універсальністю, комплексністю та взаємною узгодженістю принципів, завдань, процесуальних правил на наднаціональному рівні.

Аналіз національних моделей розгляду малозначних справ дозволяє виокремити два підходи до їх законодавчої регламентації. Перший підхід передбачає розгляд малозначних справ в окремих судових органах або спеціальними суддями (суди малої інстанції, мирові суди, мирові судді тощо). Він притаманний країнам англо-американської правової системи. Другий підхід пов'язаний із введенням особливих порядків і процедур в межах ординарної цивільної процесуальної форми для розгляду малозначних справ. Останній утвердився в країнах континентальної правової традиції.

У рамках першого підходу, відображеного у правових системах країн англо-американського права, передбачається існування спеціальних судів для розгляду малозначних справ (*small claims courts*). У США перші суди для розгляду малозначних справ були створені у Канзасі в 1912 р., Клівленді в 1913 р. та у Массачусетсі у 1920 р. [128, с. 317; 129, с. 960] Сьогодні кожен штат має свою систему таких судів, і хоча наразі поріг ціни позову (від 1000 \$ США у Вірджинії до 15 000 \$ США у Джорджії та Теннесі) та особливості розгляду справ у таких судах різняться, концепція зазначених судів по суті є тотожною: відносно нескладні спори на невеликі суми, які є незначними для розгляду в ординарній судовій процедурі, виправдовують прискорений та спрощений розгляд справи [128, с. 317-318]. В американській літературі діяльність зазначених судів оцінюється досить схвально, окрім, щоправда, критики пов'язаної із їх розширеним використанням представниками бізнесу для стягнення боргів із фізичних осіб [129, с. 960-961; 130, с. 230]. Так, як свідчить статистика, більше, ніж у половині справ, позивачами у таких судах виступали юридичні особи, що подавали позови проти фізичних осіб, що, на думку деяких вчених, промовисто свідчило про те, що такі суди не виконують своєї основної

функції – забезпечення доступу до правосуддя для незаможних верств населення, особливо, враховуючи те, що позивачі у таких судах майже завжди отримували рішення на свою користь [129, с. 960-961].

Суди із розгляду малозначних справ в США, як правило, є частиною судової системи, і в них працюють професійні або тимчасові судді. В основі провадження у таких судах лежить змагальна модель, проте із більш активними повноваженнями, що надаються судді, порівняно із традиційною роллю суддів в англо-американській правовій системі. В основі зазначеної моделі судів лежить «спрощена належна судова процедура» (simplified due process) [129, с. 957], яка розрахована на самопредставництво осіб. Так, у 9 із 50 штатів участь професійних представників взагалі заборонена законом [130, с. 227-228]. Процедура розгляду справи характеризується спрощеним порядком порушення провадження, як правило, із використанням простих формулярів, спрощенням процедури обміну змагальними паперами, скороченням або взагалі відсутністю підготовчого провадження, відмовою від суду присяжних, менш формальними правилами доказування та проведення судового засідання, обмеженим правом на апеляційне оскарження, зменшенням розміру судових витрат (середній судовий збір за подачу позову становить 30 \$ США), розширеним використанням медіації та інших примирних способів ADR [129, с. 959-960; 130, с. 229-231].

Так, у Каліфорнії такі суди можуть розглядати спори із ціною позову до 5000 \$ США, якщо позивачем є юридична особа, та 10 000 \$ США, якщо позивачем виступає фізична особа. Порядок розгляду справи є неформальним та починається із заповнення позивачем простої форми, в якій він зазначає: дані про відповідача; ціну та підставу позову; сутність своєї вимоги; вказівку на те, що позивач звертався до відповідача із вимогою виконання вимоги, проте останній відмовився повернути борг або майно; підтвердження того, що позивач розуміє, що рішення у його справі буде остаточним та таким, що не підлягає оскарженню. Процедура розгляду справи характеризується спрощеними правилами доказування та розрахована на одне неформальне слухання. Має місце заборона на професійне представництво осіб у

першій інстанції, хоча воно не виключається у випадку апеляційного оскарження рішення, яке є доступним виключно для відповідача, який програв справу, натомість позивач не має права оскарження судового рішення. Для розгляду справ у таких судах запрошуюються тимчасові судді, якими можуть бути, наприклад, адвокати, що отримали ліцензію у Каліфорнії, мають стаж не менше 5 років та пройшли спеціальне навчання. При цьому для розгляду справи конкретним суддею згода сторін не вимагається [128, с. 327; 129, с. 962-965].

У Канаді створення судів для розгляду малозначних справ відбувалося у контексті боротьби за забезпечення доступності правосуддя, а завдання таких судів зводилося до «швидкого, легкого, неформального, недорогого та справедливого розгляду малозначних справ» [131, с. 218]. Усі провінції та території Канади належать до сім'ї загального права, окрім Квебеку, що має в своїй основі континентально-правову традицію, а тому характеризується специфікою системи цивільного судочинства. У загальному вигляді суди для з розгляду малозначних справ у цій державі мають наступні ознаки: а) встановлення порогу ціни позову для звернення до суду, що коливається від 5000 до 25 000 канадських доларів із встановленням межі у 20 000 канадських доларів та більше майже у половині провінцій [131, с. 225]; б) особливості спорів та сторін провадження, зокрема, інколи певні категорії справ або окремі категорії позивачів прямо виключаються із юрисдикції таких судів (наприклад, в деяких провінціях земельні спори або справи про стягнення боргу, у яких позивачем є юридичні особи, а відповідачем - фізичні особи не можуть бути предметом розгляду у таких судах); в) орієнтація на самопредставництво сторін, чому сприяє спрощення всієї процедури, що розраховане на участь сторони без професійного представника, хоча така участь не виключається, за винятком окремих провінцій; г) судові витрати, які є меншими порівняно із загальним позовним провадженням; д) використання стандартизованих форм процесуальних документів; е) використання електронних технологій для сповіщення та обміну документами; є) широке запровадження медіації, в тому числі і обов'язкової, та інших консенсуальних способів ADR; ж) для розгляду справ у таких судах можуть залучатися як постійні

судді, що працюють виключно у суді з розгляду малозначних справ, так і судді звичайних судів на основі сумісництва, а також судді у відставці або інші юристи, що виконують роль тимчасових суддів; д) особливості апеляційного оскарження, що зазвичай полягають у тому, що позови із ціною менше, ніж певна сума (як правило від 500 до 2 500 канадських доларів) не підлягають оскарженню. Особливо у цьому контексті також слід згадати Civil Resolution Tribunal у Британській Колумбії, що став першим онлайн судом для розгляду малозначних спорів, що інтегрований у державну судову систему [131-133].

За прикладом американських судів для розгляду малозначних справ подібні суди були створені і у Бразилії, де їх система наразі складається із цивільних судів для розгляду малозначних справ (*Juizados Especiais Civeis*), федеральних судів для розгляду малозначних справ (*Juizados Especiais Federais*) та судів для розгляду малозначних справ проти державних органів (*Juizados Especiais da Ferenza Publica*) [75, с. 254]. Зазначені суди функціонують на підставі таких принципів, як усність, спрощеність, неформальність, процесуальна економія та швидкість, постійне стимулювання до врегулювання спору [75, с. 254]. Звернення до цивільного суду з розгляду малозначних справ є альтернативним, тобто сторона може звернутися до цього суду або звичайного суду зі своїм позовом, при цьому позивач може звернутися до зазначеного суду, навіть якщо його вимога перевищує зазначений у законі поріг ціни позову, якщо спеціально зазначить у позовній заяві, що він згодний на спрощену процедуру у його справі. Водночас звернення до двох інших судів із малозначних справ, з огляду на специфіку публічних спорів, є обов'язковим, і відмова від порогу ціни позову не допускається. У зазначених судах працюють як професійній, так і тимчасові судді, а також медіатори. У цивільному суді для розгляду малозначних справ самопредставництво можливе за позовами, що не перевищують 20 розмірів мінімального доходу громадян (приблизно 6 300 \$ США). Рішення таких судів можуть бути оскаржені до судів першої інстанції, і у такому разі розгляд скарги відбувається колегією у складі трьох суддів [75, с. 254-256].

В Австралії процедура розгляду малозначних справ різниться залежно від штату та території. Більшість малозначних справ розглядається трибуналами штатів, тоді як на територіях створюються відділи з розгляду малозначних претензій при судах магістратів. Цивільний та адміністративний трибунал Австралійської столичної території є уповноваженим розглядати цивільні справи з ціною позову до 25 000 австралійських доларів. Місцевий суд штату Новий Південний Уельс розглядає цивільні позови на суму до 100 000 австралійський доларів. Процесуальним законодавством штату усі малозначні справи розподілені на дві великі групи: а) позови до 20 000 австралійських доларів, які розглядає палата позовів місцевого суду, б) справи з ціною позову від 20 000 до 100 000 австралійських доларів, що перебувають під юрисдикцією загальної палати місцевого суду. Аналогічним чином малозначні справи розподіляються в інших штатах. Цивільний та адміністративний трибунали Північної території, Квінсленду та Південної Австралії повноважні розглядати справи з ціною позову до 25 000 австралійських доларів. У штаті Вікторія малозначними визнаються справи з ціною позову до 10 000 австралійських доларів та підпадають під юрисдикцію Цивільного та адміністративного трибуналу [134].

Для цілей пришвидшення процедури судового розгляду малозначних справ у Гонконгу було створено спеціальний Трибунал, який уповноважений розглядати справи з ціною позову до 75 000 гонконгських доларів. Втім, незалежно від вартісного виміру предмета спору Трибунал не може розглядати трудові, земельні спори, а також справи пов'язані з кредитними зобов'язаннями, різного роду заборгованостями, дифамацією, пов'язані з призначення і виплатою аліментів. Трибунал очолює головний магістрат, який організовує його роботу і несе відповідальність за її результати. Судді Трибуналу призначаються за спільною рекомендацією асоціації судових виконавців та конкурсної комісії, спеціально створеної для відбору суддів [34].

Розмір судового збору за звернення до Трибуналу варіюється від 20 до 120 гонконгських доларів залежно від ціни позову. Після відкриття провадження у справі Трибунал визначає дату проведення перших слухань, які мають відбутися не пізніше

ніж на 60 день з моменту подачі позову та відкриття провадження у справі. Крім того, процесуальне законодавство Гонконгу передбачає можливість проведення додаткових слухань, які є аналогом присудової медіації. Суть додаткового слухання полягає у тому, що співробітник трибуналу, що пройшов спеціальне навчання, по суті медіатор, проводить зустріч зі сторонами у неформальній обстановці. За результатами співбесіди медіатор визначає коло спірних питань і роз'яснює сторонам варіанти взаємовигідного врегулювання. Якщо не вдається досягти компромісу на етапі до початку судового розгляду матеріали справи передаються судді, який призначає нову дату судового слухання. Суддя має право виступати у ролі арбітра-посередника у разі, якщо вже на етапі судового розгляду справи сторони виявляють бажання врегулювати спір. У випадку примирення сторін суддя затверджує мирову угоду, якщо компромісу досягти не вдається суддя відновлює провадження у справі [34].

Будь-яка зі сторін має право звернутися до Трибуналу з клопотанням про перенесення або відкладення судового засідання. Втім, таке клопотання може бути задоволеним лише у двох випадках короткостроковості відтермінування або необхідність перенесення дати слухань обґрунтована неналежним чином і з цього випливає, що не може взяти участь в слуханнях в силу дії істотних, об'єктивних і непереборних факторів. Сама процедура судових слухань є оптимізованою і позбавленою надмірних формальностей. Малозначність справи передбачає особисту участь в процесі. Крім того, цивільне процесуальне законодавство Гонконгу прямо забороняє адвокатам брати участь в судових процесах з ціною позову до 75 000 гонконгських доларів. Існування подібної норми законодавець обґрунтовує тим, що одним із головних принципів на яких заснована процедура розгляду малозначних справ, є економічність. Тому, такі спори мають вирішуватися без надмірних матеріальних затрат і не спричиняти істотного погіршення матеріального добробуту сторін або інших учасників процесу. До того ж наявність адвоката у однієї зі сторін на фоні неспроможності оплатити вартість послуг професійного представника іншою стороною очевидно порушує баланс сил та може спричинити непередбачувані

ускладення під час судового розгляду. Рівні умови, на формування яких спрямована заборона участі адвоката в процесі, не перешкоджають будь-якій зі сторін звернутися за консультацією правника. Більше того, останньому дозволяється бути присутнім у якості спостерігача під час судового розгляду малозначної справи, однак без права давати вказівки, складати і подавати процесуальні документи, допитувати свідків або в будь-який інший спосіб брати участь в судових слуханнях і впливати на динаміку та спрямованість розвитку процесу [34].

Рішення Трибуналу в малозначних справах може бути оскаржене в апеляційному порядку. Перед подачею апеляційної скарги необхідно протягом семи днів з моменту проголошення рішення Трибуналу сплатити судовий збір у розмірі 61 гонконгський доларів та отримати дозвіл першої інстанції суду загальної юрисдикції. Суд апеляційної інстанції переглядає рішення Трибуналу на предмет законності останнього і має право його скасувати у разі неправильності правової кваліфікації спору або виходу Трибуналу за межі наданої йому юрисдикції. Необґрунтованість рішення Трибуналу є підставою для його скасування і передачі справи на новий розгляд Трибуналом [34].

Крім того, в суді апеляційної інстанції сторони мають право бути представленими адвокатом незалежно від вартісного виміру предмета позову. Клопотання про дозвіл на апеляційне скарження розглядається судом *ex parte*, у спрощеному порядку за прискореною процедурою. Судовий розгляд відбувається в усному форматі. Правом бути присутнім в судовому засіданні наділена лише та сторона, котра має намір оскаржити рішення Трибуналу в апеляційному порядку. Рішення суду, яким задовольняється або відмовляється у задоволенні клопотання про дозвіл на апеляційне оскарження набирає законної сили з моменту проголошення, є остаточним і не підлягає подальшому перегляду. Всі витрати пов'язані з розглядом і вирішенням малозначної справи Трибуналом, а також подальшим оскарженням рішення останнього покладаються на сторону, яка програла [34].

За прикладом виокремлення спеціальних судів для розгляду малозначних справ пішли і деякі інші країни. Так, у Кенії суди для розгляду малозначних справ були

запроваджені тільки у 2016 р. відповідно до закону «Про малозначні позови». Юрисдикція суду поширюється на всю провінцію. Бути суддею у малозначній справі мають право бути судді, які відповідають законодавчо встановленим вимогам і пройшли відповідну підготовку. Відбір кандидатур, навчання і кваліфікаційне оцінювання проводяться Комісією судової служби. На посаду судді цього суду має право претендувати правник який є: 1) практикуючим адвокатом і має стаж роботи у сфері права не менше трьох років; 2) навчався в Кенійському університеті права і має досвід роботи юрисконсультом або його помічником не менше трьох років. Кенійський суд дрібних позовів повноважний розглядати цивільні справи ціна позову за якими не перевищує 200 000 кенійських шилінгів (еквівалент 2000 \$ США). Втім процесуальне законодавство Кенії передбачає можливість розгляду цивільної справи як малозначної навіть за умови, якщо вартісний вимір предмета позову істотно перевищує встановлену межу в 200 000 кенійських шилінгів. Питання визначення процедури за якою здійснюватиметься розгляд справи вирішується суддею одноособово і на власний розсуд з огляду на особливості предмета спору, ціну позову, складність справи, значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат тощо. Крім того, незалежно від вартісного виміру предмета позову як малозначні, у спрощеному порядку за прискореною процедурою, розглядаються спори: 1) які випливають із договорів купівлі-продажу, поставки товарів або послуг; 2) витребування або повернення рухомого майна; 3) деліктної відповідальності за витрату чи пошкодження рухомого або нерухомого майна [35].

У Нігерії спеціалізований суд, який розглядає малозначні справи, був створений у квітні 2018 р. за ініціативи та фінансової підтримки Світового банку і Європейського банку реконструкції та розвитку для цілей формування сприятливого інвестиційного клімату, підтримки бізнесу через запровадження спрощеної процедури оперативного стягнення боргів і належних за концесійним договорами платежів. Крім того, нігерійські суди для розгляду малозначних справ розглядають спори, ціна позову за якими не перевищує п'яти мільйонів нігерійських найр [36].

Концептуалізація другого підходу розвитку судової юрисдикції для розгляду малозначних справ забезпечується через спрощення процедур судочинства для окремих категорій справ у звичайних судах загальної юрисдикції. Інститут малозначних справ знайшов своє закріплення на рівні правових систем зарубіжних держав, зокрема Німеччини, Італії, Польщі, Франції, Великої Британії, Нідерландів та ін.. У рамках підходу, що розглядається, доцільно виокремити дві підгрупи: в одних правопорядках відокремлюється автономне провадження для розгляду малозначних справ, в той час як в інших можна вести мову про диверсифікацію звичайної ординарної форми позовного провадження на декілька порядків (треків тощо).

Передусім слід звернутися до німецького досвіду запровадження спрощених проваджень, зокрема провадження в амтсгерітах (Amtsgerichte), що регламентоване ст. 495-510b ЦПК Німеччини. У зазначених судах можуть розглядатися справи із ціною позову до 5 000 €, а також окремі категорії справ безвідносно до ціни позову, зокрема, справи про оренду та сімейні спори [135, с. 49]. Справа у зазначених судах розглядається за загальними правилами, передбаченими для розгляду справ у ландсгерітах (регіональних судах), що визнається загальним порядком розгляду справ, із винятками та доповненнями, встановленими відповідною главою ЦПК Німеччини (ст. 495 ЦПК Німеччини). Серед напрямків спрощення процедури у цьому виді провадження слід відзначити: а) відсутність вимоги щодо обов'язкового представництва адвокатом (ст. 499 ЦПК Німеччини); б) розширені інструкційні повноваження суду у доказуванні та роз'ясненні наслідків вчинення або невчинення певних процесуальних дій, можливості представляти себе самостійно або через представника, наслідків непідсудності справи амтсгеріту та можливості передачі справи до регіонального суду тощо (ст.ст. 499, 504, 506 ЦПК Німеччини); в) можливість внесення заяв та клопотань не лише у письмовій формі, однак і шляхом їх фіксування в протоколі та реєстрі суду, що полегшує підготовку справи до розгляду по суті (ст. ст. 129, 496, 498 ЦПК Німеччини); г) спрощені правила повідомлення про час та місце розгляду справи простим листом або шляхом внесення запису про повідомлення до відповідного документу, що вручається стороні, не менше, ніж за

три дні до судового засідання (ст. ст. 217, 297 ЦПК Німеччини) тощо. Подібні правила щодо зменшення формальностей, необов'язковості професійного представництва, посилення активності суду тощо існують і у австрійському законодавстві, де розгляд справ з ціною позову до 15 000 € віднесений до юрисдикції спеціальних судів для розгляду малозначних справ – безірксгеріхтів (*Bezirksgerichte*) [135, с. 49-50]. Поряд із цим, слід звернути увагу на те, що цивільне процесуальне законодавство Німеччини передбачає ще більше спрощення для позовів із ціною до 600 євро. У цьому випадку відповідно до ст. 495а ЦПК Німеччини суд відповідно до наданих йому дискреційних повноважень може на власний розсуд прийняти рішення про те, як здійснювати провадження у справі, зокрема, допускається розгляд справи без проведення усних слухань, якщо лише хоча б одна зі сторін не подає про це клопотання. Крім того, у такому випадку у судді відсутній обов'язок викладати описову та мотивувальну частину судового рішення, якщо процесуальні дії знайшли відбиття в протоколі (ст. 313 ЦПК Німеччини), а рішення суду у таких справах є остаточним та не може бути оскаржене (ст. 511 ЦПК).

У деяких європейських державах малозначні справи розглядаються органами мирової юстиції, що робить їх подібними до першого підходу, який був розглянутий вище та притаманний більше країнам англо-американської системи права. Так, в Італії спеціальне провадження щодо розгляду малозначних справ відсутнє, проте розгляд справ із ціною позову до 5000 € віднесений до юрисдикції мирових суддів (*giudici di pace*), водночас з 2021 року пропонується збільшення порогу ціни позову для справ, які розглядаються мировими суддями до 30 000 та 50 000 € залежно від категорії спору [31, с. 147-153]. У Бельгії, що тяжіє до французької правової традиції, внаслідок реформ у 2014 р. в усіх кантонах було створено інститут мирових суддів (*Justices of the Peace*), до юрисдикції яких віднесено розгляд всіх позовів, ціна за якими не перевищує 2500 €, а також певних категорій спорів, наприклад, спорів, що виникають із орендних правовідносин незалежно від ціни позову [101, с. 147-148]. Апеляційні скарги на рішення мирових суддів можуть бути подані до суду першої інстанції, якщо ціна позову перевищує 1860 €. Тут також мировими суддями

застосовуються загальні правила цивільного судочинства [101, с. 151]. Зазначений підхід, на наш погляд, не можна визнати вдалим, адже очевидно є непропорційність загальної цивільної процесуальної форми по відношенню до категорії спорів, які розглядаються мировими судьями з одним лише організаційним рішенням щодо віднесення справ з ціною позову менше певної суми до юрисдикції спеціально створених судів, однак без наділення таких судів ефективними механізмами розгляду справ відповідно до принципу пропорційності. У Нідерландах спори із розміром позовних вимог до 5000 € розглядаються спеціальним структурним підрозділом регіонального (провінційного) суду (*district court*) за правилами спрощеного позовного провадження [136, с. 297].

Прикметним у цьому контексті може стати досвід Франції, де до 1 липня 2017 р. розгляд малозначних справ належав до юрисдикції мирових суддів – *juges de proximité*, однак цей інститут був згодом реформований та малозначні справи передані на розгляд районних судів (*Tribunaux d'instance*) [137, с. 8]. На підставі Закону Французької Республіки «Про програму реформування системи правосуддя на 2018-2022 роки» № 2019-222 від 23 березня 2019 року, для цілей оптимізації системи розподілу справ між судами різних предметних юрисдикцій, поглиблення їх спеціалізації, з 01 січня 2020 року цивільні справи судів малих інстанцій були передані до *Tribunal de grande instance* (судів останньої інстанції), які тепер іменуються «*Tribunal judiciaire*» і по суті є місцевими цивільними судами першої інстанції. Кодекс організації судової влади Франції передбачає, що цивільні та комерційні справи з ціною позову до 5000 € розглядаються «*Tribunal judiciaire*», які є судами останньої інстанції, що означає позбавлення сторін права на апеляційне оскарження судового рішення у відповідній справі. Уніфікація системи судових установ уповноважених розглядати малозначні справи з одночасним обмеженням сторін у праві оскарження судового рішення в апеляційному порядку є головним нововведенням і одночасно досягненням французької реформи, адже раніше позивач мав гарантовану законом можливість обирати судову установу до якої він хоче звернутися за умови, що ціна позову відповідає законодавчо встановленим

обмеженням. Зокрема, якщо сума позовних вимог становила менше 5000 € позивач міг подати позовну заяву до суду «найближчої юрисдикції». Принагідно наголосити, що розгляд малозначних справ в «Tribunal judiciaire» відбувається за правилами спрощеного позовного провадження в умовах прискореної судової процедури, тобто так само як це відбувалося в «судах малих інстанцій» [138]. Отож, реформування зачепило тільки структурно-функціональний складник в системі судоустрою і не вплинуло на процедуру відповідно до якої розглядалася відповідна категорія справ. Відповідно до ЦПК Франції у малозначних справах позивач має право обрати спрощену процедуру порушення провадження шляхом подачі письмової, в тому числі через заповнення електронної форми, декларації, яка має містити короткий опис підстав позову, обставин, що обґрунтовують вимоги позивача, та передачі її секретареві суду для реєстрації [137, с. 8]. Більш того, з 2016 р. діє нова позасудова процедура шляхом подачі судовому виконавцю клопотання про стягнення суми в усній, письмовій чи електронній формі. Зазначена процедура спрямована на врегулювання спору між сторонами, що здійснюється за посередництвом судового виконавця, а у випадку невиконання – примусового виконання [137, с. 9-10].

Провадження у справах щодо позовів із невеликою сумою передбачені також законодавствами інших європейських держав (Польщі [139; 140], Литви [141, с. 70-71], Іспанії [137, с. 10-12] тощо). Аналіз законодавства зарубіжних держав та наукової літератури з цього питання дозволяє зробити висновок про те, що загальними рисами таких проваджень у цих країнах можна назвати спрощені правила подачі позову та більш неформальні правила проведення судового засідання, менш суворі правила щодо доказів та доказування, широке використання формулярів та стандартизованих форм, відсутність вимоги щодо обов'язкової участі адвоката, принаймні для позовів з певною сумою, зменшені судові витрати сторін, встановлення скорочених строків для розгляду справи, необов'язковість проведення попереднього судового засідання та спрощений характер підготовчого провадження, посилені інструкційні повноваження судді та більший ступінь його активності в силу відсутності у сторін професійних представників, наділення суддею повноваженнями щодо сприяння у

примиренні сторін та широке застосування медіації та інших консенсуальних альтернативних способів вирішення спорів тощо.

Окремо у цьому контексті варто зупинитися на цивільному процесуальному законодавстві Англії. Відповідно до Правил цивільного судочинства Великої Британії всі цивільні справи розподілені на три основні категорії за критерієм розміру заявлених позовних вимог: 1) малозначні справи (*small case track*), де розмір позовних вимог не перевищує 10 000 £ (п. 27 Правил цивільного судочинства); 2) справи, що підлягають розгляду в спрощеному порядку (*fast track*), за умови, що ціна позову становить понад 10 000 £, але не перевищує 25 000 £ (п. 28 Правил цивільного судочинства); 3) універсальні справи (*multy track*), які розглядаються за правилами загального позовного провадження (п. 29 Правил цивільного судочинства) [142]. В Англії та Уельсі відсутні спеціальні суди, які б розглядали виключно малозначні справи. Малозначні справи, у яких розмір позовних вимог не перевищує 10 000 £ підпадають під юрисдикцію окружних судів і розглядаються в рамках треку (процедури) для малозначних справ [143]. Трек для малозначних справ характеризується найбільшим спрощенням порівняно з двома іншими треками. Так, у цьому провадженні за загальним правилом не застосовуються забезпечувальні заходи, спрощені правила обміну документами, висновок експерта як засіб доказування може бути використаний лише з дозволу суду, прямо визначені випадки, коли суд може проводити підготовче засідання (наприклад, у разі необхідності надання сторонам особливих вказівок, визначених правилом 27.4 ПЦС Англії, явки сторони до суду для того, щоб пересвідчитися у виконанні стороною особливих вказівок суду, винесення сумарного рішення, надання стороні можливості відкликати певні докази, адже вони є недопустимими для підтвердження певних обставин), можливість переходу у підготовчому засіданні до розгляду справи по суті за згодою сторін тощо. Дата фінального слухання справи має бути призначена не пізніше, ніж за 21 день до його проведення, окрім випадків, коли воно призначається у судовому засіданні. Провадження характеризується зменшеним розміром судових витрат. Загалом проведення судового засідання відбувається неформально, класичні правила

щодо доказів не застосовуються, поширеним є пропозиції скористатися процедурами досудової медіації або інших примирних способів вирішення спорів (Глава 26 ПЦС Англії). Варто зазначити, що саме така регламентація спрощеного позовного провадження здатна забезпечити повною мірою реалізацію принципу пропорційності через наділення суду повноваженнями із вибору найбільш оптимальної процедури для вирішення справи, адже у випадку існування окремих судів для розгляду малозначних справ сторона, як правило, у випадку наявності позову із невеликою ціною або повинна звертатися виключно до цього суду, або має вибір між такими судами та звичайними судами першої інстанції, і, відповідно, вибір процедури розгляду справи – загальний або спрощений порядок розгляду справи, у такому випадку не залежить від дискреційних повноважень судді. За ПЦС Англії вибір треку, за правилами якого розглядатиметься справа, є дискреційним повноваженням суду, однак це не означає, що сторони не впливають на цей процес. Так, для вибору оптимального треку після отримання заперечень проти позову від відповідача суддя надсилає сторонам опитувальник (allocation questionnaire), в якому містяться питання, які допомагають краще визначитися із природою та складністю справи та необхідним обсягом кейс-менеджменту. При цьому прикметним є те, що суддя має визначати трек для розгляду справи наскільки це можливо у кооперації зі сторонами для того, щоб досягти мети судочинства [144, с. 226]. На наш погляд, зазначене положення є ключовим та може бути корисним для вітчизняної практики цивільного судочинства, в якій існують проблеми із віднесенням справ до категорії малозначних та визначенням порядку розгляду справ в загальному або спрощеному позовному провадженні.

Розглядаючи національні практики розгляду малозначних справ, не можна оминати увагою і тенденцію до гармонізації зазначених правил у транскордонних спорах. Своєрідність національних моделей цивільного судочинства так само, як і диверсифікованість правил судового розгляду окремих категорій справ, є результатом та узагальненим відображенням закономірностей історичного поступу правопорядків конкретно взятих держав, специфіки тих соціально-економічних,

політичних та культурних умов з огляду і на основі яких вони розвивалися. Глобалізація актуалізує проблему утвердження єдиних стандартів нормативної регламентації процедур судового розгляду, які б характеризувалися високим ступенем універсальності та адаптивності. Гомогенність підходів і векторів уніфікації правового регулювання у поєднанні з системністю їх реалізації є запорукою сталого розвитку, урізноманітнення та розширення міжнародних зв'язків і напрямків співпраці у царині правосудної діяльності. Інструментарій апроксимації правил судового розгляду окремих категорій справ формується за результатами компаративних досліджень, які дозволяють виявити найбільш загальні принципи, основні засади, вихідні ідеї або риси притаманні більшості національних юрисдикцій. Досвід останніх десятиліть свідчить про те, що традиційний міжнародно-правовий метод конвенційної уніфікації правового регулювання поволі поступається іншим, не менш ефективним, засобам забезпечення єдності нормативної регламентації окремо взятих сегментів суспільних відносин. Першочергово ідеться про типові закони, уніфіковані або зведені правила, принципи, рекомендації, що характеризуються найвищим рівнем узагальнення і без особливих ускладнень чи-то модифікацій можуть бути імплементовані законодавцем у національний правопорядок.

Сучасна тенденція диференціації цивільного судочинства, безпосереднім результатом здійснення якої є формування спрощених форм здійснення правосуддя у цивільних справах, сприяє реалізації тих завдань, які були позначені Комітетом міністрів Ради Європи у його Рекомендаціях державам-членам [74]. Гнучкість та індивідуалізм підходів до вирішення поставлених завдань є запорукою перманентного зростання рівня ефективності та оперативності судового захисту. В сучасних умовах доцільність запровадження і поступального розвитку спрощених форм здійснення правосуддя обумовлена необхідністю досягнення та підтримання стану процесуальної економії, де спрощені провадження є основним фактором оптимізації і перерозподілу процесуального навантаження на суддів та належним процесуальним інструментарієм, яким забезпечується реалізація права учасників судового процесу на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку.

Проблема розуміння правової природи та уніфікації процесуального порядку розгляду малозначних справ постає в межах ЄС у аспекті створення єдиних правил цивільного процесу ЄС. Формування Європейського Економічного Співтовариства, як слушно наголошує І. О. Ізарова, сприяло розширенню економічних та інших відносин між державами-членами, що обумовило певну конкуренцію цивільних процесуальних систем цих країн. Забезпечення ефективного режиму захисту цивільних прав своїх громадян стало одним із основних завдань і породило стійку тенденцію до свідомого та сталого зближення європейських правових систем. Об'єднання незалежних європейських держав та подальша європейська інтеграція виступили детермінантами створення та забезпечення функціонування спільного правового простору. Це зумовило потребу гармонізації законодавства держав-членів ЄС, зокрема у сфері цивільного процесу було сформовано наднаціональний механізм регулювання відносин із розгляду цивільних і комерційних справ транскордонного характеру [145, с. 74-75].

Про необхідність формування спільного правового простору, що згодом знайде своє відображення в установчих договорах ЄС, неодноразово зазначав М. Сторм, який ще у 1977 р. на Першому Всесвітньому конгресі *IAPL Towards a Justice with a Human Face* запропонував розробити єдиний Європейський кодекс цивільного судочинства [146]. Статтю 6 ЄКПЛ М. Сторм вважав головним правовим підґрунтям ідеї гармонізації, підкреслюючи її фундаментальне значення для розвитку права кожної особи на судовий захист, яке є загальними, тобто таким, що відображає спільні традиційні європейські погляди на справедливе правосуддя у цивільних справах [147, с. 17]. Протягом 1987-1994 рр. робочою групою під керівництвом М. Сторма було підготовлено колективний звіт під назвою *Approximation of Judiciary Law in the European Union*, присвячений питанням уніфікації цивільного процесуального законодавства держав-членів ЄС. Хоча первісної мети, – підготовки модельного цивільного процесуального кодексу, досягнуто не було, але вдалося започаткувати інтенсивну дискусію про значення і основні вектори гармонізації національних цивільних процесів держав-членів ЄС [148, с. 153].

Каталізатором розвитку гармонізаційного процесу в ЄС стало ухвалення Амстердамського договору «Про врегулювання відносин у сфері внутрішніх справ та правосуддя» 1997 року [149]. Для усунення перешкод на шляху нормального функціонування цивільного судочинства було запропоновано застосування спільних правил цивільного процесу – перших загальноєвропейських процедур із розгляду цивільних і комерційних справ транскордонного характеру (*European Order for Payment Procedure та European Small Claims Procedure*). На думку І. О. Ізарової, саме активна законодавча діяльність Союзних інституцій детермінувала появу єдиного цивільного процесу ЄС, механізм якого істотно відрізняється від конвенційної системи захисту прав, що не забезпечила необхідного рівня розвитку єдиного правового простору в умовах спільного ринку. Саме завдяки гармонізації цивільного процесу було запроваджено ті єдині процедури, які дозволяють уникнути проблем диверсифікації національного регулювання цивільного судочинства [145, с. 82-83].

З метою оптимізації та забезпечення узгодженості правил цивільного судочинства, що застосовуються в ЄС для вирішення транскордонних спорів було запроваджено низку спрощених транскордонних процедур розгляду деяких категорій цивільних та комерційних справ, зокрема: 1) Європейський наказ про сплату (*European Order for Payment Procedure*), правила якого затверджені Регламентом Європейського Парламенту та Ради Європейського союзу № 1896/2006 від 12 грудня 2006 року про Європейський наказ про сплату [150]; 2) Європейський виконавчий лист (*European Enforcement Order*), що врегульована Регламентом Європейського Парламенту та Ради Європейського союзу № 805/2004 від 21 квітня 2004 року про Європейський виконавчий лист [151]; 3) *European Small Claims Procedure* (Європейська процедура розгляду малозначних справ), запроваджену Регламентом Європейського Парламенту та Ради Європейського союзу № 861/2007 від 11 липня 2007 року про Європейську процедуру для розгляду малозначних справ [152].

Здійснення уніфікації процесуального порядку розгляду малозначних справ на наднаціональному рівні було зумовлено необхідністю узгодження строкатих

процесуальних правил, що існували на рівні правових порядків окремих держав-членів ЄС, шляхом їх спрощення та подальшої оптимізації до єдиної цивільної процесуальної форми, скорочення судових витрат і строків судового розгляду, що комплексно має сприяти підвищенню рівня забезпечення гарантій права на справедливий суд.

У контексті нашого дослідження інтерес становить European Small Claims Procedure. Зазначена процедура забезпечує оперативність та дешевизну судового розгляду за рахунок його максимально можливого спрощення. Існування таких процесуальних механізмів сприяє доступності правосуддя, а також створює простір рівних можливостей для громадян держав-членів ЄС у питаннях судового захисту їх прав, свобод та законних інтересів.

Відповідно до Регламенту Європейського Парламенту та Ради Європейського союзу № 861/2007 від 11 липня 2007 р. про Європейську процедуру для розгляду малозначних справ зазначена процедура застосовується до транскордонних спорів із ціною позову до 5000 €, у яких одна зі сторін є резидентом та/або постійно/переважно проживає на території іншої держави-члена ЄС, ніж та держава, де має розглядатися справа. Разом із тим, зазначеним актом визначений перелік окремих категорій цивільних справ, що не є малозначними і не можуть розглядатися відповідно до такої процедури, зокрема: а) справи пов'язані із особистими немайновими правами особи, в тому числі, дифамацією, захистом честі, гідності, ділової репутації, особистої недоторканості, таємниці розмов, листування, приватного життя; б) справи про визнання особи безвісно відсутньою, недієдатною, обмеження її дієдатності, встановлення інших юридичних станів; в) справи пов'язані із припиненням юридичних осіб, визнанням неплатоспроможності боржника, оголошення його банкрутом; г) справи щодо майна і права власності подружжя, спадкових правовідносин, складання і оскарження заповітів, аліментних зобов'язань; г) справи, що впливають із трудових правовідносин та пов'язані із правом соціального забезпечення.

Зазначений Регламент передбачає спрощений порядок відкриття провадження у справі. Сторона повинна заповнити заздалегідь підготовлений формуляр і самостійно направити його до суду поштою або за допомогою інформаційно-телекомунікаційних засобів. Зміст формуляру і загальна процедура звернення до суду по даній категорії справ не вимагає залучення представника чи надання професійної правничої допомоги. Порядок обміну процесуальними документами простий і зрозумілий: отриманий судом формуляр позивача є підставою для заповнення судом першої частини типового формуляра-відповіді. Обидва документи протягом 14 днів з моменту отримання позовної заяви направляються відповідачу та вручаються йому із повідомленням про вручення. Відповідач протягом 30 днів з дня вручення повинен заповнити другу частину формуляра-відповіді, додавши до нього необхідні документи і направити їх до суду [152].

Крім того, за допомогою профільного сервісу учасники паралельно можуть отримати роз'яснення з правових питань у електронній формі, зокрема щодо особливостей процесуального порядку розгляду їх справи. Сторони зобов'язані ознайомитися з переліком категорій цивільних справ, які не можуть бути розглянуті у Європейській процедурі для розгляду малозначних справ. У випадку надходження такої справи судове провадження у ній буде відкрито, але в подальшому вона розглядатиметься за правилами загального позовного провадження в межах ординарної процедури передбаченої національним законодавством.

Зі змісту Регламенту впливає ряд принципів, за якими має здійснюватися провадження у такій процедурі, якими є: 1) обов'язок держав-членів надати засоби, вжити заходів та нормативно регламентувати юрисдикційні процедури з метою забезпечення ефективності судового захисту в малозначних справах; 2) безумовність дотримання права на справедливий судовий розгляд та всієї системи гарантій передбачених ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ; 3) диспозитивність; 4) змагальність; 5) публічність та усність судового розгляду; 6) процесуальна ефективність; 7) пропорційність; 8) безпосередність судового розгляду; 9) правова визначеність. Отож, вихідною метою запровадження European Small Claims Procedure є формування і нормативне

закріплення каталогу єдиних, уніфікованих, загальноєвропейських стандартів розгляду малозначних справ у транскордонних спорах на рівні наднаціонального правопорядку. Європейський досвід уніфікації процесуальних правил, як і сама Європейська процедура для розгляду малозначних справ, є унікальними за своєю правовою природою та знаковими з огляду на те, що вони стали провісниками виходу процесів гармонізації сфери цивільного судочинства на якісно новий рівень, що забезпечив єдність та одноманітність процесуальних правил розгляду і вирішення малозначних справ на рівні правових порядків держав-членів ЄС.

Таким чином, аналіз зарубіжного законодавства дозволяє зробити висновок, що у світі можна виокремити два шляхи запровадження спрощеної процедури для розгляду малозначних спорів: а) шляхом створення судів для розгляду малозначних справ; б) шляхом регламентації спрощеного провадження для розгляду малозначних справ, при цьому в другому випадку можливі два варіанти – регламентація спрощеного провадження як автономного провадження в межах цивільного судочинства та виокремлення в межах позовного провадження кількох процедур (треків/порядків), що призначені для розгляду різних справ залежно від ціни позову. При цьому можна простежити наступну тенденцію: створення судів для розгляду малозначних справ притаманне, як правило, країнам англо-саксонської системи, зокрема США, Австралії, Канади, натомість більшість європейських держав запроваджують спрощене провадження для розгляду малозначних справ.

Класичними напрямками спрощення судових процедур розгляду малозначних справ є: а) відсутність усних слухань; б) спрощена форма звернення до суду; 3) залучення до розгляду справ непрофесійних суддів та персоналу суду; 4) наявність більш активних повноважень судді для керівництва судовим процесом, враховуючи розрахунок із того, що особи можуть не мати представників; 5) розширені повноваження судді щодо примирення сторін; 6) спрощені правила доказування; 7) відсутність або спрощений характер підготовчого провадження; 8) введення обов'язкових примирних досудових процедур; 9) відмова від вмотивованого рішення.

Запровадження спрощеного позовного провадження в цивільному процесуальному законодавстві України є позитивним кроком, що свідчить про намагання вітчизняного законодавця гармонізувати українське процесуальне законодавство із міжнародними стандартами судочинства. Поряд з цим, незважаючи на загалом позитивне сприйняття зазначеного кроку, у літературі та юридичній практиці наявні критичні висловлювання щодо процедури розгляду справ у порядку спрощеного позовного провадження [153; 154].

Передусім хотілося б зупинитися на концептуальних моментах архітекtonіки спрощеного позовного провадження в структурі цивільного процесу. Загалом регламентація подібного провадження могла відбуватися кількома шляхами: по-перше, шляхом запровадження самостійного автономного провадження цивільного судочинства поряд із позовним, наказним та окремим, по-друге, шляхом внутрішньої диференціації ординарної процесуальної форми розгляду справ в межах позовного провадження на два порядки – загальний та спрощений; по-третє, шляхом створення спеціальних судів для розгляду малозначних справ (наприклад, мирових судів). У національному процесуальному законодавстві відбитий другий варіант такої регламентації, що, на нашу думку, є цілком виправданим з точки зору системного тлумачення норм процесуального законодавства, що регулюють спрощене позовне провадження, із нормами, що закріплюють принцип пропорційності (ст. 11 ЦПК). Поряд із цим, у літературі була висловлена і інша точка зору. Так, С. Я. Фурса та Є. І. Фурса вважають недоцільним розглядати принцип пропорційності як принцип цивільного судочинства, зауважуючи, що він орієнтований виключно на спрощене провадження [154, с. 46], та підкреслюють, що регламентація спрощеного позовного провадження в рамках позовного провадження, коли має місце «провадження в провадженні» [154, с. 47], суперечить структурі цивільного процесу. Зазначена позиція авторів викликає зауваження, адже, як свідчить досвід зарубіжних держав, у тих країнах, де розгляд малозначних та нескладних справ не віднесений до юрисдикції спеціальних судів (судів для розгляду малозначних справ, амстгеріхтів, мирових судів тощо), диференціація позовного провадження на загальний та

спрощений порядки (треки) є цілком прийнятною та доцільною практикою. На нашу думку, оцінка спрощеного позовного провадження як «провадження всередині провадження» є не досить вдалою, адже загальне та спрощене позовне провадження слід розглядати, скоріше, у якості двох окремих порядків (треків) розгляду справи в рамках позовного провадження, а тому його регламентація як відокремленого провадження поряд із позовним, наказним та окремим, у межах національного правопорядку, є недоцільною.

Незважаючи на те, що починаючи з 2017 р. в Україні досить вдало використовується модель спрощеного позовного провадження, інколи лунають пропозиції стосовно запровадження в Україні інституту мирових суддів [155]. Так, 20.02.2019 р. Робоча група з питань розвитку законодавства про організацію судової влади та здійснення правосуддя Комісії з питань правової реформи розглянула проєкт Концепції удосконалення законодавства про судоустрій, статус суддів, судочинство та суміжні правові інститути. За результатами обговорення були вирішено доповнити концепцію положеннями про мирових суддів [156]. Планом пріоритетних дій Уряду на 2021 р., затвердженого Розпорядженням КМУ від 24.03.2021 року № 276-р, передбачалося опрацювання питання про запровадження інституту мирових суддів [157]. На виконання плану Міністерством юстиції України було підготовлено та подано Президентові України, Кабінетові Міністрів України аналітичний документ за результатами дослідження та відповідні пропозиції щодо доцільності запровадження інституту мирових судів [158]. Крім того, Концепція реформи системи правосуддя «Україна після перемоги» Бачення України 2030 містить положення щодо необхідності, по-перше, впровадження інституту виборних мирових суддів, які функціонуватимуть у територіальних громадах та здійснюватимуть розгляд цивільних, адміністративних, кримінальних та справ про адміністративні правопорушення незначної складності, по-друге, розробки плану поетапного зменшення штатної чисельності суддів з урахуванням активізації розвитку альтернативних методів вирішення спорів та запровадження інституту мирових суддів [159]. На наш погляд, пропозиції із запровадження інституту мирових суддів

слід сприймати критично, оскільки формування окремої системи судів не гарантує ефективність останніх і є надто витратним у контексті їх організаційного, матеріально-технічного, кадрового забезпечення, особливо в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації. На нашу думку, подальший розвиток та удосконалення процедури розгляду малозначних справ слід шляхом адекватної відповіді на виклики з якими судова система України стикнулася в умовах сьогодення. Першочергово – це подолання дефіциту кадрів в судах, який нині становить майже третину всього суддівського корпусу, тобто понад 2000 суддів [160]. Важливого значення набувають подальше вдосконалення регламенту розгляду малозначних справ в порядку спрощеного позовного провадження, популяризація альтернативних способів вирішення, застосування технологій судового кейс-менеджменту, використання штучного інтелекту, цифровізація документообігу, діджиталізація судового розгляду малозначних справ тощо.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

За своєю онтологічною природою малозначна справа є первинною стосовно процесуальної форми її розгляду, оскільки особливості останньої визначаються сутнісними характеристиками справи, яка є основним предметом судового розгляду, через це первісним критерієм диференціації цивільної процесуальної форми виступає характер спору про право, тому спрощене позовне провадження слід трансформувати в провадження у малозначних справах, яке б враховувало їх особливості шляхом адаптації процесуальної форми до сутнісних характеристик досліджуваної категорії цивільних справ, що дозволить забезпечити їх ефективний розгляд. Малоцінний характер позовних вимог не є підставою для відмови від їх судового розгляду, тому ефективність та оперативність правосуддя досягаються за рахунок оптимізації процедури, яка забезпечується різними способами, а саме за рахунок: 1) розширення суддівської дискреції при визначенні процесуального порядку розгляду справи; 2) редукції процедури судового розгляду, котра проявляється в особливостях підготовчого провадження, можливості розгляду справи без повідомлення сторін за

наявними у ній матеріалами, відсутності судових дебатів, скороченості строків судового розгляду тощо; 3) спеціальних правил сплати судового збору, які можуть передбачати звільнення від його сплати, встановлення пільгових ставок і умов, що істотно послаблює тягар судових витрат порівняно із загальним позовним провадженням; 4) орієнтації на самопредставництво сторін, чому сприяє спрощення всієї процедури, що розраховане на участь сторони без професійного представника, хоча така участь не виключається.

З огляду на результати телеологічного тлумачення, практику ЄСПЛ та Верховного Суду категорію юридичний спір необхідно ототожнювати з поняттям спору про право. Останній слід розглядати як правову девіацію (відхилення), спричинену станом юридичної невизначеності між учасниками правовідносин щодо змісту, обсягу або динаміки здійснення належних їм прав і виконання обов'язків цивільного характеру. Загальна архітектоніка спору про право конструюється з трьох базових елементів – предмету, підстави та змісту. Формально він являє собою юридичний склад, умовою виникнення якого є наявність низки юридичних фактів відповідного змісту. Останні є втіленням певних життєвих обставин (подій, дій або бездіяльності учасників), з якими норми права пов'язують настання конкретних правових наслідків – виникнення, зміну або припинення правовідносин, зокрема й цивільних процесуальних. Цивільна справа виникає у момент відкриття процесуального провадження на підставі належним чином складеної та поданої позовної заяви у тексті якої об'єктивується спір про право. Шляхом пред'явлення позову останній виноситься на розгляд суду. Цивільна справа є формою зовнішнього вираження спору про право, котрий таким способом отримує формальну визначеність, стає предметом судового розгляду.

Стан сучасної доктрини цивільного процесуального права дозволяє виокремити три основні концепції, що пояснюють природу спрощених проваджень в цивільному судочинстві: 1) класичну, відповідно до якої спрощені провадження розглядаються як наслідок диверсифікації та подальшої симпліфікації ординарної цивільної процесуальної форми шляхом вилучення із неї окремих структурних компонентів; 2)

рестрикційну, прихильники якої допускають спрощення лише на рівні окремих процесуальних дій та відкидають ідею диверсифікації ординарної цивільної процесуальної форми; 3) експансіональну, яка передбачає поряд із загальною позовною формою захисту цивільних прав запровадження спрощених форм здійснення правосуддя, шляхом диференціації цивільної процесуальної форми на окремі процесуальні порядки розгляду деяких категорій цивільних справ та/або самостійні провадження.

Малозначні справи – це окремий, самостійний різновид цивільних справ, які характеризуються: а) обмеженістю верхньої межі ціни позову; б) нескладністю з огляду на можливо-допустиму тривалість їх судового розгляду, зміст та обсяг питань права і факту, які має вирішити суд; в) специфічним характером спірних правовідносин, проявом якого може бути участь «слабкого суб'єкта» в окремих категоріях справ (про захист прав споживачів, пов'язаних з аліментними правовідносинами); г) спрощеним процесуальним порядком їх розгляду; д) обмеженістю права касаційного оскарження. Кваліфікацію справ як малозначних слід здійснювати за двома базовими критеріями, а саме ціна позову та складність справи, яка визначається з огляду на характер спірних правовідносин, значення справи для сторін і суспільства.

Малозначність справи, як категорію цивільного процесуального права, не слід розглядати крізь призму приватноправових інтересів конкретної особи, тобто кваліфікувати справу переважно за критерієм її значення для сторін спору, а керуватися виключно публічним інтересом, вимогами процесуальної економії, необхідністю забезпечення ефективності правосуддя виходячи зі стану його здійснення в цивільних справах та навантаження на судову систему в державі. Питання віднесення цивільної справи до числа малозначних належить до виключної компетенції суду та охоплюється його дискреційними повноваженнями, що в цілому відповідає вимогам Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (80)2, від 11.03.1980 року. Втім, підходи законодавця до розуміння суті малозначності різняться, залежно від виду предметної юрисдикції. Так, в адміністративному

судочинстві справи незначної складності ототожнюються із малозначними, а прив'язка до ціни позову відсутня взагалі. Тоді як в межах цивільної та господарської юрисдикцій вартісний вимір предмета позову – це базовий, універсальний критерій для кваліфікації справи як малозначної. Він є формально тотожним у двох юрисдикціях, крім окремих категорій справ, котрі віднесені законодавцем до числа малозначних за ознакою характеру спірних правовідносин, наприклад, у цивільній юрисдикції це справи про: а) стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства); б) розірвання шлюбу; в) захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВ ТА ДОТРИМАННЯ ОКРЕМИХ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

2.1 Право на доступ до суду та особливості його реалізації у малозначних справах

ЄКПЛ закріпила у ч. 1 ст. 6 право на справедливий судовий розгляд, відповідно до якого кожен має право на справедливий та публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав і обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Право на справедливий судовий розгляд має складну структуру. Його елементи умовно можна розподілити на інституційні, які пов'язані із інституційними вимогами до суду як органу і конкретного складу суду у демократичному суспільстві, та процедурні, що проявляються під час розгляду та вирішення справ [161]. До інституційних елементів можна віднести доступ до суду, а також незалежний і неупереджений суд, встановлений законом. До процесуальних елементів можна віднести розумний строк судового розгляду, публічність розгляду справи та справедливість слухання у вузькому розумінні, що своєю чергою передбачає рівноправність та змагальність судового процесу, вмотивованість судових рішень, дотримання принципу *res judicata*, належне повідомлення, виконання судових рішень тощо) [161-164]. Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє висувати, що в контексті особливостей розгляду малозначних справ нас, передусім, цікавить реалізація таких елементів права на справедливий судовий розгляд, як доступ до суду, розумність строків судового розгляду, а також такі елементи справедливої судової процедури, як усність слухання та вмотивованість судового рішення, що мають свої особливості при розгляді малозначних справ. У зв'язку із зазначеним виникає питання про те, якою

мірою зазначені елементи ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ знаходять свою реалізацію під час такого розгляду. У цьому підрозділі дисертаційного дослідження ми розглянемо особливості реалізації доступу до суду як інституційного елементу права на справедливий судовий розгляд у його проєкції на розгляд малозначних справ.

Варто зазначити, що право на доступ до суду прямо не закріплене у ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, а було вперше виокремлено у рішенні ЄСПЛ у справі «*Golder v. UK*», де зазначалося, що «право на доступ до суду нерозривно взаємопов'язано з принципом верховенства права в демократичному суспільстві, котре важко собі уявити без можливості отримати доступ до суду, адже принцип, відповідно до якого спір цивільно-правового характеру може бути переданий до суду, належить до числа основоположних принципів права, що повсюдно визнаються» [165].

Прикметно, що Суд Європейського Союзу також у своїх рішеннях неодноразово наголошував на нерозривності та органічності взаємозв'язку доступності правосуддя з правовою системою ЄС, де утвердження верховенства прав та свобод людини і громадянина неможливе без формально-юридичного закріплення та реалізації, на наднаціональному рівні, права на доступ до суду, а також його подальшого розвитку в правозастосовній практиці, популяризації концепту доступності та справедливості правосуддя в правовій культурі та свідомості громадян [166, с. 8]. Нині право на доступ до суду вийшло за межі його суто формального розуміння, як гарантованих державою юридичних можливостей певного змісту, стало елементом масової правової культури та універсальним стандартом оцінки рівня ефективності функціонування національних судових систем, результативності судово-правових реформ чи інших перетворень прямо або побічно пов'язаних із судоустроєм та процесом здійснення правосуддя.

У літературі дослідженню права на доступ до суду в конвенційній системі присвячені праці багатьох вчених [17; 161-164; 167-170]. Загалом дискусія розгортається навколо питань співвідношення поняття «доступ до суду» та «доступність правосуддя» [17; 161-164; 167-168], структурних компонентів зазначеного права [17; 161-164; 167-168], застосування принципу пропорційності при

обмеженні права на доступ до суду першої інстанції та інстанційного перегляду справи [17; 161-164; 167-168], легітимних та нелегітимних перешкод у доступі до суду [17; 161-164; 167-168].

Право на доступ до суду стало самостійним предметом правових досліджень у доктрині цивільного процесуального права ще в другій половині ХХ ст. та спочатку не розглядалося в його традиційному і звичному для більшості сучасних правників розумінні. Воно ототожнювалася із правом на юридичний захист і правову допомогу малозабезпеченим та соціально незахищеним верствам населення. При цьому доступність розцінювалася не в якості юридично гарантованої можливості кожному ініціювати судовий процес без будь-яких обмежень і заборон, а радше як різноманітність юрисдикційних форм захисту порушених прав, їх невелика вартість, оперативність і простота. Протягом досить тривалого проміжку часу, фактично до появи всесвітнього руху «Доступність правосуддя», судова форма захисту в більшості європейських країн належала до числа найбільш закритих і обтяжених перешкодами економічної та юридичної природи форм захисту права [171, с. 9]. Важливою віхою становлення права на доступ до суду стала його концептуалізація на рівні міжнародно-правової доктрини і науки процесуального права чому сприяли компаративні дослідження італійської школи права в особі М. Каппеллетті, який першим на рівні загальної теорії права почав розглядати доступність правосуддя в якості універсального, комплексного правового інституту та основоположного компонента права на справедливий суд, без якого подальша дієва і ефективна реалізація останнього унеможлиблюється як така. Пізнанню специфіки правової природи права на доступ до суду сприяв і всесвітній рух «Доступність правосуддя» започаткований М. Каппеллетті та Б. Гартом у 60-х роках ХХ століття. Цей рух ставив собі за мету домогтися перетворення правосуддя на ефективну і дієву форму захисту прав не обтяжену економічними і юридичними перешкодами. За визначенням Г. Джейкоба перед його учасниками стояло дві великі проблеми, обумовлені дуальною природою доступності правосуддя, які вони мали вирішити: 1) проектування системи юридичних гарантій визнання і ефективної реалізації прав

людини; 2) утвердження правосуддя як основної та найбільш дієвої форми захисту, а також універсального інструмента врегулювання конфліктів, суперечок і скарг з метою досягнення стану гармонії та миру в суспільстві [172].

Питання забезпечення доступу до суду розглядалося і досліджувалося вченими-процесуалістами в трьох основних напрямках, які, за визначенням самих ідеологів руху – М. Каппеллетті і Б. Гарта, отримали промовисту назву «хвилі» [71]. *«Перша хвиля»* була покликана актуалізувати проблему отримання безоплатної правової допомоги та доступу до суду, як державно-правового інституту, малозабезпечених і соціально незахищених верств населення. Наративом пошуку шляхів вирішення цього питання стали ґрунтовні правові дослідження природи судових зборів та вироблення економічно прийнятних способів зменшення їх відсоткових ставок та розміру інших витрат пов'язаних із розглядом справи в суді [173, с. 4]. Розвиток і глобалізація науки цивільного процесуального права, перманентний характер відповідних наукових досліджень і, як результат, оновлення процесуального законодавства низки країн поставили на чільне місце проблему формалізації та нормативного закріплення інституту колективних (групових) позовів на захист публічного інтересу. Тому *«друга хвиля»* всесвітнього руху *«Доступність правосуддя»* мала забезпечити формування відповідної системи юридичних гарантій та належного правового механізму практичної реалізації інституту судового представництва колективних (групових) інтересів [174]. Тенденція спрощення та диференціації раніше єдиної цивільної процесуальної форми породила феномен спрощеного правосуддя і альтернативних способів розгляду цивільних справ. Їх виникнення і поступова інституціоналізація є закономірним результатом обмеженості, неефективності та паліативності попередніх реформ правосуддя спрямованих на розширення можливостей доступу до суду. На фоні загального розчарування саме *«третьа хвиля»* мала вирішити проблему диверсифікації форм захисту прав у напрямку застосування спрощених форм відправлення правосуддя та розробки альтернативних способів розгляду і вирішення цивільних справ на протипагу ординарному судовому розгляду [71].

У літературі виокремлюють широке та вузьке розуміння доступу до суду, перше з яких призводить до ототожнення цього поняття із доступністю правосуддя, а також правом на справедливий судовий розгляд в цілому [163-164]. Так, на думку Ф. Франціоні доступ до суду охоплює собою не лише юридично гарантовану можливість ініціювання судового процесу, а й право на судовий розгляд справи з урахуванням загальноприйнятих в демократичному суспільстві та усталених в правовій державі стандартів справедливості. У найбільш загальному вигляді останні мають передбачати пропорційність, співмірність і збалансованість між поведінкою (діями, бездіяльністю) заінтересованих осіб та її правовою оцінкою і подальшою юридичною реакцією на неї з боку органу судової влади [175]. Вузьке розуміння права на доступ до суду пов'язане із його розглядом суто в рамках конвенційної системи, де останній розуміється переважно як можливість ініціювання судового провадження та отримання рішення у справі [165; 176].

На думку проф. Ф. Оппенгейма доступність правосуддя має сприйматися в якості позитивного зобов'язання, обов'язок з дотримання і виконання якого лягає на всі держави незалежно від їх політико-правового статусу та міжнародної правосуб'єктності [177]. Праці Ф. Оппенгейма стали каталізатором виведення проблеми доступності правосуддя на орбіту фундаментальних правових досліджень у рамках яких особливого значення і ваги набули проблеми: 1) формування системи юридичних гарантій забезпечення реалізації права на доступ до суду, їх правової регламентації з огляду на специфіку та характер співвідношення юридичної сили норм міжнародного права із національними правовими системами; 2) вироблення універсальних критеріїв оцінки рівня реальності та ефективності реалізації права на доступ до суду.

Варто звернути увагу на перешкоди, які виникають у доступі до суду на різних стадіях судового провадження. Так, Н. Ю. Сакара усі обмеження права на доступ до правосуддя поділяє на дві групи. До першої входять ті, які, за загальним правилом, не призводять до порушення права на доступ до правосуддя, а виступають лише «потенційними перешкодами»: юрисдикційні, суб'єктні, часові, процесуальні та

фінансові обмеження, запровадження яких має за мету забезпечення належного здійснення правосуддя. Вони тією чи іншою мірою притаманні національному цивільному судочинству. На відміну від них практичні перешкоди другої групи, за загальним правилом, не передбачені законодавством, але існують у правозастосовній практиці: надмірний формалізм (правовий пуризм), конфлікт правозастосування та неможливість отримання безоплатної правової допомоги, що може призводити до порушення права на доступ до правосуддя, а тому потребує усунення [164, с. 65]. Водночас, результати дослідження практики ЄСПЛ дали змогу Т. А. Цувіній виокремити такі перешкоди в реалізації права на доступ до суду в цивільному судочинстві: а) суб'єктивні, пов'язані з неможливістю окремих осіб звертатися до суду за судовим захистом у певних категоріях справ або бути відповідачем у справі, зокрема через застосування правил про імунітети в міжнародному й національному праві; б) юрисдикційні, що передбачають виключення певних категорій справ із юрисдикції судів; в) темпоральні, що є часовими обмеженнями в реалізації права на судовий захист або оскарження судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку; г) процесуальні, які пов'язані з чинними правилами щодо форми й змісту позовних заяв й апеляційних, касаційних скарг, порядком звернення до суду за судовим захистом, необхідністю звернення до досудового порядку врегулювання спорів тощо; д) фінансові, що враховують неможливість сплати судового збору або отримання правової допомоги через скрутне матеріальне становище осіб [162, с. 60].

Е. Борхард проводить розмежування перешкод у доступі до суду залежно від різних стадій судового процесу, виокремлюючи перешкоди на стадії відкриття провадження у справі, перешкоди під час судового розгляду та перешкоди після завершення судового розгляду [178]. Як видно, запропонована Е. Борхардом концепція уособлює широке розуміння доступності правосуддя. Беручи за основу її та аналіз практики ЄСПЛ, можна запропонувати наступну класифікацію перешкод у реалізації права на доступ до суду: а) перешкоди на стадії відкриття провадження у справі, що можуть мати економічний (непомірний розмір судових зборів, витрат на правову допомогу) [179-181] або юридичний (скороченість строків позовної давності,

заформалізованість процедури відкриття провадження у справі, юрисдикційні обмеження) характер [182-184]; б) перешкоди на стадії судового розгляду, зокрема, прогалини в законодавстві, що створюють сприятливі умови для зловживання процесуальними правами [185-187]; встановлення необґрунтовано широких темпоральних меж вчинення обов'язкових процесуальних дій, які є необхідними для розгляду і вирішення справи по суті [188-190]; наявність процесуального законодавства, яке має відверто дискримінаційний характер, протиправно обмежуючи, звужуючи та/або виключаючи процесуальну правосуб'єктність певних категорій осіб (іноземців, жінок, неповнолітніх, сексуальних, національних, релігійних, етнічних та інших меншин) [191-193]; в) перешкоди, що виникають після розгляду справи по суті, зокрема: недосконалість правового механізму оскарження судових рішень до вищих судових інстанцій, (юрисдикційні обмеження, процесуальні строки, темпоральні межі, заформалізованість процедур, дискримінаційний чи оціночний характер процесуального законодавства) [194-196]; нормативне закріплення системи процесуальних фільтрів апеляційного або касаційного оскарження певних категорій справ, зміст і процедура застосування яких не відповідають вимогам принципів пропорційності, правової визначеності, що унеможлиблює реалізацію останніх в подальших правозастосовних циклах і виконання завдань правосуддя [197-198]; умисного ігнорування державою проблеми невиконання або надмірно тривалого виконання судових рішень, яка набуває системного характеру, внаслідок чого міжнародні судові установи ризикують стати частиною національної системи правосуддя та замінити собою органи державної влади при вирішенні питання, щодо адекватного і достатнього відшкодування за невиконання або тривале виконання рішень національних судів [199].

Власний аналіз практики ЄСПЛ, вітчизняного та іноземного законодавств дає можливість умовно виокремити дві великі групи перешкод у реалізації права на доступ до суду, які відрізняються за своїм змістом, природою і характером впливу на правовий механізм реалізації останнього. Це юридичні та економічні перешкоди [161; 168]. Перші охоплюють собою юрисдикційні обмеження, коли ті чи інші юридичні

спори або їх окремі категорії виключаються із юрисдикції судів та підлягають розгляду і вирішенню за правилами адміністративних та/або інших альтернативних, в тому числі й примирних, процедур. Крім того, до числа юридичних перешкод можна віднести різні ступені формалізації порядку відкриття провадження у цивільній справі, коли кількість і характер вимог необхідних для ініціації судового процесу є надмірною і значно утруднює, а то й зовсім унеможлиблює його початок. Економічні перешкоди обумовлені необхідністю сплати судового збору, оплати вартості професійної правничої допомоги, інших витрат пов'язаних із розглядом і вирішенням справи в суді.

Варто зазначити, що право на доступ до суду, як і право на справедливий судовий розгляд в цілому, не є абсолютними та може обмежуватися з боку держави, однак таким чином, щоб встановлені обмеження не знецінювали саму сутність права і не нівелювали його власну, інструментальну та історико-культурну цінність у їх загальнолюдському, загальносоціальному і особистісному вимірах [127; 193; 200]. Усвідомлюючи важливість існування більш чітких, системних і однозначних критеріїв визначення характеру пропорційності встановлених обмежень доступу до суду, ЄСПЛ в своєму рішенні у справі «*Ashingdane v. United Kingdom*» фактично вивів тест на пропорційність, зауваживши, що: 1) встановлені державою обмеження права на доступ до суду є легітимними та пропорційними лише за умови, що вони цілком не позбавляють заінтересованих осіб права на захист, зокрема й судовий, а тому мають існувати та бути доступними інші способи захисту цивільних прав; 2) мета обмеження права має бути легітимною, відповідати суспільним потребам та інтересам; 3) між легітимною метою і заходами обмеження права має існувати пропорційне співвідношення, об'єктивна обумовленість та органічний взаємозв'язок [201].

Право на доступ до суду є юридично гарантованою можливістю для будь-якої заінтересованої особи безперешкодно звернутися до суду за захистом свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права. При цьому свобода звернення до суду є вихідним та основоположним елементом юридичного механізму, який

забезпечує реалізацію цього права. Ми можемо говорити про доступність правосуддя лише тоді, коли право ініціювати судовий процес не обтяжене перешкодами юридичного, економічного, адміністративного чи будь-якого іншого характеру.

У літературі існують різні класифікації структурних компонентів права на доступ до суду. Так, Н. Ю. Сакарою останнє визначається як позитивне право, яке включає можливість ініціювання розгляду справи в суді першої і, як правило, вищестоящих інстанцій, належне повідомлення про відкрите провадження у справі, учасником якого є особа, розгляд справи судом й адекватне інформування про повний текст ухваленого судового рішення [164, с. 65]. Водночас, на думку Т. А. Цувіної, право на доступ до суду має бути ефективним і включати не лише можливість звернення до суду за судовим захистом, а також розгляд справи з ухваленням остаточного рішення та його подальше виконання [162, с. 66-67].

Класифікації вчених заслуговують на увагу та можуть бути взяті за основу, разом із тим, враховуючи специфіку розгляду малозначних справ, особлива увага у контексті нашого дослідження має бути приділена питанню обмеження права на доступ до суду в малозначних справах за рахунок введення обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів, зокрема медіації, для окремих категорій малозначних справ, проблемі ефективності судових витрат та правової допомоги, в тому числі безоплатної, для зазначеної категорії справ.

Однією із найбільш дискусійних проблем в контексті доступу до суду є запровадження обов'язкових досудових порядків спорів загалом та введення практики обов'язкової медіації зокрема. Детермінантами цього є прагнення підвищення ефективності здійснення судочинства за рахунок зменшення навантаження на суди шляхом забезпечення умов для досудового врегулювання спорів. В такий спосіб зникає потреба у судовому розгляді як такому або його перебіг істотно пришвидшується й спрощується процесуально, оскільки сторони уже досягли компромісу з більшістю питань або в цілому по справі. Крім того, медіаційна процедура порівняно з судовим розглядом є деформалізованою та менш конфронтаційною, що безумовно сприяє формуванню підґрунтя для досягнення

консенсусу між сторонами. Особливої актуальності цей фактор набуває саме у контексті врегулювання малозначних справ. Якщо подивитися на категорії справ, котрі в розумінні вітчизняного законодавця є малозначними, то побачимо, що у багато з них стосуються аліментних, шлюбних правовідносин, захисту прав споживачів, тобто пов'язані зі сферою приватного, особистого, сімейного життя людини. У своїй сукупності вказані фактори актуалізують проблему запровадження обов'язкової медіації для розгляду малозначних справ у цивільному судочинстві.

Останні зміни до процесуального законодавства забезпечили формування правової основи для впровадження та більш активного використання процедури медіації у вирішенні малозначних справ. Так, Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 року № 1401-VIII, ст. 124 Конституції України було викладено у новій редакції, яка тепер передбачає можливість законодавчого встановлення обов'язковості досудового порядку урегулювання спору [202]. Чинна редакція ст. 16 ЦПК України, закріпила як саму можливість досудового врегулювання спору, так і обов'язок сторін вжити відповідних примирних заходів, коли вони є обов'язковими відповідно до закону [203]. Втім, у на рівні галузевого законодавства досі не визначено конкретні категорії справ, спроба досудового врегулювання яких є обов'язковою в контексті вимог конституційних положень.

Наступним, не менш важливим кроком посилення консенсуального початку у цивільному судочинстві стало прийняття Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 року № 1875-IX [204]. Хоча останній характеризується як рамковий або організаційний, тобто такий, що закріплює найбільш загальні засади, вихідні, базові положення у правовому регулюванні відповідної сфери, втім його прикінцеві та перехідні положення передбачали зміни до низки процесуальних кодексів та законів. Зокрема, ч. 7 ст. 49 ЦПК України, де закріплені процесуальні права та обов'язки сторін, було викладено в новій редакції, яка тепер дозволяє сторонам примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Формалізована у вигляді відповідного клопотання воля сторін провести медіацію стала обов'язковою

підставою для зупинення судом провадження у справі на час проведення медіації, але не більше дев'яноста днів з дня постановлення ухвали про зупинення провадження у справі (п. 4¹ ч. 1 ст. 251; п. 3¹ ч. 1 ст. 253 ЦПК України). Крім того, медіатори на законодавчому рівні було закріплено імунітет медіатора, який передбачає неможливість допиту медіатора стосовно відомостей, які стали йому відомі під час проведення позасудового врегулювання спору (п. 2 ч. 1 ст. 70 ЦПК України) [205]. Вищенаведені зміни, по-перше, визначили правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання спору про право, принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки, інші питання, пов'язані з інтеграцією відповідних практик у вітчизняні юрисдикційні процедури, по-друге, сформували правову основу для впровадження і подальшого розширення застосування медіації для цілей забезпечення процесуальної економії під час розгляду малозначних справ шляхом їх оперативного й ефективного врегулювання у позасудовому порядку, по-третє, актуалізували проблему дослідження й імплементації позитивного іноземного досвіду в цій сфері.

Конституційні положення стосовно обов'язковості досудового порядку врегулювання спору варто також оцінити з точки зору вимог ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ. У своїй практиці ЄСПЛ допускає обмеження права на доступ до суду, пов'язані з можливим установам у законодавстві обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів, проте існування такого регулювання не повинно суперечити самій суті права на доступ до суду й зводити його нанівець, як у справі *Ponomarenko v. Ukraine*, де національні суди посилалися на недотримання досудового порядку врегулювання спору, хоча останній не був обов'язковим відповідно до вимог чинного законодавства [162, с. 64]. ЄСПЛ у цій справі з урахуванням положень тогочасного процесуального законодавства констатував, що судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку. [206]. Отож, обов'язковий досудовий порядок

врегулювання спору, так само як і обов'язкова медіація, загалом не суперечать положенням ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

У цьому контексті виникає питання стосовно ефективних моделей обов'язкової медіації в національному правопорядку. У науковій літературі можна зустріти різні класифікації моделей або видів медіації [207; 208]. Так, К. Робертс виділяє дві базові моделі медіації за критерієм ролі та ступеня втручання медіатора: фасилітативну, яка передбачає відповідальність медіатора виключно за управління процедурою, без права пропонувати сторонам варіанти вирішення спору, та оціночну, яка наділяє медіатора ширшими повноваженнями, зокрема надавати сторонам рекомендації чи пропонувати варіанти врегулювання спору [209, с. 189].

ЗУ «Про медіацію» закріпив модель фасилітативної медіації, що впливає із самого визначення медіації як позасудової добровільної, конфіденційної, структурованої процедури, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікту (спору) шляхом переговорів (п. 4, ч. 1, ст. 1 ЗУ «Про медіацію»). Тут не йдеться про право чи обов'язок медіатора надавати сторонам поради або рекомендації щодо шляхів вирішення спору. Керування процедурою медіації є одним із основних обов'язків медіатора, прямо закріпленого у п. 7 ст. 12 ЗУ «Про медіацію» [204]. В умовах фасилітативної медіації сторони на власний розсуд визначають перелік питань, які підлягають обговоренню в ході медіаційної процедури, окреслюють сценарії врегулювання спору, зміст угоди за результатами медіації, строки та способи її виконання тощо.

Принагідно наголосити, що сфера правового регулювання ЗУ «Про медіацію» є достатньо широкою. Висновок про це ми можемо зробити на підставі аналізу змісту ч. 1 ст. 3 цього Закону, де зазначено, що його дія поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [204]. Отож, законодавцем

визначено як специфіку медіації в окремих категоріях справ, так і закріплено можливість проведення превентивної медіації з метою уникнення виникнення спору в майбутньому. Зі змісту вищенаведеної норми вбачається, що медіація може бути не тільки позасудовою, а також інтегрованою в судовий процес та диференціюватися залежно від стадії на якій вона застосовується.

ЗУ «Про медіацію» визначає принцип добровільності як один із засадничих принципів медіації. Закон передбачає, що участь в медіації є добровільним волевиявленням її учасників. Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації, а сторони та медіатор можуть у будь-який момент відмовитися від участі в ній (ч. 1-2 ст. 5 ЗУ «Про медіацію»). Таким чином, в ЗУ «Про медіацію» визначена класична добровільна модель медіації. Втім, конституційна норма про можливість законодавчого встановлення обов'язковості досудового порядку урегулювання спору дає простір для дискусії щодо можливості запровадження обов'язкової медіації, принаймні у деяких категоріях справ. Такого роду практика кореспондує досвіду іноземних держав, які для окремих категорій справ встановлюють обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору, що є доволі прогресивним у контексті забезпечення доступності правосуддя та наявності ресурсу бюджету для фінансування системи безоплатної правничої допомоги громадянам з низьким рівнем матеріального добробуту.

Показовим у цьому питанні є досвід Італії, яка однією з перших в Європі запровадила медіацію у якості обов'язкової досудової процедури урегулювання для окремих категорій справ, наприклад, у спорах пов'язаних з банківськими, страховими виплатами, лікарською помилкою, дифамацією, між співвласниками багатоквартирних будинків [210, с. 35]. У США сторони зобов'язані пройти етап досудового врегулювання у справах, що виникають зі шлюбно-сімейних відносин, наприклад, розірвання шлюбу між подружжям, де є новонароджені або малолітні діти [32, с. 227]. Варто погодитися із тим, що поширення таких практик змістило акценти у трактуванні змісту принципу добровільності від добровільності вступу в медіацію до добровільності виходу з неї [211, с. 147]. Добровільність є багатогранною і, як

слушно зазначає Н. А. Мазаракі, проявляється у багатьох аспектах, зокрема сторони: а) добровільно, за взаємною згодою ухвалюють рішення про участь в медіації; б) обирають медіатора; в) медіатор вільно погоджується на участь у медіації та визначає методи її проведення; г) сторони за власним бажанням залишаються в процедурі та вільні припинити її в будь-який момент; д) сторони визначають питання, які будуть розглядатися під час медіації; е) сторони добровільно підписують медіаційну угоду та виконують її [212, с. 25].

Водночас, актуальною як в науковій, так і практичній площині є проблема примусу в медіації. У літературі зазначається, що примус у медіації може розглядатися у двох контекстах – «примус до медіації» та «примус у медіації». Перший стосується різних видів обов'язкової медіації, другий – поведінки медіаторів під час медіації. Вони різняться за своєю правовою природою. «Примус всередині» медіації – це примус медіатора під час процедури медіації. Він має приватний характер і пов'язаний з поведінкою та навичками медіатора всередині медіаційного процесу, з урахуванням його функцій та суті процедури медіації. Цей вид примусу вважається таким, що суперечить принципу добровільності. Водночас, «примус до» медіації має публічний характер. Це державний примус, який передбачений законом (у разі обов'язковості досудового порядку урегулювання спору) або застосований суддею (у випадку медіації за рішенням суду). Можливість застосування такого публічного примусу лежить у площині взаємодії судочинства з медіацією [213, с. 36].

Нині, запровадження різних форм обов'язкової медіації для окремих категорій цивільних справ стає загальноновизнаним трендом, покликаним вирішити проблему доступності правосуддя, перевантаження нижчої ланки судів шляхом недопущення переходу спору в юрисдикційну площину. Можливість запровадження обов'язкової медіації актуалізує проблему ініціативи її застосування між сторонами та судом. У літературі розрізняють різні моделі медіації залежно від добровільності її використання, зокрема: 1) абсолютно добровільну медіацію, що виникає за взаємної згоди всіх учасників конфлікту; 2) медіацію, ініційовану однією зі сторін конфлікту в умовах, коли інша сторона не має права відмовитися і зобов'язана вступити в

примирний процес; 3) медіацію, ініційовану судом; 4) рекомендовану судом медіацію, де суддя має право роз'яснити сторонам можливі альтернативні способи врегулювання, їх переваги, ризики, недоліки, а також юридичні наслідки у разі відмови від медіації, якщо застосування такої процедури є обов'язковим у даній категорії справ відповідно до положень національного законодавства; 5) медіацію за призначенням або вказівкою суду, котра є узагальненим відображенням вищого ступеня загальнообов'язковості такої процедури і зводиться до зобов'язання відвідувати інформаційну сесію та/або пройти процедуру медіації в цілому; 6) медіацію як інтегровану у правовий механізм захисту права досудову процедуру, яка накладає на позивача певні обмеження, наприклад, у вигляді заборони звернутися з позовом до суду, якщо ним не було вжито заходів для врегулювання спору шляхом медіації [214, с. 39].

Зміст ст. 124 Конституції України дозволяє законодавцю нормативно впроваджувати останній різновид медіації, що актуалізує питання про те, для яких категорій спорів доцільно закріпити її як обов'язкову досудову процедуру. На наш погляд, такими категоріями справ саме і можуть бути малозначні справи загалом або принаймні окремі їх категорії. Вбачається, що справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства), справи про розірвання шлюбу, а також справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, мають потенціал бути врегульованими у досудовому порядку за допомогою консенсуальних процедур, а тому для них міг би бути запроваджений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору у вигляді обов'язкової медіації.

Слід зауважити, що малозначні справи, а також інші категорії цивільних справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, становлять собою значний відсоток від загальної кількості справ, переданих на розгляд суду. Відтак,

запровадження обов'язкової медіації для всіх справ спрощеного позовного провадження порушить питання забезпечення доступу до медіації. Видається, що з огляду на сучасний стан її розвитку в Україні, реальну кількість сертифікованих медіаторів, наявність закладів вищої освіти спроможних забезпечити належний навчально-методичний рівень підготовки відповідних фахівців, а також розміри держави видається сумнівною спроможність обов'язкової медіації вирішити поставлені перед нею завдання. Водночас для окремих категорій справ зазначена практика видається цілком слушною.

Стаття 59 Конституції України гарантує кожному право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Аналогічного змісту положення закріплені у ст. 15 ЦПК України. Якщо на рівні Основного Закону встановлено право на професійну правничу безоплатну допомогу, то очевидно, що відповідні гарантії поширюватимуться на медіаційну процедуру. Тобто, у разі негайного запровадження обов'язкової медіації для всіх справ спрощеного позовного провадження, держава буде зобов'язана для окремих категорій громадян, що мають право на безоплатну правничу допомогу, оплачувати вартість послуг медіаторів за рахунок бюджетних коштів, що є недосяжною цілком в умовах сьогодення. У разі недотримання цих гарантій постає проблема доступу до суду, створення штучних обмежень та, як наслідок, порушення державою її позитивних зобов'язань. Поряд із цим, запровадження медіації для окремих категорій малозначних справ може бути цілком поміркованим кроком на шляху до збільшення ефективності цивільного судочинства та посилення його консенсуальних основ.

Принагідно наголосити, що сучасний стан правового регулювання передбачає у малозначних справах виключно медіацію, яка ґрунтується на вільному волевиявленні сторін. Через це слід виокремити декілька важливих аспектів, увага до яких є запорукою її успішної реалізації в умовах сьогодення. По-перше, всі зміни процесуального законодавства мають переслідувати мету посилення консенсуального початку в цивільному судочинстві, зокрема створювати такі процесуально-правові умови, щоб вибір на користь альтернативних способів

врегулювання малозначних спорів був очевидним і вигідним для його учасників. Модель обов'язкової медіації спрямована переважно на те, щоб засобами процесуального впливу стимулювати сторін стати на шлях примирної процедури, тоді як модель добровільної медіації має промовисто демонструвати свої переваги порівняно з судовим розглядом. По-друге, законодавчо доцільно визначити чіткі темпоральні межі процедури медіації з метою уникнення зловживань і затягувань, адже втрачений час призводить до зростання як тривалості, так і загальної вартості вирішення спору незалежно від обраного способу. По-третє, сьогодні зберігається проблема формування кадрового ресурсу з професійних, сертифікованих медіаторів, навіть у такій вузькій та порівняно однорідній категорії справ, як малозначні. Нині в Україні вже успішно функціонують центри медіації [215], які на професійній основі готують кваліфіковані кадри, а також опікуються питаннями навчально-методичного забезпечення програм підвищення кваліфікації для адвокатів [216], суддів [217], нотаріусів [218]. Втім, комплексність та системність може забезпечити тільки загальнодержавна стратегія реформування ADR.

На нашу думку, запровадження обов'язкової медіації у деяких категоріях малозначних справ матиме позитивний соціальний ефект у довготривалій перспективі, адже остання зарекомендувала себе як сучасний, дієвий інструмент забезпечення доступності та ефективності правосуддя. Це проявляється у різних аспектах від вартості, тривалості судового процесу до спроможності забезпечувати гнучкість й адаптивність останнього. Вдала інтеграція медіації в цивільне судочинство забезпечить функціональність судової системи та підвищить рівень довіри до неї з боку громадян. Можливість вибору способів врегулювання спору сприятиме досягненню оптимального балансу публічного і приватного інтересів, коли, з одного боку, держава виконає зобов'язання у контексті гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ без перевантаження судової системи та виснаження власного фінансового ресурсу, а з іншого, сторони матимуть варіанти вибору способів врегулювання спору, які будуть для них доступними, оперативними й ефективними.

З огляду на вищевказане, на наш погляд, доцільно було б запровадити обов'язкову медіацію у справах про: 1) стягнення аліментів на дитину, батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства); 2) розірвання шлюбу; 3) захист прав споживачів.

Право на доступ до суду у конвенційній системі також пов'язане із необхідністю забезпечення безоплатної правової допомоги принаймні у деяких категоріях цивільних справ. ЄСПЛ зауважує, що система гарантій закріплених ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ не вимагає від держави формувати систему безоплатних судових проваджень. Більше того, наявність певних фінансових обмежень під час звернення до суду є важливим фактором превенції зловживань судовою формою захисту, що безумовно відповідає суспільним інтересам та уявленням про справедливість правосуддя [219]. ЄСПЛ допускає можливість їх встановлення з єдиною легітимною метою – це забезпечення формування належної фінансово-матеріальної бази для системи органів правосуддя і як фактору запобігання масових зловживань через механізм необґрунтованих позовів [220]. У разі, якщо характер та інтенсивність застосування відповідних фінансових важелів впливу на поведінку заінтересованих осіб цілком позбавляють їх права на захист, переслідують нелегітимну мету, а також очевидно суперечать вимогам розумної пропорційності між метою їх запровадження і вжитими засобами, то за таких умов встановлені обмеження є несумісними із системою гарантій права на доступ до суду.

Особливості реалізації права на доступ до суду в малозначних справах детерміновані не лише специфікою процесуальної форми їх розгляду. Законодавчо встановлена вимога, щодо обов'язковості сплати судового збору, а також необхідність покриття витрат на правову допомогу утворюють собою специфічну систему перешкод економічного змісту, які у разі їх непропорційності відносно

конкретних обставин справи можуть деструктивно вплинути на стан доступності правосуддя, його реальність та ефективність [179; 180; 221].

ЄСПЛ у своїй практиці керується правилом за яким розмір судового збору в справах майнового характеру має обчислюватися з огляду на ціну позову, бути пропорційним та співмірним їй [180]. Гарантії права на доступ до суду передбачають обов'язок держави на рівні національної правової системи створити і забезпечити дієвість інститутів покликаних диференціювати напрямки та концентрованість фінансового тиску таким чином, щоб сторони процесу могли зменшити або частково розподілити тягар судових витрат шляхом: 1) отримання відстрочки або розстрочки сплати судового збору [222]; 2) зменшення розміру судових витрат з огляду на складність справи та обсяг заявлених вимог [221]; 3) повного або часткового звільнення від сплати судового збору в силу належності до відповідних соціально-демографічних груп або нездатності внести відповідні суми у зв'язку із фінансовою скрутою [223]; 4) нормативної регламентації верхнього ліміту сумарного розміру судових витрат [179]. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують рішення ЄСПЛ у справах «*Marina v. Latvia*» та «*Mehmet and Suna Yigit v. Turkey*», де наголошується на тому, що участь в процесі через представника або значний обсяг заявлених позовних вимог не є підставами для автоматичного позбавлення заінтересованих осіб права на отримання пільг для покриття вартості судових витрат [224; 225].

Основні положення стосовно судового збору визначені Законом України «Про судовий збір» від 08 липня 2011 року № 3674-VI. Останній передбачає необхідність сплати судового збору на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень. Він включається до складу судових витрат та сплачується у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі (ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про судовий збір»).

Чинним ЦПК України передбачені правові механізми відстрочення, розстрочення судових витрат, зменшення розміру або звільнення від їх сплати. Суд, беручи до уваги рівень матеріального добробуту сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі. Якщо у встановлений судом строк судові витрати не будуть сплачені, то заява залишається без розгляду, або витрати стягуються за судовим рішенням у справі, коли сплата судових витрат була відстрочена або розстрочена до ухвалення цього рішення. Крім того, суд, враховуючи матеріальний стан, може зменшити розмір належних до сплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнити від їх сплати. У разі надходження позовної заяви після подання заяви про забезпечення доказів або позову, розмір судового збору зменшується на розмір судового збору сплаченого за відповідну заяву про забезпечення доказів або позову (ст. 136 ЦПК України). Повертаючись до проблеми особливостей реалізації права на доступ до суду в малозначних справах, саме в контексті судових витрат варто зазначити, що на рівні національної правової системи запроваджений та ефективно діє відносно гнучкий і диверсифікований механізм сплати судового збору, який передбачає можливість застосування диференційованої системи пільг, інших послаблень покликаних розумно зменшити та пропорційно розподілити тягар витрат пов'язаних із розглядом і вирішенням малозначної справи по суті.

Законом встановлюється ставка судового збору в розмірі 1 відсотка ціни позову, але не менше 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб та не більше 5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що загалом відповідає вимогам принципу пропорційності та істотно не впливає на реальність і ефективність здійснення права на доступ до суду (пп. 1 п. 1 ч. 2 ст. 4 ЗУ «Про судовий збір»). Крім того, від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються позивачі – у малозначних справах про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення,

а також заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів (п. 3 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір»). За подання до суду позовної заяви про розірвання шлюбу ставка судового збору становить 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (пп. 3 п. 1 ч. 2 ст. 4 ЗУ «Про судовий збір»).

Однією із категорій справ, які відповідно до ч. 6 ст. 19 ЦПК України віднесені до числа малозначних, є справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Згідно із положеннями Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року № 1023-ХІІ споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їх прав незалежно від розміру заявлених позовних вимог (ч. 3 ст. 22 ЗУ «Про захист прав споживачів»). Втім, у нормах Закону України «Про судовий збір», де визначено категорії справ за якими судовий збір не справляється та підстави звільнення від його сплати, справи про захист прав споживачів не згадуються так само, як і по тексту нормативно-правового акту загалом. На наш погляд, звільнення споживачів від сплати судового збору обумовлюється специфікою даної категорії справ і є елементом відповідної системи процесуальних гарантій. З огляду на вищевказане, на наш погляд, питання сплати судового збору та його ставок має врегульовуватися системно, саме в ЗУ «Про судовий збір», тому пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» п. 3² наступного змісту: «Від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються:

3²) позивачі - у справах про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двадцяти чотирьох місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні».

Прикметно, що законодавство ЄС, зокрема Регламент № 524/2013, передбачає створення ODR-платформ (Online Dispute Resolution), де споживачі та продавці мають можливість в дистанційному форматі вдатися до процедур позасудового врегулювання спору за допомогою альтернативних способів (Alternative Dispute

Resolution), що з одного боку є фактором діджиталізації правосуддя, з іншого, відкриває перед сторонами реальну альтернативу судовому розгляду, не обтяжену проблемами судових витрат, складності, тривалості процедури, питаннями представництва тощо [226; 227].

Повертаючись до проблеми судових витрат у малозначних справах, принагідно наголосити, що інколи вони характеризуються наявністю «слабкого суб'єкта», наприклад, у справах про захист прав споживачів, пов'язаних з аліментними правовідносинами, про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України. З огляду на вищевказане, Законом України «Про судовий збір», на нашу думку, необхідно звільнити від сплати судового збору позивачів у справах про захист прав споживачів, про стягнення аліментів на батьків, одного із подружжя, про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України для цілей розумного зменшення та/або пропорційного перерозподілу тягаря витрат, пов'язаних із розглядом і вирішенням малозначної справи в суді. Тому, пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» новими пунктами такого змісту: «Від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються: 3¹) позивачі – у справах про стягнення аліментів на батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення; 3²) позивачі – у справах про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двадцяти чотирьох місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні; 3³) позивачі – у справах про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд».

Питання забезпечення ефективного доступу до суду також пов'язані із можливістю отримати безоплатну правову допомогу принаймні в окремих категоріях справ для малозабезпечених осіб. Держава зобов'язана створити реальний і

ефективно функціонуючий механізм надання безоплатної правової допомоги у справах, об'єктом яких є цивільні права, що впливає із системи гарантій права на справедливий суд та прецедентної практики ЄСПЛ [228]. З огляду на фактичні обставини конкретної справи має бути встановлено, що відсутність безоплатної правової допомоги може позбавити заявника справедливого судового розгляду [229]. ЄСПЛ презюмує обов'язок держави забезпечити на безвідплатних засадах участь адвоката в судовому процесі у разі, якщо судове представництво інтересів зацікавлених осіб є обов'язковою і необхідною умовою реалізації ними права на доступ до суду [230].

Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє виокремити низку факторів, які у контексті системи гарантій права на справедливий суд, передбачених ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, детермінують обов'язковість надання безоплатної правової допомоги з боку держави, а саме: 1) вагоме значення результатів розгляду справи для заявника [231]; 2) складність інтерпретації закону [228]; 3) неспроможність заявника самостійно відстоювати свої інтереси в суді [230; 232]; 4) заформалізованість і бюрократизм процедури розгляду [228]; 5) нормативно закріплена обов'язковість судового представництва, яка унеможлиблює безпосереднє звернення до суду [228; 233]. Водночас, дане право не є абсолютним і можливість його реалізації прямо залежить від низки обставин, зокрема: 1) потенційних результатів розгляду справи [231]; 2) рівня матеріального добробуту заявника і його поточного фінансового стану [228].

Принагідно наголосити, що відсутність реально й ефективно функціонуючого механізму надання безоплатної правової допомоги сприймається і оцінюється представниками сучасної науки цивільного процесуального права як перешкода у доступі до суду. Так, до числа практичних перешкод у реалізації права на доступ до суду Н. Ю. Сакара відносить неможливість отримання безоплатної правової допомоги. Хоча ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ не встановлює обов'язку держави надавати безоплатну правову допомогу в цивільних справах, утім, ЄКПЛ вимагає надання особі можливості практично реалізувати своє право на судовий розгляд, у зв'язку з чим неможливість скористатися останньою може визнаватися порушенням права на доступ

до правосуддя [164, с. 79]. Суголосної позиції дотримується і Т. А. Цувіна, яка зазначає, що у деяких випадках все ж таки відмова в наданні правової допомоги у цивільних справах може призвести до порушення права на справедливий судовий розгляд, зокрема коли така правова допомога є необхідною для ефективного доступу до суду. Саме на розсуд держав віднесене питання організації системи безоплатної правової допомоги задля відповідності її вимогам ЄКПЛ, проте мають існувати чіткі критерії для відбору справ, в яких надається безоплатна правова допомога, зокрема фінансове становище осіб, конкретні факти й обставини кожної справи, важливість для заявника питання, що є предметом судового розгляду, складність застосовного права й процедури, можливість заявників ефективно представити свої інтереси самостійно, обов'язковість представництва [162, с. 66].

Конституція України кожному гарантує право на професійну правничу допомогу, яка може надаватися безоплатно. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02 червня 2011 року № 3460-VI визначає підстави, процедуру та державні гарантії надання безоплатної правової допомоги, що безумовно поширюються і на малозначні справи. Варто зазначити, що чинний ЦПК України встановлює особливі правила стосовно представництва. Так, відповідно до ст. 60 ЦПК України представником в суді може бути тільки адвокат або законний представник. Втім, з цього загального правила законодавцем передбачено виняток для спорів, що виникають з трудових відносин та малозначних справ у яких представником також може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, які не можуть бути представниками.

Відповідні положення чинного процесуального законодавства є як проявом спрощення судової процедури для справ, що підлягають розгляду за правилами спрощеного позовного провадження, так і покликані оптимізувати судові витрати, а саме витрати на правову допомогу, учасників малозначних справ та спорів, що виникають з трудових відносин. Втім, участь останніх в процесі через самопредставництво, актуалізує питання їх доступу до професійної правничої

допомоги. Через це, на рівні Закону України «Про безоплатну правову допомогу» слід закріпити для окремих категорій малозначних справ, визначених за критерієм участі в них «слабкого суб'єкта», а також фізичних осіб – позивачів, третіх осіб у спорах, що виникають з трудових відносин право на безоплатну вторинну правничу допомогу з метою забезпечення, по-перше, ефективності та оперативності судового захисту їх прав, по-друге, розумного зменшення тягаря витрат на професійну правничу допомогу.

З огляду на вищевказане, вбачається за необхідне доповнити ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» новими пунктами такого змісту: «Право на безоплатну вторинну правничу допомогу згідно з цим Законом та іншими законами мають такі категорії фізичних осіб: [...] 30) сторони, треті особи – у справах про стягнення аліментів на дітей, батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства), - на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, протягом розгляду справи в суді; 31) позивачі, треті особи – у справах про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двадцяти чотирьох місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні, - на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, протягом розгляду справи в суді; 32) позивачі – у справах про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд, - на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, протягом розгляду справи в суді; 33) позивачі, треті особи – у справах, що виникають з трудових відносин, ціна позову в яких не перевищує двадцяти чотирьох місячних розмірів середньої заробітної плати (доходу) в Україні,

- на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, протягом розгляду справи в суді».

2.2 Процесуальні особливості розгляду малозначних справ у контексті окремих гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ

У контексті нашого дослідження на увагу заслуговує також аналіз інституту малозначних справ у контексті окремих гарантій права на справедливий судовий розгляд, зокрема публічності, усності, розумних строків судового розгляду тощо.

Публічність судочинства є однією із числа фундаментальних конвенційних гарантій права на справедливий суд, оскільки ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ передбачено, що кожний має право на публічний судовий розгляд його справи. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Розглядаючи публічність судового розгляду як комплексну категорію, ЄСПЛ наголошує, що останнє охоплює собою низку складових компонентів виражених у формі окремих правових явищ властивих процесу відправлення правосуддя в цивільних справах, а саме: 1) прозорий і відкритий режим проведення судових засідань, який передбачає присутність в залі усіх зацікавлених осіб та небайдужих репрезентантів громадянського суспільства, а не лише сторін та їх представників [234]; 2) належне і завчасне повідомлення про дату, час та місце судового розгляду [235]; 3) публічність проголошення судового рішення і його подальше опублікуванням у відкритих джерелах з вільним доступом [236]. Таким чином, право на публічний судовий розгляд є складним і багатограним правовим концептом, що передбачає низку процесуальних гарантій.

Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами закріплені п. 6 ч. 2 ст. 129 Конституції України в якості основних засад судочинства. Безперечно, відповідна система процесуальних гарантій публічності судового розгляду знайшла своє відображення у тексті ЦПК України, де гласність цивільного процесу розуміється як усність та відкритість розгляду справи в суді (ч. 1 ст. 7 ЦПК України). Помітною є надмірна диверсифікованість термінологічних одиниць, що використовуються для позначення споріднених, на перший погляд, правових явищ і процесів. Через це особливої актуальності набуває проблема визначення характеру співвідношення між поняттями гласності та публічності процесу.

У національному законодавстві та цивільній процесуальній доктрині категорія «публічності» судового розгляду не стала визнаною і загальноживаною. Натомість, для позначення ступеня відкритості судового розгляду і нормативної регламентації відповідної системи процесуальних гарантій її забезпечення, теорія і практика послуговуються поняттям гласності. Найбільш суттєвими є розбіжності у підходах до інтерпретації поняття гласності, що тлумачиться по-різному у науковій літературі та практиці ЄСПЛ.

На думку ЄСПЛ поняття права на публічний судовий розгляд є універсальним і всеохоплюючим, де гласність – це лише один із аспектів, структурний компонент і прояв публічності. Тому в конвенційному механізмі захисту прав остання першочергово розглядається у якості міжнародно-правового стандарту, одного із числа базових критеріїв оцінки рівня справедливості та ефективності правосуддя [235]. Ілюстративною у цьому контексті є справа «*Pretto and Others v. Italia*», де ЄСПЛ наголошує, що публічність є основоположною, юридично забезпеченою гарантією справедливості судового розгляду, яка має своєю метою захист учасників процесу від його утаємниченості та обумовлених цим зловживань, зокрема практики довільного ухвалення рішень чи інших проявів суддівської сваволі [237]. Водночас, гласність тлумачиться як один із проявів публічності, котрий сприяє реалізації права на публічний судовий розгляд шляхом інформування зацікавлених осіб та учасників процесу про дату, час і місце судового розгляду [234].

Протилежного змісту підходи утвердилися в доктрині цивільного процесуального права, де поняття гласності розглядається і досліджується у трьох основних аспектах, а саме як: 1) обов'язок суду забезпечити гласність судочинства; 2) право сторін на гласний розгляд справи; 3) право бажаючих бути присутніми у відкритих судових засіданнях, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду [17, с. 169]. Превалювання зазначеної тріади підходів до інтерпретації концепту гласності сприяло його змістовній диференціації та подальшому виокремленню на рівні теорії цивільного процесу двох основних векторів розуміння гласності як особливого правового феномена. Мова йде про загальну гласність (публічність), як необхідний елемент правосудної діяльності органів судової влади та гласність для сторін процесу, як обов'язкову умову реалізації ними права на судовий захист.

Під *загальною гласністю* або *публічністю* розуміється право і реально забезпечена можливість для всіх бажаючих: 1) бути особисто присутніми в залі судових засідань під час розгляду справи судом; 2) здійснювати фіксацію процесу відправлення правосуддя із правом подальшого опублікування відповідних матеріалів у ЗМІ; 3) ознайомлюватися зі змістом судових рішень, які належить публікувати у відкритих джерелах з правом вільного доступу. Саме загальна гласність є визначальним фактором, що безпосередньо сприяє формуванню авторитету правосуддя, підтриманню високого рівня суспільної довіри до судової влади та забезпеченню належної судової процедури [17, с. 169].

Гласність для сторін процесу покликана забезпечити їх: 1) поінформованість про дату, час та місце судового розгляду; 2) право бути вислуханими в суді; 3) можливість своєчасного отримання повної та достовірної інформації про всі ухваленні по справі рішення [120]. Отож, у вітчизняній науці цивільного процесу сформувалося інакше, порівняно із практикою ЄСПЛ, розуміння характеру співвідношення між поняттями гласності правосуддя та його публічності, що знайшло своє відображення у тексті Конституції України та чинному процесуальному законодавстві. На рівні цивільної процесуальної доктрини концепт гласності розуміється в широкому сенсі, як явище універсальне та всеохоплююче. Публічність

є лише її окремим аспектом і проявом, зміст якого зводиться до юридично гарантованої можливості вільно збирати, зберігати та поширювати інформацію про хід судового процесу та його результати.

Результати досліджень змісту права на публічний судовий розгляд, а також характеру співвідношення його із гласністю, як категорією суміжною за своїми правовими властивостями, свідчать про те, що усталене в європейській правовій традиції розуміння концепту публічності правосуддя не узгоджується із загальноприйнятою і утвердженою на рівні національного законодавства термінологією. Норма Конституції України, яка закріплює основні засади судочинства, а також відповідні положення процесуального законодавства не містять жодної згадки про публічність судового розгляду, як одну із числа основоположних засад судочинства і базову процесуальну гарантію забезпечення прозорості та відкритості правосуддя. Натомість, виходячи із положень доктрини цивільного процесу та правових позицій ЄСПЛ з цього питання, можна констатувати, що у національній правовій системі окремі прояви публічності судового розгляду знаходять своє відображення у низці принципів цивільного процесуального права, а саме гласності, відкритості та усності правосуддя. Водночас, процесуальне законодавство позиціонує гласність як базовий принцип, складовими компонентами і проявами якого є відкритість та усність судового розгляду, що безпосередньо впливає зі змісту ч. 1 ст. 7 ЦПК України. Отже, якщо досліджувати і оцінювати поняття публічності крізь призму положень національного законодавства і утверджених доктринальних підходів, то можна зробити висновок про те, що широке розуміння концепту гласності у національній системі процесуальних координат є рівнозначним еквівалентом європейського виміру публічності правосуддя.

Судовий розгляд справ у порядку спрощеного позовного провадження, яке є процесуальною формою розгляду малозначних справ, може здійснюватися за відсутності сторін, що безумовно призводить до звуження обсягу гарантій публічності правосуддя. Оскільки дане дослідження покликане з'ясувати і охарактеризувати особливості реалізації права на публічний судовий розгляд саме у

малозначних справах, то варто більш детально зупинитися на аналізі правової природи та змісту усності судових слухань як одного із основоположних елементів, що має визначальний вплив на специфіку реалізації інших його складових, зокрема публічності проголошення судового рішення.

Саме по собі право на публічний судовий розгляд неодноразово було предметом аналізу і тлумачення з боку ЄСПЛ, у правозастосовній та інтерпретаційній діяльності якого безумовно превалює поширювальний підхід при визначенні характеру співвідношення між дійсним змістом положень ЄКПЛ та її буквальним текстом. Здійснюючи поширювальне тлумачення конвенційних норм, ЄСПЛ дійшов висновку, що під час розгляду справи в суді першої інстанції усність слухань є обов'язковою та визначальною умовою дієвої реалізації права на публічний судовий розгляд [238-240]. Тому, неприпустимим є ігнорування вимоги усності судових слухань, яке може бути визнане пропорційним і допустимим лише за умови наявності виключних обставин, коли забезпечення повномасштабної реалізації системи гарантій публічності правосуддя, його прозорості та відкритості здатне непоправно зашкодити інтересам правосуддя [241]. Особливо це стосується тих випадків, коли специфіка національної судової системи або обраної моделі інстанційного перегляду судових рішень передбачає можливість дослідження питань права та факту виключно на рівні однієї судової інстанції, як правило першої [242]. Відсутність усних слухань під час оскарження судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку ЄСПЛ не вважає порушенням права на справедливий суд, оскільки в межах правозастосовних циклів з інстанційного перегляду судових рішень, як правило, розглядаються і досліджуються тільки питання права, а не факту. Тому істотне обмеження або позбавлення заявника можливості особисто постати перед судом і бути вислуханим з приводу фактичних обставин справи, під час її апеляційного чи касаційного перегляду, відповідає вимогам пропорційності та вважається прийнятним в контексті положень ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, але за умови якщо повноцінне усне слухання було проведено під час розгляду справи в суді першої інстанції [242; 243].

Конвенційний вимір публічності правосуддя допускає можливість розгляду цивільної справи у суді першої інстанції за відсутності сторін, без дотримання вимоги усності слухань лише у випадку існування виняткових обставин, які з огляду на особливості природи спірних правовідносин можуть виправдати нехтування гарантіями права на публічний судовий розгляд. З цього приводу в справі «*Miller v. Sweden*» ЄСПЛ зазначив, що обставини, наявність яких дозволяє суду відступити від усного формату слухань, залежать і мають пропорційно співвідноситися із специфікою правової природи спору, а не оцінюватися виключно в контексті частоти та періодичності його виникнення на практиці [244]. Водночас, у своїх рішеннях ЄСПЛ наводить непоодинокі фактори винятковості, існування котрих дає можливість суду розглянути справу за відсутності сторін, без проведення усних слухань. Якщо такі фактори вбачаються із конкретних обставин справи, то дії суду мають кваліфікуватися як допустимі та пропорційні у контексті відповідності вимогам права на справедливий суд [245, с. 137].

Узагальнення матеріалів практики ЄСПЛ свідчить, що фактори винятковості більшою мірою стосуються юридичних або технічних питань. Помірна диверсифікованість та відносна однорідність сприяють їх систематизації за критерієм змісту. Зокрема, суд має право відступитися від вимоги обов'язковості усного формату слухань у разі: 1) необхідності вирішення нескладних правових питань вузькогалузевої спрямованості, які є однорідними за змістом [239; 246-248]; 2) відсутності сумнівів щодо достовірності оскаржуваних фактів та обставин, якщо суд може справедливо і обґрунтовано вирішити спір по суті за наявними у справі письмовими матеріалами, на підставі наданих сторонами доказів [249; 250]; 3) технічного характеру спору, коли результати розгляду справи безпосередньо залежать від якості та повноти дослідження різного роду відомостей і матеріалів викладених у письмовій формі [249]. ЄСПЛ виходить із того, що у деяких категоріях справ, наприклад нарахування і виплата соціального забезпечення, абсолютна більшість доказів мають письмовий характер, внаслідок чого об'єктивно відпадає потреба у проведенні усних слухань [249].

Для європейської парадигми справедливого правосуддя вимога усності судових слухань є принциповою. Вона розглядається в якості детермінанти вмотивованості судових рішень, оскільки функціонально усність покликана забезпечити безпосередність та достовірність сприйняття судом відомостей про фактичні обставини справи, зокрема доказів наданих сторонами на їх підтвердження. ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на діалектичний характер взаємозв'язку між усним форматом судових слухань та вмотивованістю судового рішення, оскільки детальний і послідовний виклад мотивів, якими керувався суд при ухваленні рішення, є демонстрацією того, що сторони були вислухані та почуті на стадії судового розгляду [251]. Водночас, змістова усіченість мотивувальної частини судового рішення, відсутність у ній згадок про відомості, що стали відомі суду від сторін та інших учасників судового процесу, на думку ЄСПЛ, свідчать про поверхневий характер дослідження і однобічність з'ясування фактичних обставин справи, наслідком чого є порушення принципу процесуальної рівноправності сторін, а також вимоги вмотивованості судового рішення [251].

Доктрина і практика на сьогодні не виробили єдиних підходів до інтерпретації змісту права бути вислуханим в суді та його місця в системі гарантій права на справедливий суд. Хоча історично воно походить із англосаксонської правової сім'ї, однак своє визнання і нормативне закріплення отримало у законодавстві багатьох країн, в тому числі й континентального права. Наприклад, у Конституції ФРН право бути вислуханим в суді позиціонується в якості самостійного конституційного принципу та основоположної засади судочинства (ч. 1 ст. 103 Конституції ФРН) [252]. ЄСПЛ трактує його як один із проявів публічності правосуддя, де усність слухання є зовнішньою формою реалізації права бути вислуханим в суді [253].

Чинним процесуальним законодавством передбачено, що суд розглядає малозначну справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін. Суд

може відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін за одночасного існування таких умов: 1) предмет позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи (ч. 5, 6 ст. 279 ЦПК України).

Сам по собі розгляд малозначної справи за відсутності сторін у суді першої інстанції навряд чи можна кваліфікувати як порушення права на публічний судовий розгляд, за умови якщо заінтересованим особам надано можливість подати клопотання про розгляд справи у їх присутності. Важливою гарантією є те, що сторони, якщо це відповідає їхнім інтересам, завжди мають право відмовитися від усних слухань, але виключно за умови суворої відповідності зовнішньої форми вираження їхньої волі та специфіки предмета судової діяльності гарантіям права на публічний судовий розгляд [198; 255].

У спрощених провадженнях реалізація системи гарантій публічності правосуддя є своєрідною, оскільки розгляд справи за відсутності сторін, без усного формату слухань є одним із наочних проявів спрощення цивільної процесуальної форми, що за визначенням ЄСПЛ переслідує дуальну мету, а саме: 1) досягнення режиму процесуальної економії поєднане із необхідністю забезпечення належного рівня ефективності правосуддя; 2) уникнення надмірної ретельності та зайвого формалізму, наслідком яких може стати порушення вимоги щодо розумності строку судового розгляду [254]. У контексті цього важливого значення і ваги набуває система юридичних гарантій забезпечення реалізації сторонами права вибору форми слухання їхньої справи в суді.

ЄСПЛ виходить із того, що дух і буква ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ прямо чи опосередковано не забороняють сторонам або іншим заінтересованим особам за власною волею відмовитися від права на публічний судовий розгляд їх справи судом [198]. Водночас, принципове значення має форма у якій така відмова була виражена та специфіка

предмета судової діяльності. Тому ЄСПЛ визнає відмову від усних слухань допустимою і пропорційною лише за умови побіжної наявності низки факторів, а саме: 1) добровільності відмови вираженої у недвозначній формі [255]; 2) предмет судової діяльності у конкретній справі не зачіпає значимих публічних (суспільних) інтересів [256]; 3) відмова має бути висловлена прямо або опосередковано через мовчання [198]; 4) дійсна та ефективна реалізація системи гарантій права на публічний судовий розгляд можлива без проведення усних слухань, крім випадків коли вимога усності судового розгляду є імперативною [257].

Разом із тим, аналіз змісту положень ч. 6 ст. 279 ЦПК України свідчить про те, що у національній моделі цивільного судочинства склалася неоднозначна ситуація, коли обсяг і повнота реалізації гарантій публічності правосуддя, під час розгляду малозначних справ за правилами спрощеного позовного провадження, визначається на розсуд суду, який має керуватися оціночними категоріями у співвідношенні з формальним критерієм. Інакше кажучи, проблемним є питання здійсненості права на публічний судовий розгляд у контексті існування підстав за умови одночасної наявності яких суд має право відмовити в задоволенні клопотання про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін.

По-перше, якщо розмір грошової суми, стягнення якої є предметом позову, не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, то справа автоматично відноситься до малозначних. Вартісний вимір предмета позову є критерієм формальної природи, однак його поєднання з умовами п. 2 ч. 6 ст. 279 ЦПК України унеможлиблює реалізацію низки гарантій права на публічний судовий розгляд, а саме: усність, право бути почутим. Таким чином, фактор малозначності вже є повноцінною, але не самодостатньою підставою для того, щоб розглядати справу за відсутності сторін.

По-друге, закріплене п. 2 ч. 6 ст. 279 ЦПК України формулювання у якому йдеться про *«особливий характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі, які не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи»* є оціночними. У разі

малозначності вартісного виміру предмета позову, саме особливий характер спірних правовідносин та предмета доказування набуває визначального значення під час ухвалення судом рішення про розгляд справи за відсутності сторін. Питання звуження обсягу гарантій права на публічний судовий розгляд вирішується в площині суддівської дискреції, котра в сучасних умовах не обтяжена хоча б відносно об'єктивованими критеріями та/або нормативно закріпленими обмеженнями, наявність яких дозволила б критично і більш конструктивно підійти до оцінки мотивів суду на предмет їх відповідності вимогам пропорційності.

Отже, побіжне існування вищевказаних умов дають суду право відмовити у задоволенні клопотання сторони про розгляд малозначної справи в судовому засіданні, що унеможлиблює проведення усних судових слухань. Це безумовно створює істотні перешкоди на шляху реалізації сторонами права на публічний судовий розгляд та певним чином суперечить змісту основних засад цивільного судочинства, а саме вимогам принципу гласності. Останній прямо передбачає, що розгляд справ у судах проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених ЦПК України (ч. 1 ст. 7 ЦПК України). Водночас, положення процесуального закону, які визначають особливості розгляду малозначних справ у порядку спрощеного позовного провадження, не містять жодної згадки про спеціальні випадки та конкретні підстави звуження кола гарантій забезпечення реалізації вимоги усності судових слухань.

Зрозумілими є мотиви законодавця, який шляхом запровадження таких обмежень прагнув досягнути певного рівня процесуальної економії та в цілому оптимізувати процес відправлення правосуддя під час розгляду малозначних справ, де надмірний формалізм та процесуальна надлишковість не є виправданими. Здійсненість та ефективність правових засобів подолання обмежень права на публічний судовий розгляд, шляхом подачі сторонами клопотання відповідного змісту або за власною ініціативою суду, безумовно визнається позитивною і конструктивною практикою в аспекті забезпечення реалізації системи гарантій передбачених ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Водночас, розглядаючи справи щодо порушення

вимоги усності судового розгляду в особливих випадках ЄСПЛ допускає застосування менш суворих стандартів оцінки положень процесуального законодавства держав-учасниць ЄКПЛ на предмет їх відповідності конвенційним вимогам публічності правосуддя.

ЄСПЛ не вбачає порушення права на публічний судовий розгляд, якщо попередньо ним було встановлено факт існування обставин певного змісту, а саме: 1) національним законодавством гарантується право сторін подати клопотання до суду будь-якої інстанції про розгляд справи у їх присутності [234]; 2) судом було відмовлено у задоволенні такого клопотання з мотивів: а) спірності питань права, а не факту, коли відомості, які сторони хочуть або можуть повідомити суду, не мають жодного значення для правової кваліфікації фактичних обставин та істотно не впливають на справедливість кінцевого результату розгляду справи по суті [258]; б) добровільної відмови сторін від усного формату судових слухань на етапі підготовки справи до розгляду судами першої, апеляційної чи касаційної інстанцій [240]; в) заявлення клопотання на стадії апеляційного чи касаційного перегляду справи за умови, якщо повноцінний усний судовий розгляд мав місце у суді попередньої інстанції [249].

Судовий розгляд без повідомлення (виклику) сторін за наявними у справі матеріалами – це загальне правило спрощеного провадження, умовою виконання якого є відсутність клопотання будь-якої зі сторін про розгляд справи в судовому засіданні. Малозначність ціни позову в поєднанні з особливим характером спірних правовідносин та предметом доказування є належною правовою підставою для відмови у задоволенні такого клопотання. Водночас, якщо із матеріалів справи вбачається необхідність проведення усних судових слухань з метою забезпечення повного і ефективного виконання завдань цивільного судочинства, то суд є правомочним за власною ініціативою призначити розгляд малозначної справи в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін, що прямо передбачено у ч. 5 ст. 279 ЦПК України.

Результати узагальнення судової практики свідчать про виваженість та системність обраних суддями підходів до інтерпретації положень ч. 6 ст. 279 ЦПК України, що безумовно сприяє правильному застосуванню норм процесуального закону [259]. Разом із тим, ухвали постановлені за власною ініціативою суду про розгляд малозначних справ у судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін не завжди мотивовані належним чином, що значною мірою детерміновано абстрактним, суто оціночним характером формулювання тієї частини правової норми де йдеться про *«особливий характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі»*, встановлення факту існування яких цілком залежить від особливостей суб'єктивного сприйняття судом дійсних обставин справи.

У контексті особливостей реалізації вимоги усності судового розгляду малозначних справ необхідно звернути увагу на часткову невідповідність положень процесуального закону конвенційним гарантіям публічності правосуддя. Вище було зазначено, що процесуальною формою розгляду досліджуваної категорії справ є спрощене провадження, загальні правила якого передбачають розгляд цивільної справи за наявними у ній матеріалами, без повідомлення (виклику) сторін. Отже, провадження у суді першої інстанції здійснюється без проведення усних слухань, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше або, якщо з огляду на складність справи та особливості предмета доказування, суд за власною ініціативою не постановив ухвалу про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін.

Поряд із цим, процесуальний порядок апеляційного перегляду судових рішень у малозначних справах також має певну особливість. Частиною 1 ст. 369 ЦПК України передбачено, що апеляційні скарги на рішення суду в справах з ціною позову менше ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, розглядаються судом апеляційної інстанції без повідомлення учасників справи.

Європейські стандарти публічності правосуддя не вимагають від держави забезпечувати обов'язковість усної форми судового розгляду для всіх, без винятку,

категорій цивільних справ на будь-якій стадії цивільного процесу, зокрема під час їх перегляду в апеляційному чи касаційному порядку. Тому в інтересах належного відправлення правосуддя доцільним є проведення усних слухань саме на стадії розгляду справи в суді першої інстанції про що ЄСПЛ було зазначено у справі «*Döry v. Sweden*» [249].

Незалежно від фактора інстанційності, ЄСПЛ визнає факт порушення права на публічний судовий розгляд за умови, якщо: 1) провадження в судах усіх інстанцій здійснюється без повідомлення (виклику) сторін, за наявними у справі матеріалами [234]; 2) існує узгоджена система нормативно закріплених вимог та/або умов непропорційно-обмежувального характеру, виконання і дотримання яких априорі унеможливорює проведення судового розгляду в усній формі [235]; 3) норми процесуального закону прямо не передбачають право або забороняють сторонам звернутися до суду із письмовим клопотанням про розгляд справи у їх присутності, задоволення якого обумовлює обов'язковість проведення усних слухань [249]; 4) розгляд деяких категорій цивільних справ здійснюється за спрощеною процедурою, без проведення судового засідання у першій судовій інстанції, рішення якої є остаточним і не може бути переглянуте в апеляційному порядку (мають місце так звані процесуальні фільтри оскарження) [240].

Зазначені вище положення ЦПК України, які закріплюють пріоритетність письмової форми судового розгляду малозначних справ, віддзеркалюють тенденцію абсолютизації обмежень права на публічний судовий розгляд в контексті першого із числа сформульованих нами вище «маркерів» ЄСПЛ. У справі «*Martinie v. France*» останній дав однозначну правову оцінку тим практикам, де судовий розгляд деяких категорій цивільних справ здійснюється без повідомлення (виклику) сторін, за наявними у справі матеріалами. На думку ЄСПЛ, суто письмовий характер провадження, правила якого цілковито виключають можливість проведення усних слухань на рівні усіх, без винятку, судових інстанцій є неприйнятним, процесуально шкідливим та несумісним зі змістом гарантій передбачених ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, що автоматично призводить до порушення права на справедливий суд [234].

Водночас, конвенційний вимір усності судового розгляду, крім особливостей форми інстанційного перегляду судових рішень, охоплює собою ще один фактор, який ЄСПЛ бере до уваги при оцінці ступеня відповідності запроваджених обмежень права на публічний судовий розгляд вимогам принципу пропорційності та гарантіям ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Неабияке значення надається колу і характеру питань, котрі має вирішити суд. Безумовне превалювання письмової форми судового розгляду не є допустимим і прийнятним для тих категорій справ, де спірними водночас є питання права і факту. У справі *«Mirovni Inštitut v. Slovenia»* ЄСПЛ наголосив на неприпустимості цілковитого ігнорування вимоги усності судових слухань у спорах, котрі мають процесуальні особливості розгляду обумовлені спрощеним порядком відправлення правосуддя. Якщо провадження в судах усіх інстанцій здійснюється без повідомлення (виклику) сторін, за наявними у справі матеріалами зі змісту котрих вбачається спірність як питань права, так і факту, то це безумовно є порушенням права на публічний судовий розгляд і суперечить вимогам ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ [258].

Пропорційне застосування процесуальних засобів звуження обсягу гарантій права на публічний судовий розгляд у малозначних справах дозволяє значно спростити процедуру судового розгляду шляхом вилучення окремих її частин, а також пов'язаних із ними процесуальних дій там, де їх реалізація або вчинення не є обов'язковими і необхідними. Однак відмова від усного формату судових слухань безумовно не є запорукою справедливості судочинства, його ефективності та здійсненості гарантій ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ. У зв'язку із чим досі лишається відкритим питання щодо істотності значення та характеру впливу таких обмежень, наскільки вони сприяють чи перешкоджають виконанню завдань цивільного судочинства і забезпеченню реалізації інших процедурних елементів права на справедливий суд. Відповідь на це питання не буде однозначною, адже будь-яке правове явище характеризується комплексом проявів протилежних за своїм змістом і динамікою. Тому головним завданням має стати пошук шляхів досягнення та підтримання режиму оптимальної збалансованості між його позитивними і негативними виявами.

Принцип усності іманентно пов'язаний із правом на публічний (гласний) судовий розгляд та перманентно супроводжує його на всіх етапах, про що ще на початку минулого століття зазначав Є. В. Васьковський [25, с. 157]. Коли розгляд справи відбувається за відсутності сторін, без проведення усних слухань, то не доводиться говорити про можливість і доцільність усного (гласного) проголошення рішення суду, що безумовно актуалізує проблему обсягу і повноти реалізації системи відповідних гарантій та пов'язаних із ними елементів права на публічний судовий розгляд.

Усність проголошення судового рішення є лише одним із проявів публічності правосуддя, а тому прямо не відображена в конвенційному тексті. У зв'язку із чим важливого значення набуває практика ЄСПЛ, особливо в питаннях розуміння спрямованості та оцінки характеру дій, які необхідно вчинити для того, щоб рішення вважалось проголошеним усно (гласно). Так, у справі «*Sutter v. Switzerland*» суд звернув увагу на деструктивність та недоцільність буквальної інтерпретації положень ЄКПЛ, де йдеться про публічність проголошення рішення суду [260]. Оцінюючи форму публічності надану судовому рішенню національним законодавством та визначаючи ступінь її повноти ЄСПЛ враховує співвідношення конкретних обставин справи з особливостями національного процесуального законодавства у контексті їх релевантності меті та об'єкту права на справедливий суд [260-262].

У практиці ЄСПЛ публічність проголошення рішення суду розглядається та оцінюється у двох основних аспектах, а саме: 1) усність (гласність) оголошення змісту рішення в залі суду; 2) депонування з подальшим оприлюдненням повного тексту судового рішення у інформаційних системах відкритого типу або відповідних державних реєстрах. Зокрема, у справі «*Pretto and Others v. Italia*» ЄСПЛ звернув увагу на неприпустимість спрощеного і буквального тлумачення поняття публічності проголошення судового рішення, як простої сукупності дій спрямованих на словесне озвучення тексту рішення шляхом його зачитування [237].

Саме практика ЄСПЛ дозволяє сформулювати загальне уявлення про європейський вимір інтерпретації права на публічне проголошення рішення суду та

вибудувати ієрархію його складових елементів. *Прилюдність проголошення рішення суду* є відображенням суто формальної процедури словесного озвучення змісту рішення в залі судових засідань. Його дотримання не є основоположним і визначальним при характеристиці рішення як такого, що було проголошене публічно. *Доступність рішення суду* – юридично гарантована можливість безперешкодного ознайомлення із його змістом на відкритих інформаційних платформах. Цей елемент має фундаментальне значення у контексті забезпечення реалізації системи гарантій права на публічний судовий розгляд. Доступність є базовим і обов'язковим критерієм оцінки будь-кого судового рішення з позиції публічності його проголошення.

Проблемності набуває питання забезпеченості реалізації повного обсягу гарантій права на публічне проголошення рішення суду в справах, що розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження, до переліку яких чинним процесуальним законодавством віднесені, в тому числі, малозначні справи. Особливістю спрощеного провадження є відсутність судового засідання за результатами проведення якого, суд має увалити рішення по суті справи з подальшим прилюдним оголошенням його змісту. Оскільки розгляд справи відбувається у відсутності сторін процесу, за наявними в справі матеріалами, то суду немає перед ким проголошувати рішення і відповідні дії спрямовані на його словесне озвучення втрачають будь-який сенс. Логічно постає питання, чи не призводить це до автоматичного звуження обсягу гарантій права на публічне проголошення рішення суду, особливо пов'язаних із ним вимог щодо публічності судового розгляду та гарантій права на справедливий суд?!

ЄСПЛ виходить із того, що ступінь пріоритетності різних елементів публічності проголошення рішення суду повинна визначатися та оцінюватися з огляду і в контексті положень національного законодавства, особливо тих вимог, які висуваються до нього в правовій системі конкретної держави [237]. За різних фактичних обставин ЄСПЛ завжди визнає перевагу того елемента публічності проголошення рішення суду, котрий має забезпечити доступ широкої громадськості до його змісту. Якщо в судовому засіданні проголошуються лише вступна і

резолютивна частини, то на предмет відповідності гарантіям справедливого правосуддя буде оцінюватися той із елементів, який забезпечує можливість всіх заінтересованих осіб та громадськості ознайомитися із повним текстом рішення суду, особливо в частині мотивів якими суд керувався під час ухвалення рішення по суті справи [263].

У зв'язку із тим, що малозначні справи розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження, то у даній категорії цивільних справ реалізується лише один із елементів публічності проголошення рішення суду, який забезпечує його депонування з подальшим оприлюдненням повного тексту в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Отже, публічність судового розгляду як і проголошення рішення суду мають дещо усічений характер. Така практика є допустимою в контексті гарантій реалізації права на публічний судовий розгляд, оскільки публічність проголошення рішення суду не зводиться виключно до словесної форми озвучення його змісту в залі суду.

Конвенційна парадигма справедливого правосуддя не залишає поза увагою темпоральний фактор, який іманентно пов'язаний із технологіями управління часом судового розгляду та підвищення ефективності його використання. Положення ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ кожному гарантують право на судовий розгляд його справи упродовж розумного строку. Відсутність необґрунтованих зволікань чи затримок має неабияке значення для цілей досягнення оперативності судового розгляду, позаяк його надмірна тривалість апріорі порушує пропорційність у співвідношенні між очікуваним результатом і фактичними наслідками впливу права на суспільні відносини. Через те конвенційний вимір справедливого правосуддя зобов'язує Високих Договірних Сторін формувати свої судові системи та процесуальне законодавство у такий спосіб, щоб органи судової влади отримали необхідні організаційно-правові можливості для розгляду і вирішення справи у домірних темпоральних межах. Втім, зміст гарантії не вимагає встановлення верхньої межі максимально допустимої тривалості судового розгляду справи або існування системи

кількісних показників її оцінки, про що ЄСПЛ було зазначено у справах «*Katte Klitsche de la Grange v. Italy*» і «*H. v. France*» [264; 265].

Для того, щоб оцінити тривалість судового розгляду в малозначній справі на предмет розумності, першочергово необхідно визначитися періодом, що має братися до уваги. Як правило, точкою відліку є момент відкриття провадження у справі компетентним судом. Поширеною є думка про те, що рух справи апріорі починається із суду першої інстанції, якщо він наділений необхідною юрисдикцією [266]. Втім, в зарубіжних країнах непоодинокими є випадки, коли апеляційні чи касаційні суди розглядають справи у ролі першої, а можливо і єдиної інстанції. За таких обставин перебіг строку мусить обчислюватися з моменту подання позовної заяви та відкриття провадження судом, незважаючи місце в судовій системі суду, до якого подається заява [188; 267]. Крім того, процесуальним законодавством може встановлюватися обов'язковість адміністративної форми захисту порушеного права. У цьому разі передача справи на розгляд суду допускається лише за умови попереднього звернення до адміністративного органу. На думку ЄСПЛ, часовий інтервал застосування адміністративно-правових засобів вирішення спору необхідно сприймати і оцінювати як темпоральний складник, частину загальної тривалості судового розгляду [265; 268; 269].

Зміст конституційних гарантій правосуддя не виключає можливість встановлення обов'язковості досудового порядку врегулювання спору. Втім, для малозначних справ чинний ЦПК України не передбачає процедур подібного роду. Отож, перебіг розумного строку судового розгляду малозначних справ починає обчислюватися з дати прийняття позовної заяви та відкриття провадження у справі судом першої інстанції. Слід наголосити, що граничною точкою відліку тривалості судового розгляду будь-якої справи, незалежно від її категоріальної приналежності, є момент реєстрації позовної заяви у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, яка має бути проведена у день її надходження до відповідного місцевого суду (ч. 2 ст. 14 ЦПК України).

У системі конвенційних координат справедливого правосуддя вимога розумності строків є однаково обов'язковою та поширюється на всі стадії, провадження, а також об'єктивовані у формі відповідних правозастосовних циклів процедури апеляційного і касаційного перегляду [267; 268; 270]. Одностайністю відзначаються практика та підходи ЄСПЛ стосовно моменту закінчення відповідного строку. У справі «*Estima Jorge v. Portugal*» ЄСПЛ наголосив, що стадія виконання ухваленого судом рішення є невід'ємною частиною загальної тривалості судового розгляду, через те відлік розумного строку продовжуватиметься доти, доки право утверджене актом правосуддя не стане дійсним та ефективним [271]. Отже, обчислення розумного строку судового розгляду має закінчуватися виконанням ухваленого судом рішення і не переривається у момент набуття ним статусу остаточного [272-274]. Це обумовлено низкою факторів, однак визначальним є те, що у конвенційній парадигмі справедливого правосуддя стадія виконання судових рішень розглядається як невід'ємний компонент і структурно інтегрована частина судового розгляду [271; 275].

Відповідно до чинного ЦПК строк вважається розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню цивільного судочинства (ч. 2 ст. 121 ЦПК України). Правила спрощеного позовного провадження зобов'язують суд розглянути справу протягом розумного строку, але не більше шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 275 ЦПК України). Таким способом законодавець нормативно встановив верхню межу гранично допустимої тривалості судового розгляду малозначних справ, строки провадження за якими є істотно скороченими. Загалом, практика окреслення і фіксації темпоральних меж розгляду малозначних справ на рівні процесуального закону є узвичаєною та жодним чином не суперечить як змісту гарантій закріплених в ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, так і прецедентній практиці застосування конвенційних положень.

Метою диверсифікації цивільних справ на окремі категорії, зокрема за ознакою вартісного виміру предмета позову, є вибір оптимальної для них процедури. З огляду

на спрощений порядок розгляду малозначних справ, відкривається широке коло можливостей для апробації засобів, технік, прийомів управління темпоральним ресурсом. До того ж диверсифікованість каталогу останніх, відсутність системи та послідовного алгоритму їх застосування актуалізує проблему подолання методологічного люфту, що набуває особливого значення у контексті перспектив імплементації відповідних методик у національну правову систему. Ті прийоми, котрі є релевантними, повною мірою корелюють сучасному стану, закономірностям і новітнім тенденціям розвитку національної моделі цивільного судочинства мають бути запозичені першочергово.

Для досягнення цілей темпоральної оптимізації процедури судового розгляду малозначних справ необхідно вжити ряд заходів покликаних, по-перше, забезпечити імплементацію базових стандартів і методик судового керування часом, а по-друге, передбачити механізм реалізації останніх через визначення набору засобів та прийомів їх здійснення, зокрема:

1) регулювання судового навантаження у напрямку його перерозподілу і зменшення шляхом: а) популяризації та широкого застосування альтернативних способів вирішення малозначних справ; б) запровадження процесуальних фільтрів судового розгляду малозначних справ; в) закріплення обов'язковості попереднього використання адміністративної або інших форм захисту порушеного права у поєднанні з розширенням кола юрисдикційних повноважень відповідних органів; г) проведення інформування та організації навчання суддів технікам та методикам раціонального використання часу; д) узагальнення статистичних даних щодо зміни показників рівня судового навантаження; е) здійснення моніторингу наявної кількості справ, їх категоріальної приналежності, а також прогнозування темпів зростання обсягів справ у майбутньому;

2) застосування процесуальних засобів і прийомів регулювання граничної тривалості провадження у справі, що передбачає: а) спрощеність порядку судового розгляду малозначних справ, обсяг процесуальних дій у межах якого має пропорційно співвідноситися зі складністю справи; б) активність позиції суду, який керує ходом

процесу та визначає його темпоральну динаміку; в) уникнення зупинок, затримок, зволікань, переривання провадження у справі, крім випадків виникнення ситуацій надзвичайного характеру або з міркувань процесуальної доцільності; г) запровадження практик планування часу та послідовності вчинення окремих процесуальних дій, зокрема способом формування відповідних графіків, розкладів, планів тощо; д) призначення справи до розгляду, встановлення попередніх дати і часу проведення першого або наступного судових засідань з урахуванням темпоральних можливостей та інтересів сторін; е) використання стандартизованих електронних форм процесуальних документів і засобів інформаційно-телекомунікаційної взаємодії; є) реалізація стратегії електронного судочинства у поєднанні з активним застосуванням інтерактивних форм участі в судовому процесі;

3) послуговування набором організаційно-правових засобів забезпечення своєчасності руху справи та завершення судового розгляду, через: а) діяльність судового адміністратора (менеджера), який одночасно виступає у іпостасях асистента і консультанта судді з питань використання методик управління часом; б) ефективне функціонування системи обмежувальних, правопоновлюючих та компенсаційних засобів процесуально-правового захисту і попередження будь-якого роду темпоральних зловживань, наслідком яких є або можуть стати затримки, зволікання, переривання процедури розгляду справи судом; в) застосування різноманітних стимулів та заохочень як формально-організаційного, так і матеріально-фінансово характеру до тих представників суддівського корпусу, котрі у своїй правосудній діяльності неухильно дотримуються вимог своєчасності та розумності строків судового розгляду малозначних справ; г) визначення заходів або міри процесуально-правової відповідальності за провокацію затримок, зволікань, а також умисне затягування або переривання процесу.

4) забезпечення своєчасності судового розгляду шляхом встановлення верхньої гранично прийнятної межі максимально допустимої тривалості провадження у малозначній справі, темпоральний вимір якої має відповідати вимогам оптимальності та передбачуваності строків.

Використання судом засобів темпорального регулювання як загальної тривалості судового розгляду, так і часових інтервалів вчинення окремих процесуальних дій стимулює позитивну динаміку забезпечення своєчасності руху та розгляду малозначної справи по суті. Тому їх успішна імплементація дозволить створити сприятливі передумови для подальших конститутивних перетворень на комплементарній основі.

2.3 Кейс-менеджмент у малозначних справах

Останнім часом на рівні процесуального законодавства все помітнішими стають тенденції до зближення національних систем цивільного судочинства за рахунок появи певних спільних концептів, що особливо простежується в Європейському регіоні. У такому контексті неабиякого значення набувають «Модельні європейські правила цивільного процесу ELI/UNIDROIT» (Model European Rules of Civil Procedure), які є спільним проектом і результатом багаторічної співпраці між Європейським інститутом права (ELI) та Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (UNIDROIT) [276].

Правила ELI/UNIDROIT об'єднані ідеєю взаємної відповідальності суду, сторін та інших учасників процесу, що є головною передумовою і запорукою справедливого, ефективного та швидкого вирішення справи судом. Концепт взаємної відповідальності покликаний подолати звичний антагонізм між інквізиційною і змагальною моделями судового процесу. Правила ELI/UNIDROIT сконструйовані у такий спосіб, щоб забезпечити оптимальне поєднання інквізиційних, які передбачають цілковите домінування суду, котрий організовує і керує ходом судового розгляду, та змагальних, де сторони наділені широкою процесуальною автономією і на власний розсуд визначають динаміку та спрямованість розвитку процесу, засад у цивільному судочинстві. Суд не зобов'язаний збирати докази на підтвердження фактичних обставин, що мають значення для справи і на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, так само як і сторони не уповноважені давати правову оцінку спору, що є виключною прерогативою суду.

Отож, у цивільному процесі обов'язок вчинення процесуальних дій є диверсифікованим і розподіляється за критерієм змісту і процесуальної мети на досягнення якої вони спрямовані [276]. Зі змісту Правил ELI/UNIDROIT вбачається, що тягар відповідальності за напрямок розвитку, динаміку перебігу та конкретні результати судового розгляду справи, у всіх можливих аспектах і проявах, має пропорційно розподілятися між судом, сторонами та інші учасники процесу, оскільки всі вони наділені правами певного змісту та несуть відповідні обов'язки.

Диференціація цивільних справ за критерієм ціни позову нерозривно пов'язана з ідеями доступності правосуддя [277, с. 375] та формування нової культури судового розгляду. Остання, серед іншого, передбачає відхід від чистої змагальності та переорієнтацію у напрямку заохочення сторін, інших учасників процесу до лояльного співробітництва, що є особливо актуальним та принагідним під час розгляду малозначних справ. Тому, їх інституціоналізація, так само як і розширення сфери застосування спрощених проваджень, що є процесуальною формою розгляду малозначних справ, переслідують дуальну мету – пришвидшення та забезпечення ефективності процедури судового розгляду окремих категорій справ [278, с. 71], без шкоди для завдань цивільного судочинства і збереження розумного балансу приватних і публічних інтересів. У цьому контексті перспективною видається можливість перейняття підходів, закріплених у Правилах ELI/UNIDROIT, до національного правопорядку. Процес запозичення і адаптації повинен відбуватись системно, послідовно й одночасно у декількох ключових напрямках, а саме через забезпечення пропорційності процесуального порядку розгляду малозначних справ та застосування технологій судового кейс-менеджменту [279, с. 75].

Пропорційність є визначальним фактором диференціації судових процедур, що відбувається шляхом адаптації ординарної цивільної процесуальної форми до специфіки різних категорій справ, які розподіляються за критеріями ціни позову, їх складності, значення для сторін та суспільства тощо. Об'єктивізація пропорційності в цивільному судочинстві, так само як і її вплив на еволюцію процесуальних правил або порядків розгляду малозначних справ відбувається різними способами, зокрема

через: 1) створення спеціалізованих судових органів або колегій, які розглядають тільки чітко визначені законодавцем категорії справ, наприклад: малозначні, сімейні, комерційні, трудові спори тощо; 2) процедурну диференціацію, коли до об'єднаних за певними критеріями справ застосовуються спеціальні процесуальні правила розгляду, що змістовно й темпорально адаптовані до їх специфіки (наприклад, для малозначних справ використовується спрощений процесуальний порядок розгляду останніх, тоді як складні та значущі спори проходять через більш формальні та деталізовані процедури); 3) застосування різноманітних засобів регулювання судових витрат та компенсації вартості останніх, наприклад, через систему безоплатної правової допомоги, встановлення пільгових ставок або умов сплати судових зборів тощо; 4) популяризацію, розширення сфери застосування медіації, інших альтернативних способів урегулювання, особливо тих, що пов'язані з особистим, приватним життям людини, де примирні процедури демонструють значну ефективність у контексті можливості досягнення компромісу між сторонами в позасудовому порядку; 5) цифровізацію судочинства, активного використання електронних ресурсів для цілей розгляду й вирішення справ засобами телекомунікаційної взаємодії. Вищевказані способи забезпечують ефективне використання ресурсів суду, адаптуючи процес до конкретних особливостей та потреб різних категорій справ.

Ефективна реалізація принципу пропорційності сприяє скороченню фінансових, темпоральних і процесуальних витрат до рівня об'єктивно обґрунтованих, тобто таких, що забезпечують досягнення цілей, виконання завдань цивільного судочинства. Інакше кажучи, процедура має бути релевантною складності справи. Щоб доступ до правосуддя був реальним і максимально ефективним слід створити такі умови, коли учасники судового розгляду не витратять як власного матеріального, так і процесуального ресурсу судової влади більше ніж це є об'єктивно необхідним для цілей справедливого, неупередженого і своєчасного вирішення їх справи судом. Пропорційність передбачає обов'язок суду використовувати такі процесуальні засоби, які б відповідали рівню матеріального добробуту сторін та

домірно співвідносилися з ціною позову, значенням справи для сторін, обраним способом захисту, категорією та складністю справи, обсягом і характером доказів у справі, кількістю сторін та інших учасників судового розгляду, наявністю публічного інтересу тощо.

З огляду на вищевказане, слід погодитися з твердженням Р. Р. Веркерка про те, що принцип пропорційності відіграє ключове значення для ефективної реалізації кейс-менеджменту, адже надає можливість вибору найбільш оптимального процесуального порядку розгляду справи залежно від особливостей останньої, зокрема складності правових питань та фактичних обставин справи, обсягу доказів або процесуальних дій, які необхідно вчинити, кількості позовних вимог тощо. Особливості конкретної справи є визначальними для вибору провадження та побудови траєкторії, за якою буде рухатися така справа. Характером справи визначаються дії суду щодо керівництва розглядом справи. Інакше кажучи, «зміст визначає форму», а гнучкість процедури та кейс-менеджмент забезпечують правильність обраної процедури для кожної справи [280, с. 43]. Прикладом такого пристосування процедури до особливостей справи, на думку Т. А. Цувіної, є введення у багатьох національних правопорядках провадження в справах з невеликою ціною позову (*small claim procedure*), що характеризуються спрощенням цивільної процесуальної форми [281, с. 393].

Посилення процесуальної ролі суду належить до числа сучасних, усталених тенденцій розвитку цивільного судочинства. Результатом її об'єктивації стала еволюція концепту судового керівництва справою (*case management*), який зародився у лоні континентальної правової традиції, котрій генетично притаманна інквізиційна форма процесу [282, с. 19]. Антиподом останньої є англосаксонська версія чистої змагальності, де судовий розгляд – це вільне протиборство сторін, а суд, будучи позбавленим права ініціювати вчинення будь-яких процесуальних дій, виконує функцію «нічного сторожа» [283, с. 254]. Для багатьох наукових шкіл і академічних традицій вона є базовим орієнтиром і високим стандартом оцінки справедливості судових процедур. У такий спосіб будь-які вкраплення інквізиційної змагальності, як-

от судове керівництво справою чи будь-що інше, прирівнюються до аберації [284, с. 773].

Якщо розглядати і досліджувати змагальність сторін крізь призму конвенційного виміру справедливого правосуддя, то не доводиться говорити про раціоналізм та доцільність сповідування подібного роду підходів, оскільки посередництво у спорі між сторонами не є головною функцією суду. Він покликаний здійснювати загальне керівництво ходом процесу, визначати напрямки його розвитку і спрямовувати на шляху до встановлення істини та справедливого вирішення справи, контролювати сторони та/або інших учасників судового розгляду на предмет законності вчинюваних ними процесуальних дій з метою попередження можливих зловживань, а не створювати ефект присутності стороннього спостерігача.

Цивільні процесуальні законодавства сучасних європейських держав не містять точних прототипів чистої або інквізиційної змагальності через те, що останні є узагальненим відображенням закономірностей історичного розвитку відповідних форм цивільного процесу, а тому мають суто теоретичне значення. Явище конвергенції правових систем вирішальним чином вплинуло на процеси формування національних версій змагальності. Обсяг процесуальних прав і обов'язків сторін у співвідношенні зі ступенем активності суду став головним критерієм їх диверсифікації. Сучасні правові системи як англо-американського, так і континентального права демонструють розмаїття моделей змагальності, котрі за своїм змістом не є суто інквізиційними або чисто змагальними. За таких обставин, саме наявність інституту судового керівництва справою, його окремих елементів чи поодиноких проявів у процесуальному законодавстві дозволяє зрозуміти якою мірою і наскільки вітчизняна модель змагальності є більш інквізиційною або менш змагальною ніж інші.

Ще на початку минулого століття Є. В. Васьковський розглядав змагальність процесу як самодіяльність сторін на фоні пасивної позиції суду [25, с. 79]. Утвердження конвенційного виміру справедливості правосуддя обумовило необхідність перегляду раніше усталених підходів з метою їх адаптації до правових

реалій сучасності. Вимога змагальності процесу є однією з числа основоположних гарантій процесуальної справедливості судових слухань у малозначних справах, яка відповідно до практики ЄСПЛ передбачає право сторін: 1) бути належним чином поінформованими щодо обсягу та змісту наявних у справі доказів [194]; 2) брати активну і безпосередню участь в процесі їх дослідження та оцінки [285]; 3) впливати на перебіг та кінцеві результати розгляду справи по суті шляхом висловлення власних зауважень, коментарів та суджень щодо обставин, які мають значення для справи і на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень [286].

У справі «*Hudakova and Others v. Slovakia*» ЄСПЛ наголосив, що змагальність процесу не є абсолютною і всеохоплюючою, отож межі та сфера її реалізації можуть варіюватися залежно від ситуації [287]. Якщо говорити більш конкретно, зокрема крізь призму практики застосування ЄКПЛ та її співвідношення з нормами чинного процесуального закону, то у малозначних справах змагальність сторін реалізується лише за наявності умов певного змісту.

По-перше, суд виконує функцію керівництва процесом, яка передбачає здійснення широкого спектра повноважень пов'язаних із: 1) фіксуванням перебігу судового засідання технічними засобами; 2) з'ясуванням суті та конкретних обставин справи; 3) регулюванням темпоральних меж судового розгляду; 4) доказовою діяльністю сторін; 5) сприянням мирному врегулюванню спору тощо.

По-друге, сторони є вільними у виборі засобів доказування та самостійно формують доказову базу необхідну для підтвердження у суді тих фактів і обставин, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень [288]. Національна парадигма змагальності не обмежує сторін у їх законному праві подавати докази (пп. 2 ч. 1 ст. 43 ЦПК України; ч. 5 ст. 81 ЦПК України). Проте, їх свобода у виборі засобів доказування не є абсолютною, оскільки діє правило, за яким обставини справи, що відповідно до закону мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування (ч. 2 ст. 78 ЦПК України).

По-третє, суд не має права збирати докази за власною ініціативою, крім випадків пов'язаних з необхідністю захисту суспільних інтересів, а також прав малолітніх, неповнолітніх або недієздатних осіб. Процесуальний закон прямо забороняє суду самостійно збирати докази, які стосуються предмета спору, крім їх витребування у разі, якщо він має сумніви з приводу добросовісності здійснення учасниками справи їх процесуальних прав або виконання обов'язків щодо доказів, чи то з метою захисту прав малолітніх, неповнолітніх, обмежено дієздатних та недієздатних осіб (ч. 2 ст. 13, ч. 7 ст. 81 ЦПК України).

По-четверте, сторони мають реальний доступ до наявних у справі доказових матеріалів і належним чином проінформовані відносно їх обсягу та змісту [285; 289]. Чинним ЦПК України передбачено, що письмові докази, а також висновок експерта за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні або пред'являються йому для ознайомлення (ч. 1 ст. 235, ч. 1 ст. 239 ЦПК України). Зміст особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб може бути оголошений на вимогу одного із учасників справи або досліджений у відкритому судовому засіданні за згодою осіб, визначених Цивільним кодексом України (ч. 1 ст. 236 ЦПК України). Речові та електронні докази пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі (ч. 1 ст. 237 ЦПК України).

По-п'яте, значимі для справи обставини і факти не підлягають судовій перевірці у разі, якщо вони безумовно визнаються або не оспорується сторонами [290]. За загальним правилом обставини, які визнаються учасниками справи, не підлягають доказуванню, крім випадків, коли у суду є обґрунтовані сумніви стосовно достовірності цих обставин або добровільності їх визнання (ч. 1 ст. 82 ЦПК України).

По-шосте, сторони на власний розсуд формують стратегію поведінки у суді та вирішують здійснити або утриматися від здійснення певних дій спрямованих на досягнення необхідної їм процесуальної мети [291; 292]. У межах національної моделі змагальності кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням або невчиненням нею процесуальних дій (ч. 4 ст. 12 ЦПК України).

По-сьоме, суд ухвалює рішення на підставі доказів наданих сторонами або витребуваних за їх ініціативою [288]. Процесуальний закон вимагає, щоб судові рішення було обґрунтованим, тобто ухваленим на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, підтверджених тими доказами, котрі були досліджені в судовому засіданні (ч. 5 ст. 263 ЦПК України).

Отже, у системі координат процесуальної справедливості вимога змагальності набуває визначального значення, позаяк її неухильне дотримання та виконання забезпечує: 1) розмежування і диверсифікацію процесуальних функцій суду та учасників справи за предметною ознакою; 2) об'єктивацію сфери процесуальної автономії сторін; 3) повноту встановлення і дослідження судом фактичних обставин справи.

Водночас, у малозначних справах вимоги змагальності та процесуальної рівноправності сторін є взаємопов'язаними. Для того, щоб судовий розгляд малозначної справи здійснювався за правилами спрощеного позовного провадження, і суд не перейшов до розгляду справи в загальному позовному провадженні, позивач не має довільно змінювати предмет позову, а збільшення розміру позовних вимог допускається лише у чітко визначених межах, тоді як відповідач мусить утриматися від реалізації свого права подати зустрічний позов, оскільки наслідком таких дій може стати постановлення судом ухвали про розгляд справи за правилами загального позовного провадження (ч. 4 ст. 193 ЦПК України; ч. 5 ст. 274 ЦПК України). Це свідчить про те, що сфера і обсяги реалізації гарантій змагальності та процесуальної рівноправності сторін мають чітко виражену специфіку в малозначних справах.

Дотримання вимоги процесуальної рівноправності сторін мусить сприяти забезпеченню розумного балансу їх інтересів. Його досягнення видається можливим у разі, якщо позивач з відповідачем наділені рівними правовими можливостями і на власний розсуд використовують процесуально-правові механізми захисту порушеного права, приймають рішення здійснити або утриматися від здійснення певних дій спрямованих на досягнення необхідної їм процесуальної мети. Крім того,

у контексті нормативної регламентації юридичного змісту цивільних процесуальних правовідносин визначального значення набуває фактор пропорційності, коли процесуальний закон повно і домірно наділяє кожну зі сторін справи вичерпним та окремим каталогом прав і обов'язків. Обсяг та специфіка змісту останніх обумовлюється процесуальною функцією сторони. У такий спосіб забезпечується функціонування самобутнього механізму процесуальних стримувань і противаг, де праву однієї сторони протистоїть право її процесуального опонента.

Концепт судового керівництва справою не закріплений чинним ЦПК України як самостійний процесуальний інститут, однак ми можемо розпізнати і простежити його окремі елементи та прояви у нормах закону, що відображають диверсифікацію повноважень суду за предметною ознакою, зокрема: 1) *суд є відповідальним за повне фіксування перебігу судового засідання технічними засобами* (ч. 1 ст. 247 ЦПК України); 2) *зважаючи на специфіку змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних доказів суд має право змінити порядок їх з'ясування і дослідження* (ч. 2 ст. 228 ЦПК України); 3) *суд регулює темпоральні межі судового розгляду шляхом відкладення розгляду справи з метою надання додаткового часу для подання відповіді на відзив та/або заперечення* (ч. 4 ст. 279 ЦПК України); 4) *якщо одна зі сторін посилається на невчинення його опонентом певних дій або відсутність певної події, то суд є правомочним коригувати характер і спрямованість доказової діяльності сторони-опонента зобов'язавши її надати відповідні докази* (ч. 4 ст. 81 ЦПК України); 5) *у справі про розірвання шлюбу суд може зупинити розгляд і призначити подружжю строк для примирення, який не повинен перевищувати шести місяців* (ч. 7 ст. 240 ЦПК України).

Застосування прийомів кейс-менеджменту покликане покращити доступ до правосуддя в малозначних справах, забезпечити їх швидкий та ефективний судовий розгляд шляхом оптимізації процедури в її темпоральному та процесуальному вимірах. Під кейс-менеджментом в малозначних справах слід розуміти системний підхід до організації та керування ходом судового розгляду справ, котрі з огляду на вартісний вимір предмета позову, характер спірних правовідносин є менш складними

і значущими, у рамках якого дії суду спрямовані на: 1) швидке й ефективне вирішення спору без формалізму, бюрократії та зловживань; 2) раціональне використання матеріального, процесуального і темпорального ресурсів суду, сторін, інших учасників процесу; 3) застосування засобів інформаційної взаємодії суду зі сторонами, іншими учасниками процесу, зокрема шляхом електронної подачі документів, заповнення типових електронних форм і бланків процесуальних документів, застосування засобів електронної комунікації тощо; 4) забезпечення доступності інформації про стан розгляду малозначної справи, коли сторони можуть самостійно й вільно збирати, зберігати, використовувати актуальні відомості, а також відстежувати хід розгляду справи в умовах реального часу; 5) застосування альтернативних способів вирішення спорів у позасудовому порядку, зокрема медіації, у тому числі обов'язкової для певних категорій справ; 6) систематизацію, класифікацію справ для цілей повного розуміння їх правової природи, специфіки характеру спірних правовідносин та визначення оптимального процесуального порядку розгляду кожної з них; 7) врахування інтересів та потреб сторін при плануванні як розвитку процесу загалом, так і динаміки вчинення окремих процесуальних дій; 8) застосування автоматизованих систем обробки документів, обчислення термінів, нагадування про події тощо.

Кейс-менеджмент є інструментом в руках суду, який дозволяє йому контролювати процес і наглядати за сторонами, визначати послідовність та конкретні строки вчинення тих чи інших процесуальних дій, регулювати напрямок і динаміку розвитку процесу. Принагідно наголосити, що межі судового керівництва в малозначних справах є звуженими, оскільки спрощене позовне провадження іманентно призначене для їх розгляду, що прямо передбачено ч. 4 ст. 19, ч. 1 ст. 274 ЦПК України, тому відповідного змісту повноваження суду не реалізуються в малозначних справах, бо питання процесуальної форми розгляду останніх врегульовано законодавцем імперативно і не перебуває у площині дискреційних повноважень судді. Особливістю малозначних справ є те, що судовий кейс-менеджмент в них спрямований на виконання трьох головних завдань: 1) заохочення

сторін до застосування альтернативних способів врегулювання спору; 2) забезпечення розгляду справи протягом розумного строку та попередження надмірної тривалості процесу; 3) раціональне використання процесуального ресурсу судової влади. З огляду на абстрактний та водночас універсальний характер вищевказаних завдань, їх слід розглянути й більш детально охарактеризувати саме у контексті процесуальних особливостей розгляду малозначних справ.

Заохочення сторін до застосування альтернативних способів врегулювання спору. Як зауважувалося у попередніх підрозділах дисертації, вкрай важливим є обов'язок суду сприяти посиленню консенсуальних основ цивільного судочинства, заохочувати сторін на шляху досягнення компромісу на будь-якій стадії судового розгляду справи [293, с. 199-200]. Якщо доступними є судова медіація, інші примирні процедури, суд зобов'язаний інформувати сторони про них, всіляко сприяти популяризації та інтеграції відповідних практик у цивільне судочинство, водночас неухильно дотримуючись вимог незалежності та неупередженості. У малозначних справах виправданим є встановлення обов'язку сторін вдатися до примирних заходів, наприклад, обмінятися пропозиціями щодо врегулювання спору, відвідати одну або кілька інформаційних сесій з питань застосування ADR чи взяти участь в примирних процедурах. Водночас, суд має право вимагати від сторін у разі, якщо це передбачено законом, вжити заходів мирного врегулювання спору, потенціал яких має бути вичерпаний до початку судового розгляду. На час застосування примирних процедур між сторонами провадження у справі зупиняється і може бути поновлене тільки після їх завершення. В узагальненому вигляді вищевказані підходи знайшли своє фрагментарне відображення у чинному процесуальному законодавстві, зокрема: а) суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами (п. 2 ч. 5 ст. 12 ЦПК України); б) під час розгляду справи по суті суд сприяє примиренню сторін (ч. 5 ст. 211 ЦПК України); в) суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі звернення обох сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації (п. 4¹ ч. 1 ст. 251 ЦПК України).

Водночас, чинний ЦПК України чітко не визначає обсяг і не регламентує специфіку здійснення повноважень суду в сфері сприяння застосуванню ADR в малозначних справах, а тільки побіжно зачіпає це питання у контексті суто формального з'ясування волі сторін провести позасудове врегулювання спору (п. 2 ч. 2 ст. 197 ЦПК України). Такий стан процесуального законодавства не відповідає вимогам сучасності, оскільки конституційна реформа 2016 року, а також ухвалення Закону України «Про медіацію» сформували правову основу для впровадження і подальшого розширення царини застосування ADR для цілей забезпечення процесуальної економії під час розгляду малозначних справ шляхом їх оперативного й ефективного врегулювання у позасудовому порядку. Аналіз законодавства іноземних держав свідчить про те, що успішність інтеграції ADR у цивільне судочинство та ефективність їх застосування у малозначних справах прямо пропорційно залежать від обсягу і характеру повноважень суду в сфері сприяння застосуванню ADR. Через це видається необхідним окреслити коло засобів, які суди повинні використовувати з метою заохочення сторін до застосування ADR у малозначних справах: 1) організація й проведення інформаційних сесій, де сторін інформують про переваги та можливості ADR; 2) направлення малозначної справи на обов'язкову медіацію, перед тим, як вона буде розглянута судом або призначення судді-медіатора, котрий сприятиме сторонам у пошуку шляхів позасудового врегулювання; 3) відкладення судового розгляду, щоб сторони мали можливість врегулювати спір засобами ADR; 4) запровадження моделі присудової медіації, де нейтральна третя сторона допомагає учасникам спору досягти компромісу; 5) закриття провадження у справі у разі, якщо сторони уклали угоду за результатами медіації із можливістю надання виконавчої сили такій угоді; 6) навчання, організаційно-правова, навчально-методична підтримка суддів, працівників апарату суду, щоб вони могли ефективно керувати та супроводжувати справи, де застосовуються процедури ADR.

Забезпечення розгляду справи протягом розумного строку та попередження надмірної тривалості процесу. Судове керівництво часом судового розгляду (judicial

time-management) передбачає організаційну активність суду щодо регулювання темпоральної динаміки розвитку процесу через застосування методик планування перебігу судового розгляду малозначних справ. Методики є результатом поєднання найрізноманітніших процесуально-правових засобів, прийомів окреслення та фіксації часових інтервалів вчинення окремих процесуальних дій з метою найбільш продуктивного використання темпорального ресурсу. В малозначних справах застосовується комплекс параметрів оцінки рівня ефективності судового управління часом, який характеризує результативність та цілеспрямованість впливу суду на динаміку ходу процесу. Ефективність об'єктивується крізь призму темпорального раціоналізму, котрий проявляється у пропорційному співвідношенні між допустимо-очікуваною та фактичною тривалістю судового розгляду. Ступінь раціональності визначається шляхом оцінки граничних показників тривалості провадження у справі на предмет їх релевантності параметрам певного змісту, а саме *оптимальності* та *передбачуваності* строків судового розгляду малозначної справи [266].

Результати моніторингу граничної тривалості проваджень у малозначних справах дозволяють встановити прийнятно-допустимий строк їх судового розгляду, який з огляду на існування низки об'єктивних факторів, пов'язаних з ціною позову, способом захисту порушеного права, значенням спору для сторін, його складністю, здійснюється у спрощеному порядку, за прискореною процедурою. В Україні процесуальною формою розгляду малозначних справ є спрощене позовне провадження відповідно до правил якого суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 275 ЦПК України). Отож, у межах національного правопорядку шестидесятиденний строк судового розгляду малозначних справ вважається оптимальним. Якщо говорити більш узагальнено, то оптимальність передбачає існування своєрідного темпорального стандарту, котрий формується способом обчислення ординарної тривалості судового розгляду для певних категорій справ, яка є прийнятною, узвичаєною, відповідає інтересам та дозволяє задовольнити потреби сторін, інших учасників процесу.

Передбачуваним слід вважати строк гранична тривалість якого завчасно відома кожному із учасників процесу та не може змінюватися на розсуд суду або під впливом дії факторів суб'єктивного характеру, приміром, умисного зловживання процесуальними правами з метою затягування процедури судового розгляду. Передбачуваність дає можливість сторонам заздалегідь спрогнозувати і визначити для себе момент завершення процесу, що набуває істотного значення у контексті виконання вимог принципу правової визначеності та забезпечення ефективної реалізації системи гарантій судового захисту законних очікувань. Крім того, вони наділені правом безпосередньо впливати на динаміку ходу судового розгляду, через його прискорення або сповільнення шляхом використання низки процесуально-правових засобів. Результати послуговування останніми об'єктивуються у формі як правомірних вчинків сторін, наприклад, старанне і сумлінне виконання процесуальних обов'язкові, активна співпраця з судом та іншими учасниками процесу, широке застосування новітніх методик планування та управління часом, так і неправомірних, коли надані законом можливості використовуються на шкоду інтересам правосуддя. Ідеться про різного розу зловживання процесуальними правами безпосереднім наслідком яких є затягування чи навіть переривання процедури судового розгляду [280; 282].

Оскільки чинне процесуальне законодавство не містить ефективних засобів судового тайм-менеджменту в малозначних справах, тому видається необхідним окреслити коло прийомів, застосування яких сприяло б підвищенню ефективності реалізації повноважень суду щодо керівництва часом судового розгляду: 1) чітке визначення граничної тривалості окремих етапів судового розгляду, що передбачає встановлення конкретних строків подачі процесуальних документів, дослідження доказів, їх оцінки, ухвалення рішення тощо; 2) попереднє планування дат проведення судових засідань, інтервал між якими має бути оптимальним і водночас достатнім для ефективного розгляду малозначної справи, подачі доказів, виготовлення повного тексту рішення тощо; 3) завчасна підготовка до судових засідань з метою сприяння їх продуктивності шляхом проведення спільно зі сторонами та/або їх представниками

нарад з кейс-менеджменту, планування, складання відповідних графіків, планів; 4) активне використання автоматизованих систем документообігу, ведення реєстрів, онлайн планерів, щоденників тощо; 5) розподіл й групування позовів, формування каталогів пріоритетних справ, які слід розглянути невідкладно з огляду на характер спірних правовідносин та їх значення для сторін; 6) швидкий та ефективний обмін інформацією засобами телекомунікаційної взаємодії; 7) популяризація альтернативних способів врегулювання спорів, проведення роз'яснювальної роботи і заохочення сторін до їх застосування; 8) аналіз та оцінка ефективності судового розгляду малозначних справ з метою пошуку можливостей оптимізації процесу [266; 280; 282].

Раціональне використання процесуального ресурсу судової влади є комплексним завданням, яке доцільно розділити на три окремі складники для цілей їх детальної характеристики, зокрема: 1) планування, підготовка процесу; 2) запобігання зловживанню процесуальними правами та застосування заходів процесуального примусу; 3) оптимізація судових витрат.

Планування, підготовка процесу. Для досягнення мети справедливого, ефективного та швидкого розгляду малозначних справ важливим є його раціональне планування та підготовка. Суд відповідальний за належну організацію процесу, а також контролює виконання сторонами, іншими учасниками їх обов'язків. Активне судове керівництво вимагає консультиватися зі сторонами і, якщо це можливо, узгоджувати з ними форму, зміст, а також строки здійснення конкретних процесуальних дій. Водночас, суд має зважати на пропорційність процедури розгляду малозначної справи (кількість процесуальних дій, зібраних доказів, проведених засідань, залучених експертів, свідків, а також загальну тривалість судового розгляду та обсяг витрат) її складності. Сторони, інші учасники зобов'язані співпрацювати як один з одним, так із судом при плануванні своїх процесуальних дій та строків їх виконання. Вони повинні активно сприяти суду в належній організації розгляду справи, якнайшвидше інформуючи всіх учасників процесу про свою позицію, а також

утримуватися від тактики затягування та інших форм зловживання процесуальними правами.

Докази мають подаватися якомога раніше, сумлінно, повно та своєчасно, оскільки концентрація процесу виключає можливість з'ясування фактів та подання доказів на більш пізній стадії розгляду малозначної справи, крім випадків пропущення встановленого судом строку з поважних причин. Суд ігнорує докази, подані після закінчення визначених ним строків або завершення відповідних процесуальних стадій. З огляду на вищевказане, слід погодитися з Р. ван Рее, що такі дії суду є одночасно як стимулом для ефективного й швидкого розгляду справи, так і санкцією за зловживання процесуальними правами [294, с. 692].

Хоча сторони відіграють провідну роль у формуванні доказової бази, але, як свідчить практика зарубіжних держав, суду у малозначних справах часто надається можливість самостійно витребувати докази, якщо це, на його думку, є необхідним для ефективного й швидкого розгляду малозначної справи. За таких умов суд зобов'язаний інформувати сторони про такі заходи *ex officio* та з'ясувати їхню думку про це. Водночас суд уповноважений вживати заходів процесуального впливу щодо сторони, яка не подала вчасно необхідні докази, зокрема шляхом залишення позову без розгляду. Оскільки у національних процесуальних системах по-різному ставляться до пасивної поведінки сторін, то у ситуації, коли докази були подані із запізненням і це зумовило додаткові витрати, вони покриваються винуватцем незалежно від результатів розгляду справи [276; 284].

Запобігання зловживанню процесуальними правами та застосування заходів процесуального примусу. ЗУ «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року № 2147-VIII, ЦПК України було викладено в новій редакції, яка істотно посилила роль і повноваження суду в питаннях запобігання і протидії недобросовісній поведінці сторін. Сучасний стан правового регулювання характеризується активною роллю суду в запобіганні зловживанню учасниками

судового процесу їхніми правами та забезпеченні виконання ними їх процесуальних обов'язків (п. 5 ч. 5 ст. 12 ЦПК України).

Декларативний зміст вищевказаної норми об'єктивується у конкретних повноваженнях суду спрямованих на запобігання зловживанням процесуальними правами та їх припинення, застосування заходів процесуального примусу, зокрема суд: 1) у випадку зловживання процесуальними правами або невиконання учасником справи його процесуальних обов'язків застосовує до нього заходи процесуального примусу, передбачені ЦПК України (ч. 3 ст. 43, ст. 143 ЦПК України); 2) з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, якщо вони містять ознаки зловживання процесуальними правами (ч. 3 ст. 44 ЦПК України); 3) може визнати або відмовити у визнанні обставин у разі неподання учасником справи з неповажних причин або без повідомлення причин доказів, витребуваних судом (ч. 10 ст. 84 ЦПК України); 4) може визнати або відмовити у визнанні факту для з'ясування якого була призначена експертиза, якщо учасник справи ухиляється від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі (ст. 109 ЦПК України); 5) може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках: а) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу; б) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству; в) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин; г) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк; д) використання, під час врегулювання спору за участю судді, портативних аудіотехнічних пристроїв, а також здійснення фото- і кінозйомок, відео-, звукозаписів (ч. 1 ст. 148, ч. 9 ст. 203 ЦПК України) тощо.

Всі вищевказані положення чинного законодавства застосовуються під час судового розгляду малозначних справ. З огляду на те, що зловживання процесуальними правами, інші прояви недоброчесної поведінки учасників процесу загалом є типовими і не залежать від категоріальної приналежності справи чи процесуального порядку, за правилами якого її розглядають, тому не доводиться говорити про якісь особливості реалізації повноважень суду щодо запобігання зловживанням процесуальними правами та їх припинення, застосування заходів процесуального примусу в малозначних справах. Водночас, санкції суду мають бути пропорційними, тобто відповідати характеру допущеного порушення, розміру спричиненої ним шкоди, умислу та ступеню залученості винної особи до вчинення протиправних дій. Співмірність впливу суду на учасників процесу є запорукою збереження балансу приватних і публічних інтересів, який лежить в основі пропорційності.

Оптимізація судових витрат. З огляду на спрощений процесуальний порядок розгляду малозначних справ, суду належить визначальна роль у питаннях оптимізації судових витрат, зокрема він має бути повноважним: 1) розподіляти їх між сторонами; 2) визначати право сторони на відшкодування певної частини або всього обсягу судових витрат, незалежно від виду останніх; 3) проводити оцінку судових витрат, встановлювати їх розумність та обґрунтованість; 4) зменшувати, перерозподіляти, звільняти сторін від судових витрат для цілей сприяння доступності правосуддя, забезпечення його економічної ефективності; 5) при вирішенні питань судових витрат враховувати обставини кожної конкретної справи з огляду на її складність, поведінку сторін, наявність мирової угоди, інші фактори; 6) визначати процедури, стандарти управління процесом стягнення судових витрат.

Сучасний стан правового регулювання судових витрат в цивільному судочинстві характеризується тенденцією розширення обсягу відповідних повноважень суду. Так, чинним ЦПК України передбачено право суду: 1) попередньо визначати суму судових витрат (крім витрат на професійну правничу допомогу), пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією (ч. 4 ст. 134 ЦПК

України); 2) вирішувати питання про забезпечення, попередню оплату судових витрат (ст. 135 ЦПК України); 3) зменшити розмір витрат на професійну правничу допомогу (ч. 5 ст. 137 ЦПК України); 4) розподілити судові витрати між сторонами (ч. ч. 3-5, 8-9 ст. 141 ЦПК України).

Якщо говорити про специфіку реалізації цього компоненту судового кейс-менеджменту в малозначних справах, то суд, вирішуючи питання судових витрат, першочергово має керуватися вимогами пропорційності, які передбачають необхідність встановити: 1) пов'язаність таких витрат з розглядом справи; 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін тощо; 3) добросовісність поведінки сторони під час розгляду справи, чи не призвела вона до затягування процесу (подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог); 4) ефективність, повноту дій сторони щодо досудового вирішення спору та врегулювання спору мирним шляхом (п. п. 1-4 ч. 3 ст. 141 ЦПК України).

Отже, попри те, що концепт судового керівництва справою не знайшов свого визнання й формального закріплення у вітчизняному процесуальному законодавстві, втім його окремі елементи і прояви можна простежити в чинному ЦПК України. Судовий кейс-менеджмент об'єктивує пропорційність в цивільному судочинстві, котра лежить в основі як диверсифікації цивільних справ на окремі категорії, так і диференціації судових процедур, покликаних забезпечити адаптивність цивільної процесуальної форми до специфіки конкретних категорій справ, котрі з огляду на їх онтологічні властивості можливо розглянути швидше й ефективніше ніж це передбачено правилами ординарного процесу. Через пропорційність підтримується баланс публічного і приватного інтересів, об'єктивуються межі дискреційних повноважень суду при визначенні процесуального порядку розгляду цивільних справ та подальшого керівництва ними.

2.4 Проблеми оскарження судових рішень у малозначних справах

Відповідно до ст. 129 Конституції України однією із засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Суголосні положення знайшли своє відбиття також на рівні галузевого законодавства. Так, відповідно до ст. 3 ЦПК України основними засадами (принципами) цивільного судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи (п. 8) та касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом (п. 9). Вказане положення знаходить свою деталізацію у ст. 17 ЦПК України, де зауважується, що учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Не допускається касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку.

Ефективність функціонування механізмів оскарження судових рішень у малозначних справах прямо пропорційно залежить від повноти дотримання низки конвенційних гарантій інстанційного доступу до суду. Останнє передбачає право і реально забезпечену можливість оскарження ухвалених судом рішень до судів вищих інстанцій. ЄСПЛ у своїй практиці визнавав апеляційне оскарження мінімальним стандартом оскарження для цивільних справ. Водночас, зауважується, що процесуальне законодавство Високих Договірних Сторін може передбачати інші види перегляду, обумовлені особливостями національного правового порядку і судоустрою, і там, де такі процедури запроваджені, мають дотримуватися гарантії ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ [197]. Як видно, національна регламентація інституту перегляду судових рішень відповідає вимогам ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

У своїх підходах до інтерпретації права інстанційного доступу ЄСПЛ допускає абсолютизацію останнього виключно у його процесуальному, а не інституціональному вимірі. Йдеться про те, що можливість оскарження має бути забезпечена принаймні через апеляційне провадження, регламентація умов доступу

до якого є виключною прерогативою і належить до компетенції національного законодавця. Він є правомочним встановлювати систему процесуальних фільтрів допуску окремих категорій справ до перегляду в апеляційному порядку, а також визначати механізм та процедуру його реалізації. До того ж апеляційний розгляд не обов'язково має здійснюватися окремим, спеціально створеним для цього судом. Через це ЄСПЛ застерігає від поширювального тлумачення як самого поняття інстанційного доступу, так і дотичних до нього положень ЄКПЛ у контексті структурно-функціональної диверсифікації національних судових систем на ланки або іншого роду складові за критерієм їх ієрархічності. Очевидно помилковим є розуміння змісту конвенційних гарантій інстанційного доступу як таких, що встановлюють обов'язок Високих Договірних Сторін створювати окремі апеляційні чи-то касаційні суди, відсутність яких не є проявом вад обраної моделі оскарження. Однак, за умови існування останніх, вимоги ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ підлягають повній і належній реалізації під час руху та перегляду справи у межах відповідних правозастосовних циклів [295; 296].

З наведеного вище вбачається, що однією серед головних проблем оскарження судових рішень у малозначних справах є дилема доцільності встановлення процесуальних фільтрів та їх впливу на повноту і якість реалізації низки конвенційних гарантій інстанційного доступу до правосуддя. Процесуальні фільтри оскарження являють собою структурно-морфологічну та функціонально цілісну систему послідовно організованих процесуально-правових засобів, за допомогою яких, по-перше, забезпечується рестрикція інстанційного перегляду судових рішень, а по-друге, регулюються обсяги та межі оскарження.

Вимоги повноти та послідовності дотримання мінімального стандарту оскарження об'єктивно зумовлюють необхідність першочергового аналізу норм ЦПК України, що регулюють апеляційне провадження. У цьому контексті визначального значення набувають об'єкти та підстави апеляційного оскарження судових рішень у малозначних справах, які слід розглядати і оцінювати крізь призму системи конвенційних гарантій інстанційного доступу до суду. Так, за чинним ЦПК України

право апеляційного оскарження передбачає, що учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку, по-перше, рішення суду першої інстанції повністю або частково, по-друге, ухвали суду першої інстанції на які, згідно зі ст. 353 ЦПК України можуть бути подані скарги окремо від рішення суду. Не допускається апеляційне оскарження ухвал суду не передбачених ст. 353 ЦПК України (ч. 1-2 ст. 352 ЦПК). Отож, вітчизняний законодавець пішов шляхом застосування процесуальних фільтрів на рівні апеляційної інстанції. Особливістю національної моделі цивільного судочинства є те, що не всі ухвали підлягають апеляційному оскарженню, а лишень ті, вичерпний перелік яких чітко визначений у законі (ст. 353 ЦПК України). Водночас, право учасників та інших заінтересованих осіб оскаржити рішення суду в апеляційному порядку є абсолютним і жодним чином не обмежується, крім випадків пропуску строків подачі апеляційної скарги. Це істотно звужує сферу і обсяг дії встановленого процесуального фільтру.

Крім того, у контексті повноти дотримання конвенційних гарантій інстанційного доступу позитивною є практика відмови законодавця від встановлення спеціальних або відверто рестрикційних підстав апеляційного оскарження судових рішень у деяких категоріях справ, зокрема малозначних. Чинним ЦПК України передбачено, що суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги (ч. 1 ст. 367 ЦПК України). Водночас, він не обмежений останніми, якщо під час розгляду справи буде встановлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права (ч. 4 ст. 367 ЦПК України). Це означає, що єдиними та універсальними підставами апеляційного перегляду судових рішень є їх незаконність та/або необґрунтованість. Вартісний вимір предмета позову або інші ознаки, за якими здійснюється диференціація і розподіл справ відповідно до їх категоріальної приналежності, жодним чином не впливають на можливість оскарження акту правосуддя, якщо такий

був ухвалений судом всупереч норм матеріального права, з порушення норм процесуального права, а також без повного і всебічного з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень.

У системі координат інстанційного доступу загальний порядок апеляційного перегляду так само, як і окремі процедурні аспекти його здійснення мають не менш визначальне значення, ніж об'єкти та підстави оскарження. Чинним ЦПК України передбачено, що апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції (ст. 355 ЦПК України). Однак, початок дії наведеної норми був пов'язаний з моментом затвердження Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положень, які визначатимуть порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Доти апеляційні та касаційні скарги подавалися учасниками справи *до* або *через* відповідні суди, а матеріали справ витребовувалися та надсилалися судами за правилами, що діяли до набрання чинності нинішньою редакцією ЦПК України. У разі порушення порядку подання апеляційної чи касаційної скарги відповідний суд повертав таку скаргу (підпункт 15.5 пункту 5 частини 1 Перехідних положень ЦПК України).

Відтермінування дії ст. 355 ЦПК України сприймалося як тимчасовий захід, вжитий з огляду на існування обставин об'єктивного характеру. Втім, протягом досить тривалого проміжку часу, фактично до 5 жовтня 2021 року, не вдавалося забезпечити повноцінну роботу як Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, так її окремих підсистем (модулів): Електронний кабінет, Електронний суд, відеоконференцзв'язок, що безумовно породжувало проблеми у правозастосовній площині. Наслідком цього стало утворення практики повернення судами апеляційних скарг, яка поступово набула системного характеру. Посилаючись на підпункт 15.5 пункту 5 частини 1 Перехідних положень ЦПК України, суди у мотивувальній частині своїх рішень констатували порушення заявниками встановленого порядку подання апеляційних скарг. За таких обставин очевидно постало питання пропорційності встановлених обмежень та їх відповідності змісту конвенційних гарантій права інстанційного доступу. Якщо розглядати практику

повернення апеляційних скарг крізь призму міжнародних стандартів справедливого правосуддя, то її слід оцінювати і сприймати як перешкоду юридичного характеру, здебільшого спроможну позбавити сторін права на ефективний судовий захист.

Принагідно наголосити, що це питання стало предметом особливої уваги з боку Верховного Суду, зокрема його Великої Палати, яка неодноразово наголошувала на багатогранності та системному характері означеної проблеми, свідченням чого є наявність низки відповідних правових позицій і практики відступу від них [297-301]. Так, Велика Палата Верховного Суду в своїй постанові від 15 січня 2020 року, справа № 145/1330/17, за результатами буквального тлумачення положень процесуального закону встановила, що підпункт 15.5 пункту 5 частини 1 Перехідних положень ЦПК України не містить заборони, навіть більше, прямо допускає можливість подання апеляційної скарги як безпосередньо до апеляційного суду, так і через відповідний суд першої інстанції. На думку Великої Палати Верховного Суду, цілі ефективної реалізації принципу пропорційності у правосудній діяльності вимагають застосування таких підходів до інтерпретації норм процесуального закону, які б гарантували особі право на безпосереднє звернення зі скаргою до суду відповідної інстанції, оскільки держава не є повноважною обмежувати права особи без легітимної мети для захисту суспільного інтересу. Отож, відсутність організаційно-технічної системи не могла перешкоджати як учасникам процесу, так і судовим установам подавати та приймати процесуальні документи у паперовій формі безпосередньо через суди відповідних інстанцій. Практика повернення апеляційних скарг стала проявом надмірного формалізму і непомірності між застосованими засобами та поставленою метою [302].

Ефективність процедури апеляційного перегляду судових рішень у малозначних справах значною мірою залежить від дії факторів певного змісту, а саме повноти і послідовності здійснення судом необхідних процесуальних дій на стадії відкриття апеляційного провадження та правильного застосування норм процесуального закону, котрими визначається порядок їх вчинення. Серед низки процедурних аспектів апеляційного оскарження визначального значення набуває

момент прийняття апеляційної скарги до розгляду, настання якого можливе за умови неухильного дотриманням строків на апеляційне оскарження (ст. 354 ЦПК України) і належного виконання нормативно встановлених вимог до її форми та змісту (ст. 356 ЦПК України). Саме порушення останніх дає право суду апеляційної інстанції залишити апеляційну скаргу без руху (ст. 357 ЦПК України). Вищенаведене об'єктивно актуалізує питання, по-перше, правильності застосування судами цієї процесуальної дії у деяких, окремо взятих випадках, по-друге, відповідності передбачених законодавством підстав її застосування вимогам принципу пропорційності.

Розглядати проблему касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах неможливо без розуміння останніх тенденцій у сфері нормативної регламентації механізмів доступу до судів вищих інстанцій та пов'язаних із цим процесуальних обмежень. Через це особливу увагу слід приділити практикам їх застосування на рівні національних правових порядків європейських держав.

Принагідно наголосити, що правові системи держав-членів європейського співтовариства відзначаються своєрідністю національних моделей оскарження і є диверсифікованими у контексті змісту процесуальних рестрикцій доступу до судів вищих інстанцій. Наприклад, в Італії звернення до Касаційного суду є конституційним правом, до якого неможливо застосувати будь-які обмеження [282]. Доволі оригінальний підхід сформувався у Бельгії з Нідерландами, законодавство яких не встановлює будь-яких процесуальних перешкод для касаційного оскарження судових рішень у певних категоріях справ, але там існує спеціалізована адвокатура з невеликою кількістю досвідчених, авторитетних юристів, яким належить виключне право звернення до найвищих судових інстанцій [303, с. 35]. На думку Н. Бететто, ця практика *ipso facto* є дуже ефективним механізмом фільтрації. Водночас, доволі поширеним є підхід із застосуванням критеріїв відбору чи допуску справ до касаційного перегляду. Це можуть бути: 1) вартісний вимір предмета позову в цивільних справах, як поріг їх прийняття до розгляду через питання права; 2) серйозність порушення прав (наприклад, «серйозні помилки», «явне порушення»,

«грубе порушення»; «грубо помилкове застосування закону», «порушення конституційних прав»); 3) об'єктивне значення справи з точки зору розвитку права або забезпечення єдності правозастосовної практики [303, с. 35-36].

Попри те, що релевантний іноземний досвід є строкатим, його тим не менше можливо узагальнити у рамках певних теоретичних конструкцій. На загальноєвропейському рівні існує два основоположні підходи до нормативної регламентації процедури касаційного оскарження судових рішень: 1) французька традиція всеосяжної касації, позбавленої будь-яких процесуальних обмежень і перешкод [175]; 2) німецький підхід обмеженої касації, коли для окремих категорій справ встановлюються процесуальні фільтри оскарження у вищих судових інстанціях, які є виключно судами права [304].

Водночас, у німецькій правовій традиції можливо виокремити дві основні моделі доступу до касаційного перегляду. Перша стосується правової або суспільної значимості питань, яких торкається або зачіпає судове рішення у конкретній справі (Grundsatzrevision). Вона застосовується у ФРН. Друга заснована на малозначності вартісного виміру предмета позову (Wertrevision). Остання поширена в Австрії та Швейцарії [303, с. 37]. В умовах сьогодення Федеральний верховний суд Німеччини переглядає виключно ті справи, де є правові питання фундаментального значення або коли існує загроза єдності застосування закону в подібних правовідносинах (п. 543 Цивільного процесуального кодексу ФРН) [304]. Німецький законодавець відмовився від практики урахування будь-яких економічних критеріїв для цілей оцінки значимості справи та її подальшого перегляду в касаційному порядку. До прийняття Закону ФРН «Про реформу Цивільного процесуального кодексу» від 27 липня 2001 року, справи з ціною позову до 60 000 німецьких марок могли переглядатися Федеральним верховним судом Німеччини в одиничних, екстраординарних випадках. Втім, у рамках останньої реформи було ухвалене політичне рішення відмовитися від цієї концепції, як такої, що є несправедливою і порушує позитивні зобов'язання держави у питаннях забезпечення доступу до правосуддя та захисту цивільних прав громадян у найвищій судовій інстанції [303, с. 37].

Процесуальне законодавство ФРН передбачає можливість касаційного перегляду справи за наявності однієї з трьох умов, зокрема необхідності: 1) вирішення правового питання фундаментального значення; 2) збереження єдності або сталості застосування закону в подібних правовідносинах; 3) забезпечення розвитку права [304]. Водночас, не є правовим питанням фундаментального значення очевидні, навіть грубі помилки у застосуванні закону, допущені судами нижчих інстанцій в окремих справах. Крім випадків, коли таке рішення може мати негативні економічні наслідки у довгостроковій перспективі для невизначеного кола осіб та/або інституцій. Питання набуває фундаментального значення, якщо воно зачіпає інтереси всього суспільства. Законом також передбачена можливість перегляду справи Федеральним верховним судом ФРН у разі, коли є рішення Суду Європейського Союзу, де встановлено факт порушення або неправильного застосування нормативно-правових актів ЄС [304].

Умова збереження єдності або сталості застосування закону в подібних правовідносинах теж не стосується очевидних, грубих помилок нижчестоящих судів у застосуванні як норм матеріального, так і процесуального права. Останні не вимагають втручання Федерального Верховного Суду. Справа допускається до касаційного перегляду тільки у разі, якщо, по-перше, існує об'єктивно обґрунтований ризик порушення чи вже наявний факт недотримання норм Федеральної Конституції, по-друге, наявність у правозастосовній практиці судів нижчих інстанцій помилок, які повторюються або є ризик їх системного дублювання, що загрожує єдності судової практики [304].

Отож, з огляду на те, що французька модель касації є всеосяжною і взагалі не передбачає будь-яких обмежень в праві оскарження судових рішень, то вбачається, що національний законодавець у питаннях регламентації процедури перегляду судових рішень в окремих категоріях справ взяв за основу релевантний німецький досвід, що видається доцільним й об'єктивно обґрунтованим як з огляду на необхідність забезпечення режиму процесуальної економії, так і у контексті дотримання гарантій права на справедливий суд.

Принагідно наголосити, що модель обмеженої касації узгоджується з європейськими стандартами справедливого правосуддя. Так, Комітет міністрів Ради Європи у своїй Рекомендації щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах № R (95)5 від 07.02.1995 року рекомендував державам-членам вживати заходів щодо визначення кола питань, які виключаються з права на апеляцію та касацію для цілей запобіганням будь-яким зловживанням системою або процедурою оскарження. Водночас, скарги до суду третьої інстанції передусім мають подаватися у справах, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад тих, що розвиватимуть право, сприятимуть однаковому тлумаченню закону або матимуть значення для широкого загалу. Від особи, яка подає скаргу, слід вимагати обґрунтування причин з яких її справа сприятиме досягненню таких цілей [305].

Питанням процесуальних фільтрів допуску окремих категорій цивільних справ, в тому числі й малозначних, до перегляду в суді касаційної інстанції, а також особливостей касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах були присвячені праці таких вітчизняних вчених-процесуалістів, як Г. М. Ахмач, С. О. Кравцова, Д. Д. Луспеніка, С. В. Мирославського, О. І. Попова, Н. Ю. Сакари, Г. Я. Тріпільського, Т. А. Цувіної, С. В. Щербак та інших.

Так, аналізуючи процедуру касаційного оскарження Д. Д. Луспенік звертає увагу на необхідність її оптимізації шляхом введення системи «фільтрів» та допуску скарги до розгляду. На його думку, касаційний перегляд є екстраординарним і може бути використаний: 1) за умов дотримання принципу інстанційності розгляду справи з ухваленням остаточного рішення; 2) за наявності обставин для перегляду, безпосередньо пов'язаних з функцією касаційного суду щодо забезпечення захисту публічних чи приватних інтересів. Враховуючи позицію ЄСПЛ стосовно того, що обмеження касаційного перегляду можливі тому, що це право за своєю природою об'єктивно потребує регулювання держави, яка володіє у цьому відношенні певною мірою розсуду, Д. Д. Луспенік вважає, що введення «фільтрів» та процедури допуску жодним чином не порушує право на доступ до суду. Останнє вже буде реалізовано

при зверненні до суду першої та апеляційної інстанцій [306]. Всупереч вищевказаному Г. М. Ахмач відкидає твердження про завершення реалізації права на доступ до суду в першій та апеляційній інстанціях. На її думку, це не зовсім відповідає дійсності, що підтверджується даними судової статистики. Водночас, вона визнає, що застосування процесуальних «фільтрів» у касаційній інстанції, звичайно, сприятиме оптимізації касаційного провадження, однак такі «фільтри» повинні відповідати завданням цивільного судочинства, не порушувати права осіб, які звертаються до суду, а під час застосування матеріальних меж необхідно враховувати реальний рівень життя в країні [307, с. 68-69].

Протилежно іншу позицію займає Г. Я. Тріпунський, який вважає, що запровадження касаційних фільтрів призвело до зростання ризику неможливості перегляду судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій, ухвалених із неправильним застосуванням норм матеріального права або порушенням норм процесуального права. На його думку, наслідком запровадження касаційних фільтрів є звуження права на касаційне оскарження і втручання у право на доступ до правосуддя. Таке втручання не може вважатися виправданим, оскільки касаційні фільтри не досягли своєї мети [308, с. 56].

Існування в законодавстві «касаційних фільтрів», у тому числі за ознакою малозначності справи, О. І. Попов взагалі не розглядає як обмеження у доступі до правосуддя. Вказаний механізм, на його погляд, навпаки переслідує мету розвантаження суду касаційної інстанції та прискорення розгляду окремих категорій справ в межах інстанційних циклів цивільного судочинства. Наведений підхід відповідає світовій практиці та цілком узгоджується із положеннями Рекомендації R (95) 5 від 07 лютого 1995 року. В окремих випадках він сприяє забезпеченню однакового застосування правових норм судами, коли касаційна скарга містить питання, що мають фундаментальне значення [309, с. 145].

У розумінні Н. Ю. Сакари, нормативно встановлене обмеження у реалізації права на касаційне оскарження судових рішень у малозначних справах не порушує саме по собі ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Разом із тим, відсутність на законодавчому рівні

критеріїв, що мають враховуватися судами при віднесенні справи до категорії малозначних, а також невизначеність стадії, на якій це питання має вирішуватися, й, відповідно, повноваженого суду можуть свідчити про відсутність «передбачуваності» обмеження й призводити до порушення права на доступ до суду касаційної інстанції [47, с. 170].

На думку С. В. Щербак та С. В. Мирославського, встановлення процесуальних фільтрів доступу до касаційного суду корелюється з правом особи на касаційне оскарження судового рішення, яке не може бути всеосяжним і безумовним та не повинно означати автоматичного переходу до касаційного суду практично всіх цивільних справ, що переглядалися апеляційним судом. Ідеологія процесуальних фільтрів полягає в намаганні забезпечити достатні гарантії захисту прав осіб у провадженні судів першої та апеляційної інстанцій і лише додаткову гарантію захисту у Верховному Суді як у найвищій судовій інстанції. Це повністю узгоджується з позицією ЄСПЛ, оскільки касаційний перегляд вважають екстраординарним з огляду на специфіку повноважень суду касаційної інстанції, тому С. В. Щербак та С. В. Мирославський стоять на позиції того, що касаційні фільтри не можна розглядати як обмеження права особи на доступ до правосуддя [310, с. 85].

Досліджуючи малозначність спору як процесуальний фільтр касаційного оскарження С. О. Кравцов наголошує, що останнє не слід розцінювати як обмеження права на доступ до правосуддя. Він робить висновок, що встановлення «процесуального фільтру» у вигляді введення такої категорії як «малозначність спору», цілком відповідає меті запровадження даної новації цивільного процесуального законодавства України, а саме розвантаженню суддів у здійсненні ними правосуддя [311, с. 129].

Отож, результати аналізу доктринальних джерел промовисто свідчать, що в сучасній науці цивільного процесуального права утвердилися дві діаметрально протилежні точки зору на проблему процесуальних фільтрів доступу до процедури касаційного оскарження. Прихильники першої сприймають їх як непропорційне

обмеження і перешкоду в реалізації права на справедливий суд. Інша група вчених, спираючись на релевантний іноземний досвід та практику ЄСПЛ, обґрунтовують необхідність встановлення таких процесуальних рестрикцій для цілей розвантаження найвищої судової інстанції, перетворення її з ревізійного органу на суд права та засіб забезпечення єдності правозастосовної практики.

Слід наголосити, що проблема зловживання системою оскарження була і залишається предметом особливої уваги Комітету Міністрів Ради Європи, який у своїй Рекомендації щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах № R (95) 5 від 07.02.1995 р. рекомендував державам-членам виключити право апеляційного і касаційного оскарження за певними категоріями справ [305]. Вищевикладене цілком узгоджується з правовими позиціями сформованими ЄСПЛ у справах «*Levages Prestations Services v. France*» та «*Brualla Gomez de la Torre v. Spain*», де наголошується, що умови прийнятності касаційної скарги, згідно норм національного законодавства, можуть бути суворішими, ніж для звичайної заяви. Держава правомочна на власний розсуд встановлювати процесуальні фільтри допуску справи до касаційного перегляду, оскільки право касаційного оскарження за своєю природою є таким, що підлягає публічно-правовому регулюванню. Зважаючи на особливий статус суду касаційної інстанції, процедури касаційного перегляду можуть бути більш формальними, особливо, якщо провадження у справі здійснюється після її розгляду судами першої та апеляційної інстанцій [197; 296; 312].

Забезпечення права касаційного оскарження судових рішень належить до числа основоположних конституційних засад судочинства. Водночас, п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України передбачено можливість встановлення процесуальних фільтрів допуску окремих категорій цивільних справ до перегляду в суді касаційної інстанції, що загалом відповідає європейським стандартам доступності правосуддя та істотно не впливає на ефективність функціонування правового механізму забезпечення реалізації системи гарантій права на справедливий суд, передбачених ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ.

Відсутність процесуальних фільтрів касаційного оскарження протягом досить тривалого часу залишалося основним фактором перевантаження суду касаційної інстанції, що безпосередньо впливало на рівень ефективності відправлення правосуддя і виконання функцій найвищого суду в системі судоустрою України, зокрема в питаннях забезпечення сталості та єдності судової практики, а також однакового застосування норм матеріального і процесуального права судами нижчих інстанцій. Саме з метою вирішення вищевказаної проблеми були запроваджені процесуальні фільтри допуску малозначних справ до перегляду в суді касаційної інстанції, що не може сприйматися як нелегітимна перешкода у доступі до суду або диспропорційне обмеження у праві оскарження судових рішень.

Так, п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України визначено, що не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків встановлених законом. Через це законодавцем було сформульовано дві групи підстав, за умови наявності яких малозначна справа може бути переглянута судом касаційної інстанції.

Перша має універсальний, всезагальний характер і застосовується відносно всіх цивільних справ, незалежно від їх категорії, тоді як друга є спеціальною групою підстав, існування однієї із яких є обов'язковою умовою допуску малозначної справи до касаційного перегляду. Однак, закріпивши у п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України вичерпний перелік останніх, законодавець відобразив їх у формі абстрактно сформульованих оціночних категорій, не надавши будь-яких дефініцій, системи критеріїв чи факторів, які варто було б враховувати у правозастосовній діяльності. У такий спосіб виникла потреба тлумачення спеціальних підстав касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах з метою забезпечення належного рівня ефективності правового регулювання, його цілеспрямованості та результативності. Відсутність єдиних підходів до інтерпретації законодавчо закріплених категорій, що мають відверто оціночний характер і, як наслідок, глибока та істотна диверсифікація правозастосовної практики деструктивно впливають на

співвідношення між очікуваним результатом та фактичними наслідками впливу права на суспільні відносини, тим самим нівелюючи соціальний ефект правового регулювання.

Отже, існуюча на сьогодні система касаційного оскарження малозначних справ охоплює «універсальну» і «спеціальну» групи підстав, які є взаємопов'язаними та мають застосовуватися одночасно. Як універсальні підстави для касаційного перегляду судових рішень, ч. 2 ст. 389 ЦПК України передбачає неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права у випадках: 1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку; 2) якщо скажник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні; 3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах; 4) якщо судові рішення оскаржується з підстав, передбачених ч. 1, 3 ст. 411 ЦПК України.

Група спеціальних підстав касаційного перегляду малозначних справ визначена у п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, за яким не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків, якщо: 1) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; 2) особа, яка подає касаційну скаргу позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи; 3) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; 4) суд першої інстанції відніс справу до категорії

малозначних помилково. У всіх інших випадках суд відмовляє у відкритті касаційного провадження.

Універсальні та спеціальні підстави касаційного оскарження можна співвіднести крізь призму таких діалектичних категорій, як загальне і одиничне. Тому, для відкриття касаційного провадження у малозначній справі недостатньо наявності підстав визначених п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, оскільки одиничне не може існувати окремо від загального, яке завжди втілюється в одиничному і реалізується через нього. Вони мають застосовуватися у сукупності, а їх зв'язок є всеохоплюючим. Малозначну справу може бути допущено до касаційного перегляду лише за умови комплексності, тобто побіжної наявності однієї з універсальних та спеціальної підстав касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах.

За таких обставин виникла ситуація невизначеності у розумінні та інтерпретації передбачених п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України підстав, за умови наявності яких, цивільний процесуальний закон передбачає можливість подолання процесуального фільтру для перегляду малозначних справ у суді касаційної інстанції. При цьому поняття «значний суспільний інтерес», «виняткове значення справи», а тим більше «правове питання фундаментального значення» за своїм характером є оціночними, абсолютно абстрактними категоріями, тому в подоланні цієї невизначеності основоположна роль відводиться суддям різних інстанцій, які в процесі відправлення правосуддя у цивільних справах, поступово напрацьовують відповідні матеріали судової практики, які наповнюють конкретним змістом законодавчі матерії. Мінімізація ризиків пов'язаних із відсутністю нормативно визначених дефініцій, а відповідно й превалюванням неоднозначності у розумінні змісту позначених вище категорій, належить до дискреційних повноважень Верховного Суду. Такий підхід є загальновизнаним, прийнятним, узгодженим із міжнародними стандартами забезпечення доступу до правосуддя і безпосередньо сприяє досягненню сталості та єдності судової практики. Разом із тим, не втрачає своєї актуальності питання доктринального тлумачення законодавчих матерії, яке безумовно має враховувати і органічно поєднувати в собі правові позиції та матеріали практики Верховного Суду.

За обсягом змісту категорію «питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики» можна поширювально інтерпретувати, оскільки її законодавчо закріплене формулювання органічно орієнтоване на охоплення достатньо широкого кола правових явищ, які в системі процесуальних координат касаційного перегляду малозначних справ є найбільш істотними, проблемними та систематичними з точки зору правозастосування і забезпечення його одноманітності у подібних правовідносинах [313]. У розумінні Верховного Суду касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики тільки тоді, коли у ній йдеться про новітні, проблемні, засадничі, раніше ґрунтовно не досліджувані питання права, відповідь касаційного суду на які має надати нового уніфікованого розуміння та застосування права як для сторін спору, так і для невизначеного, але широкого кола суб'єктів правовідносин [314-316]. Нині можливо позначити декілька основних груп правових явищ, що є факторами концептуалізації питань права, які мають фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики, зокрема: 1) відсутність єдиної правозастосовчої практики по аналогічним спорам [317] у тому числі існування низки рішень судів першої та апеляційної інстанцій у аналогічних справах з протилежними правовими висновками [318]; 2) висновки судів попередніх інстанцій у конкретній справі суперечать сформованій судовій практиці Верховного Суду при вирішенні спорів, що виникають з подібних правовідносин [319] або зроблені без урахування попередніх висновків Верховного Суду щодо застосування норм права у подібних правовідносинах [320]; 3) заявник у своїй касаційній скарзі ставить на вирішення суду касаційної інстанції проблему, яка, у випадку відкриття касаційного провадження Верховним Судом, впливатиме на широку масу спорів, створюючи тривалий у часі, відмінний від минулого підхід до вирішення актуальної правової проблеми [321]; 4) наявна правова проблема, яка стосується невизначеної кількості спорів, які або вже існують, або можуть виникнути з урахуванням правового питання, щодо якого постає проблема невизначеності [322]; 5) відсутність сталої судової практики в питаннях, що визначаються як виключна

правова проблема, невизначеністю на нормативному рівні правових питань, які можуть кваліфікуватись як виключна правова проблема, відсутністю національних процесуальних механізмів вирішення виключної правової проблеми іншими способами ніж із використанням повноважень Великої Палати Верховного Суду [323].

«Неможливість особою, яка подала касаційну скаргу, спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи», було обрано в якості підстави подолання процесуального фільтру для перегляду малозначних справ у суді касаційної інстанції з огляду на трансцендентний характер преюдиціального зв'язку між окремими рішеннями суду, оскільки ті самі юридичні факти можуть мати різні правові наслідки за схожих життєвих обставин [324]. Зазначена підстава охоплює достатньо широке коло суспільних відносин та індивідуальних життєвих ситуацій, які важко теоретично спрогнозувати, а тим більше передбачити. Тому суд повинен у кожному конкретному випадку застосовувати індивідуальний підхід та ретельно аналізувати фактичні обставини справи, водночас враховуючи, що обставини і факти встановлені під час розгляду малозначної справи набувають преюдиціального значення, а отже не підлягають доказуванню при розгляді іншої справи за правилами цивільного, господарського, адміністративного чи кримінального видів судочинства. Як приклад, суд касаційної інстанції може відкрити провадження з огляду на вищевказану підставу якщо: 1) сторона позбавлена можливості в інший спосіб спростувати обставини, встановлені попереднім рішенням суду нижчої інстанції [325]; 2) формально судовий спір поки відсутній, але у претензійному порядку вже висловлено намір його ініціювати [326]; 3) відмова у відкритті касаційного провадження позбавляє заявника можливості спростувати вже встановлені судами нижчих інстанцій обставини, що матимуть преюдиціальне значення для справи, провадження у якій зупинене до вирішення даного спору [327].

Малозначна справа має *«значний суспільний інтерес»* у разі, коли результати її перегляду прямо або опосередковано становлять серйозну, обґрунтовану зацікавленість, яка має виняткове значення для: а) усього суспільства в цілому,

певних груп людей, територіальних громад, об'єднань громадян у контексті можливого впливу ухваленого у ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб; б) потреб суспільства або окремих його груп, які пов'язані із збереженням, примноженням, захистом існуючих цінностей девальвація та/або втрата яких мала б значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства; в) предмет спору стосується питання загальнодержавного значення, зокрема таких, як визначення і зміни конституційного ладу в Україні, виборчого процесу (референдуму), обороноздатності держави, її суверенітету, найвищих соціальних цінностей, встановлених Конституцією України тощо [328-330]. Отож, від рівня гарантованості суспільного інтересу залежить ступінь дотримання прав, свобод і законних інтересів окремих громадян. Результати аналізу судової практики свідчать про те, що заявники досить часто, майже завжди, у своїх касаційних скаргах посиляються на значний суспільний інтерес у їх справі, втім практично ніколи не можуть це належним чином обґрунтувати, тому суд касаційної інстанції не бере до уваги посилання на відповідні норми ЦПК України. Навіть якщо у підсумку ухвалюється рішення про відкриття касаційного провадження, то робиться це з інших мотивів та підстав, не пов'язаних зі «значним суспільним інтересом» в малозначній справі [331-339].

Питання *«винятковості значення»* малозначної справи знаходиться в системі координат суддівської дискреції та безумовно має вирішуватися в контексті забезпечення реалізації та дотримання системи гарантій права на справедливий суд, прийняття законних і обґрунтованих рішень. З огляду на специфіку природи малозначних справ, суд касаційної інстанції, вирішуючи питання винятковості значення справи для її учасників виходить з того, що оцінка наведених обставин здійснюється на підставі дослідження мотивів, відповідно до яких сам учасник справи вважає її такою, що має для нього виняткове значення. Винятковість значення справи можна оцінити тільки з урахуванням її особистої оцінки учасником, зокрема шляхом наведення заявником обґрунтованих об'єктивних обставин, які свідчитимуть про таку винятковість. Тобто, саме на заявника покладається обов'язок на власний розсуд

здійснити належний виклад та обґрунтування обставин, які, на його думку, свідчать про виняткове значення для нього малозначної справи [340-343]. Водночас, практика Верховного Суду дозволяє відійти від загальних і абстрактних критеріїв визначення ступеня винятковості справи та позначити конкретні обставини, що розглядаються судом касаційної інстанції в якості підстав для надання малозначній справі виняткового значення, зокрема у справах про: 1) поширення недостовірної інформації, що принижує честь і гідність особи [344]; 2) в іпотечних правовідносинах, коли справа стосується єдиного житла особи, яке є предметом іпотеки [345]; 3) поділ в натурі житлового будинку між співвласниками [346]; 4) стягнення заборгованості із заробітної плати, компенсації за невикористану відпустку, середнього заробітку за час вимушеного прогулу та затримку видачі трудової книжки [347]; 5) поновлення на роботі та стягнення заробітної плати [348]; 6) про відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду [349]; 7) стягнення заборгованості за кредитним договором [350-353].

Суд першої інстанції може *«помилково віднести справу до категорії малозначних»* лише у трьох випадках: 1) неправильно визначивши ціну позову [354; 355]; 2) застосувавши систему критеріїв передбачених ч. 3 ст. 274 ЦПК України до справи, яка повинна розглядатися за правилами загального позовного провадження, а не у спрощеному порядку [356-358]; 3) у спорах немайнового характеру, де неможливо точно і однозначно визначити ціну позову, а оцінка ступеня відповідності справи системі критеріїв передбачених ч. 3 ст. 274 ЦПК України належить до дискреційних повноважень суду та здійснюється суддею на власний розсуд виходячи із суб'єктивних міркувань [359-361]. Найбільш проблемною є остання ситуація, бо якщо у перших двох випадках наявність судової помилки є очевидною, то у спорах немайнового характеру складно виявити малозначність, а тим більше на етапі відкриття касаційного провадження.

Складний характер системи підстав подолання процесуального фільтру обумовлений прагненням законодавця забезпечити більш високий стандарт

касаційного оскарження малозначних справ. Наведене вище дає можливість стверджувати, що подібного роду практика жодним чином, безпосередньо чи опосередковано, не суперечить вимогам ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ та відповідає конституційним засадам судочинства, зокрема п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України, який гарантує право касаційного оскарження судового рішення, але у визначених законом випадках. У цьому контексті, слушною видається думка Д. Д. Луспеника, який вважає, що існування «процесуальних фільтрів» та процедури допуску ніяким чином не перешкоджає реалізації права на суд, оскільки останнє реалізується при зверненні до суду першої та апеляційної інстанцій. Крім того, існування такого правового механізму є гарантією своєчасності усунення судових помилок та запорукою дотримання справедливого балансу між приватними і публічними інтересами [362, с. 30].

Разом із тим, відсутність нормативно регламентованих критеріїв застосування підстав допуску малозначних справ до перегляду в суді касаційної інстанції утворює прогалину в законодавчому регулюванні, що безпосередньо впливає на якість процесуального закону та ефективність функціонування правового механізму забезпечення реалізації системи гарантій права на справедливий суд. Запровадження процесуального фільтру касаційного оскарження малозначних справ, без вичерпної нормативної регламентації змісту підстав для його подолання та процесуальних критеріїв реалізації останніх, породжує стан правової невизначеності, а відповідно і непередбачуваності правових наслідків застосування законодавчо встановлених обмежень, що в контексті практики ЄСПЛ розглядається як порушення права на доступ до суду.

З огляду на вищевказане особливого значення набуває практика Верховного Суду, за результатами аналізу якої можна синтезувати відносно абстрактні критерії, котрі комплексно дають можливість позначити вектори і межі суддівської дискреції. Більшість спеціальних підстав допуску малозначних справ до перегляду в суді касаційної інстанції є максимально абстрактними і оціночними категоріями, універсальну формулу застосування яких, на рівні строкатого суддівського

тлумачення, сформулювати надзвичайно складно. У зв'язку із чим актуальним є питання внесення доповнень до ст. 389 ЦПК України з метою уточнення змісту та критеріїв застосування підстав касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах. Важливо, що зміни концептуально мають корелювати підходам Верховного Суду, сформульованим і викладеним у вже напрацьованій ним правозастосовній практиці. Через це пропонуємо доповнити ст. 389 ЦПК України частиною 5, яку слід викласти у такій редакції:

5. Для цілей цього Кодексу:

1) касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики, якщо у ній йдеться про новітні, проблемні, засадничі, раніше ґрунтовно не досліджувані питання права, відповідь Верховного Суду на які має надати нового уніфікованого розуміння та застосування права як для сторін спору, так і для невизначеного, але широкого кола суб'єктів правовідносин;

2) малозначна справа становить значний суспільний інтерес у разі, коли результати її перегляду прямо або опосередковано становлять серйозну, обґрунтовану зацікавленість, яка має виняткове значення для:

а) усього суспільства в цілому, певних груп людей, територіальних громад, об'єднань громадян у контексті можливого впливу ухваленого у ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб;

б) потреб суспільства або окремих його груп, які пов'язані із збереженням, примноженням, захистом існуючих цінностей девальвація та/або втрата яких мала б значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства;

в) предмет спору стосується питання загальнодержавного значення, зокрема таких, як визначення і зміни конституційного ладу в Україні, виборчого процесу (референдуму), обороноздатності держави, її суверенітету, найвищих соціальних цінностей, встановлених Конституцією України тощо.

Також відкритим лишається питання щодо того, суд якої інстанції має повноваження кваліфікувати справу як малозначну, зокрема чи може суд касаційної

інстанції перекваліфікувати справу на малозначну під час відкриття касаційного провадження або відмовити у його відкритті, якщо суди попередніх інстанцій не вважали її такою. Певні роз'яснення з цього приводу містяться у практиці Верховного Суду. Останній неодноразово звертав увагу на те, що справа є малозначною в силу своїх властивостей, незалежно від того визнавав її такою суд першої чи апеляційної інстанцій, оскільки ч. 6 ст. 19 ЦПК України належить до Загальних положень ЦПК України, які поширюються й на касаційне провадження [363]. Відтак, неодноразово Верховний Суд відмовляв у відкритті касаційного провадження, навіть у тих випадках, коли суди попередніх інстанцій помилково не віднесли справу до категорії малозначних.

Зазначена практика узгоджується з позицією ЄСПЛ у справі «*Zubac v. Croatia*», де заявниця скаржилася на порушення права на доступ до суду через обмеження касаційного оскарження у малозначній справі. Остання звернулася до суду з позовом, який від самого початку підпадав під категорію малозначних, втім згодом вирішила збільшити розмір позовних вимог. Заява про це була подана із порушенням процедури, а саме до початку розгляду справи по суті, однак все ж таки була прийнята судом. За результатами збільшення позовних вимог справа вже не належала до категорії малозначних, тому була розглянута за правилами загального позовного провадження. Під час оскарження справи у касаційному порядку, суд відмовив у відкритті провадження з посиланням на малозначність справи. У наведеній справі ЄСПЛ зауважив, що при оцінці дотримання вимог ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ у судах касаційної інстанції, крім класичного трискладового тесту на пропорційність обмежень прав людини, до уваги також мають братися наступні критерії: 1) передбачуваність обмеження; 2) на кого саме, заявника або державу, слід покласти негативні наслідки помилок, які були допущені під час провадження у справі, що мали наслідком відмову позивачеві у доступі до суду вищої інстанції; 3) чи можна стверджувати, що ці обмеження пов'язані із надмірним формалізмом з боку суддів. Проаналізувавши обставини справи на відповідність вимогам ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, суд дійшов висновку, що помилки, допущені судами першої інстанції, не повинні бути стримуючим фактором

для суду касаційної інстанції, тому останній не зв'язаний такими помилками. Відтак, у цій справі було констатовано відсутність порушень гарантій права на справедливий суд [68].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Право на доступ до суду в малозначних справах має свої особливості, обумовлені специфікою онтологічної природи досліджуваної категорії справ, а також спрощеною процедурою їх розгляду. Реальність та ефективність доступу до правосуддя у малозначних справах має забезпечуватися застосуванням досудового порядку врегулювання спору, встановленням спеціальних правил сплати судового збору та гарантіями надання безоплатної правової допомоги «слабким суб'єктам». Справи про стягнення аліментів на дитину, батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства), справи про розірвання шлюбу, а також справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, мають потенціал бути врегульованими у досудовому порядку, а тому для них міг би бути запроваджений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору у вигляді обов'язкової медіації. Крім того, у контексті забезпечення доступності правосуддя, специфіка малозначних справ передбачає, по-перше, існування гнучкого механізму справляння судового збору, від сплати якого мають бути звільнені позивачі у спорах, ініційованих «слабким суб'єктом», по-друге, закріплення за цими суб'єктами права на безоплатну правову допомогу для цілей розумного зменшення та/або пропорційного перерозподілу тягара витрат, пов'язаних із розглядом і вирішенням малозначної справи в суді.

В умовах сьогодення темпоральний складник європейської парадигми справедливого правосуддя зазнає поступової трансформації. Зовнішнім проявом

цього є тенденція до переосмислення та структурування системи критеріїв оцінки загальної тривалості судового розгляду малозначних справ на предмет її процесуальної домірності. Застосування останніх для цілей визначення релевантності окремо взятих процесуальних строків змісту конвенційних гарантій справедливого правосуддя, забезпечення темпоральної оптимізації судового розгляду малозначних справ, диференціації їх за ступенем пріоритетності, урізноманітнення та ефективного застосування правових засобів захисту і протидії надмірній тривалості судового процесу свідчать про динамічність концепту розумності строків. Спрощення процесуального порядку розгляду малозначних справ має на меті сприяти організаційно-темпоральній оптимізації процедури їх судового розгляду. Для досягнення цієї мети необхідно вжити ряд заходів покликаних, по-перше, забезпечити імплементацію базових стандартів і методик судового керування часом, а по-друге, передбачити механізм реалізації останніх через визначення набору конкретних засобів та прийомів їх здійснення.

Інституціоналізація малозначних справ, так само як і розширення сфери застосування спрощених проваджень, що є процесуальною формою їх розгляду, переслідують дуальну мету – пришвидшення та забезпечення ефективності процедури судового розгляду, без шкоди для завдань цивільного судочинства і збереження розумного балансу приватних і публічних інтересів. У цьому контексті перспективною видається можливість імплементації Правил ELI/UNIDROIT у національний правовий порядок та їх подальше застосування під час судового розгляду малозначних справ. Процес запозичення і адаптації повинен відбуватись системно, послідовно і одночасно у декількох ключових напрямках, а саме через забезпечення пропорційності процесуального порядку розгляду малозначних справ та застосування судового кейс-менеджменту.

Судовий кейс-менеджмент дозволяє судді керувати судовим розглядом, визначати послідовність та конкретні строки вчинення тих чи інших процесуальних дій, регулювати напрямок і динаміку розвитку процесу тощо. Межі судового керівництва в малозначних справах є звуженими, оскільки спрощене позовне

провадження іманентно призначене для їх розгляду, що прямо передбачено ч. 4 ст. 19, ч. 1 ст. 274 ЦПК України, тому відповідного змісту повноваження суду не реалізуються в малозначних справах, бо питання процесуальної форми розгляду останніх врегульовано законодавцем імперативно і не перебуває у площині дискреційних повноважень судді. Особливістю малозначних справ є те, що судовий кейс-менеджмент в них спрямований на виконання трьох головних завдань: 1) заохочення сторін до застосування альтернативних способів врегулювання спору; 2) забезпечення розгляду справи протягом розумного строку та попередження надмірної тривалості процесу; 3) раціональне використання процесуального ресурсу судової влади.

Запровадження процесуальних фільтрів касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах не суперечить як Конституції України, так і стандартам Комітету Міністрів Ради Європи, а отже суттєво не впливає на рівень ефективності функціонування правового механізму забезпечення реалізації системи гарантій права на справедливий суд, що знайшло своє відображення у практиці ЄСПЛ. За результатами аналізу чинного процесуального законодавства, зокрема норм, що визначають процесуальні особливості касаційного оскарження судових рішень, було виокремлено «універсальну» та «спеціальну» групи підстав допуску малозначних справ до перегляду судом касаційної інстанції, які мають застосовуватися у сукупності. Водночас, більшість спеціальних підстав допуску малозначних справ до перегляду в суді касаційної інстанції є максимально абстрактними і оціночними категоріями. У зв'язку із чим актуалізується проблема уточнення змісту та критеріїв застосування підстав касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах.

ВИСНОВКИ

Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, що містить наукові положення та науково обґрунтовані результати в галузі науки цивільного процесуального права, котрі вирішують важливе наукове завдання, яке полягає в системному дослідженні концептуальних підстав інституту малозначних справ у цивільному судочинстві, а також процесуальних особливостей їх розгляду в контексті забезпечення права на справедливий суд. За результатами дослідження сформульовано такі висновки.

1. Теоретичний концепт диверсифікації цивільних справ за критерієм вартісного виміру предмета позову є умовою забезпечення ефективності й оперативності судочинства крізь призму і з урахуванням вимог пропорційності та процесуальної економії. Вони нерозривно пов'язані з ідеями доступності правосуддя та формування нової культури судового розгляду, що серед іншого, передбачає відхід від чистої змагальності та переорієнтацію у напрямку заохочення сторін до лояльного співробітництва, але без шкоди для завдань цивільного судочинства й збереження розумного балансу приватних і публічних інтересів. Тому важливо, щоб процесуальна діяльність суду та учасників справи при розгляді малозначних справ сприяла реалізації завдань цивільного судочинства та узгоджувалася з основними його засадами. Інститут малозначних справ на рівні національного правового порядку є закономірним та відображає низку загальносвітових тенденцій пов'язаних як з диверсифікацією цивільних справ за ознакою ціни позову для цілей їх швидкого й ефективного вирішення, так і диференціацією єдиної ординарної цивільної процесуальної форми, наслідком чого є виникнення спрощених процесуальних порядків судового розгляду, специфіка яких детермінована сутнісними характеристиками малозначних справ, історичними особливостями генези цивільного процесуального права, а також впливом глобалізаційних факторів.

2. Забезпечення права на справедливий суд в малозначних справах неможливе без, по-перше, реального та ефективного доступу до правосуддя, де право ініціювати судовий процес не обтяжене перешкодами юридичного, економічного, адміністративного чи будь-якого іншого характеру, по-друге, неухильного

дотримання вимог пропорційності, коли процедура є релевантною складності справи, по-третє, застосування технологій судового кейс-менеджменту, який у малозначних справах спрямований на виконання трьох головних завдань: 1) заохочення сторін до застосування альтернативних способів врегулювання спору; 2) забезпечення розгляду справи протягом розумного строку та попередження надмірної тривалості процесу; 3) раціонального використання процесуального ресурсу судової влади.

3. Малозначна справа як категорія цивільного процесуального права і предмет судової діяльності являє собою окремий, самостійний різновид цивільних справ для розгляду і вирішення яких, за наявності передбаченої процесуальним законом сукупності умов (ціна позову, його предмет, складність справи, характер спірних правовідносин, значення справи для сторін і суспільства), застосовується спеціальний процесуальний порядок. Вони характеризуються низкою ознак, визначальними серед яких є: а) обмеженість верхньої межі ціни позову; б) особливий характер спірних правовідносин за участю «слабкого суб'єкта»; в) звуженість у реалізації низки конвенційних гарантій права на справедливий суд, що обумовлюється спрощеним процесуальним порядком їх розгляду; г) обмеженість права касаційного оскарження. Кваліфікацію справ як малозначних слід здійснювати за двома базовими критеріями, а саме ціна позову та складність справи, яка визначається з огляду на характер спірних правовідносин, значення справи для сторін і суспільства.

4. Спрощене позовне провадження слід трансформувати в провадження у малозначних справах, яке б враховувало їх особливості шляхом адаптації процесуальної форми до сутнісних характеристик досліджуваної категорії цивільних справ, що дозволить забезпечити їх ефективний розгляд. Спрощене позовне провадження, як процесуальна форма розгляду малозначних справ, характеризується певними сутнісними ознаками, а саме: 1) розширена суддівська дискреція при визначенні процесуального порядку розгляду справи; 2) редукція процедури судового розгляду, котра проявляється в особливостях підготовчого провадження, зокрема відсутності спеціально призначеного для цього засідання, можливості розгляду справи без повідомлення сторін за наявними у ній матеріалами, відсутності судових

дебатів, скороченості строків судового розгляду тощо; 3) спеціальні правила сплати судового збору, які можуть передбачати звільнення від його сплати, встановлення пільгових ставок і умов, що істотно послаблює тягар судових витрат порівняно із загальним позовним провадженням; 4) орієнтація на самопредставництво сторін, чому сприяє спрощення всієї процедури, що розраховане на участь сторони без професійного представника, хоча така участь не виключається; 5) використання стандартизованих форм процесуальних документів; 6) застосування технологій електронного документообігу; 7) використання альтернативних способів врегулювання, зокрема медіації, у тому числі обов'язкової, для окремих категорій малозначних справ.

5. Формування європейських стандартів розгляду малозначних справ відбувалося поступово та здійснювалося у двох основних напрямках, які відрізняються за змістом і рівнем правової регламентації. Перший пов'язаний із впровадженням на рівні правових систем окремих держав-членів ЄС спеціальних форм здійснення правосуддя у малозначних справах. Тому, на основі аналізу галузевого законодавства європейських держав, можна виокремити дві базові моделі розгляду малозначних справ: 1) створення окремих судових органів або передача таких справ на розгляд спеціальним суддям; 2) запровадження особливих порядків або процедур, як правило спрощених, у межах ординарної цивільної процесуальної форми для розгляду малозначних справ, що у законодавчій площині реалізується двома основними способами, зокрема шляхом: а) виокремлення самостійного автономного провадження цивільного судочинства поряд із позовним, наказним та окремим; б) внутрішньої диференціації ординарної процесуальної форми розгляду справ в межах позовного провадження на два порядки – загальний і спрощений. Другий напрямок – наднаціональний, становлення і розвиток якого відбувався у системі правових координат ЄС за участю його інституцій та пов'язаний із формуванням наднаціональних процедур для розгляду *small claims* у транскордонних спорах. Він характеризується універсальністю, комплексністю та взаємною узгодженістю принципів, завдань, процесуальних правил на наднаціональному рівні.

6. Право на доступ до суду в малозначних справах має свої особливості, які полягають у застосуванні досудового порядку врегулювання спору, встановленні спеціальних правил сплати судового збору та гарантій отримання безоплатної правової допомоги. Одним із головних напрямків забезпечення ефективності права на доступ до суду могло б стати посилення консенсуальних основ у цивільному судочинстві через запровадження обов'язкової медіації у малозначних справах, що матиме позитивний соціальний ефект у довготривалій перспективі, сприятиме зростанню ефективності та оперативності їх вирішення. Це проявиться у різних аспектах від вартості, тривалості судового процесу, спроможності забезпечувати гнучкість й адаптивність останнього до готовності сторін виконувати покладені на них обов'язки або взяті на себе зобов'язання. Крім того, у контексті забезпечення доступності правосуддя, специфіка малозначних справ передбачає, по-перше, існування гнучкого механізму справляння судового збору, від сплати якого мають бути звільнені позивачі у спорах, ініційованих «слабким суб'єктом», по-друге, закріплення за цими суб'єктами права на безоплатну правову допомогу для цілей розумного зменшення та/або пропорційного перерозподілу тягаря витрат, пов'язаних із розглядом і вирішенням малозначної справи в суді.

7. Чинним процесуальним законодавством передбачено, що суд розглядає малозначну справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. Сам по собі розгляд малозначної справи за відсутності сторін у суді першої інстанції не можна кваліфікувати як порушення права на публічний судовий розгляд, за умови якщо заінтересованим особам надано можливість подати клопотання про розгляд справи у їх присутності. Важливою гарантією є те, що сторони, якщо це відповідає їхнім інтересам, завжди мають право відмовитися від усних слухань, але виключно за умови відповідності зовнішньої форми вираження їхньої волі вимогам права на публічний судовий розгляд. Пропорційне застосування процесуальних засобів звуження обсягу гарантій права на публічний судовий розгляд у малозначних справах дозволяє значно спростити процедуру судового розгляду

шляхом вилучення окремих її частин (підготовче судове засідання, судові дебати), а також пов'язаних із ними процесуальних дій там, де їх реалізація або вчинення не є обов'язковими і необхідними. До того ж у малозначних справах реалізується лише один із елементів публічності проголошення рішення суду, який забезпечує його депонування з подальшим оприлюдненням повного тексту в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

8. Спрощення процесуального порядку розгляду малозначних справ має на меті сприяти організаційно-темпоральній оптимізації процедури їх судового розгляду. Для досягнення цієї мети необхідно вжити ряд заходів покликаних, по-перше, забезпечити імплементацію базових стандартів і методик судового керування часом, а по-друге, передбачити механізм реалізації останніх через визначення набору конкретних засобів та прийомів їх здійснення, зокрема шляхом: 1) перерозподілу та зменшення судового навантаження через встановлення обов'язкового досудового порядку врегулювання спору, використання прийомів керування часом, узагальнення статистичних даних щодо зміни показників рівня судового навантаження, моніторинг наявної кількості справ, їх категоріальної приналежності, прогнозування темпів зростання обсягу справ у майбутньому; 2) застосування процесуальних засобів і прийомів регулювання граничної тривалості провадження у малозначних справах шляхом спрощення процедури їх судового розгляду, забезпечення активної ролі суду в питаннях керівництва ходом процесу та визначення його темпоральної динаміки, уникнення зупинок, затримок, зволікань, переривання провадження у справі, запровадження практик планування часу та послідовності вчинення окремих процесуальних дій, урахування темпоральних можливостей та інтересів сторін, використання стандартизованих електронних форм процесуальних документів і засобів цифрової взаємодії, реалізація стратегії електронного судочинства у поєднанні з активним застосуванням інтерактивних форм участі в судовому процесі; 3) забезпечення своєчасності руху справи та завершення судового розгляду завдяки діяльності судового адміністратора (менеджера), попередженню темпоральних зловживань, застосуванню стимулів та заохочень для суддів, котрі дотримуються

вимог своєчасності та розумності строків судового розгляду, визначенню заходів або міри відповідальності за провокацію затримок, зволікань, умисне затягування або переривання процесу; 4) встановленню верхньої гранично прийнятної межі максимально допустимої тривалості провадження у малозначних справах, темпоральний вимір якої має відповідати вимогам оптимальності та передбачуваності строків.

9. Важливе значення має застосування кейс-менеджменту, який покликаний покращити доступ до правосуддя в малозначних справах, забезпечити їх швидкий та ефективний судовий розгляд шляхом оптимізації процедури в її темпоральному та процесуальному вимірах. Під кейс-менеджментом в малозначних справах слід розуміти системний підхід до організації та керування ходом судового розгляду справ, котрі з огляду на вартісний вимір предмета позову, характер спірних правовідносин є менш складними і значущими, у рамках якого дії суду спрямовані на: 1) швидке й ефективне вирішення спору без формалізму, бюрократії та зловживань; 2) раціональне використання матеріального, процесуального і темпорального ресурсів суду, сторін, інших учасників процесу; 3) застосування засобів інформаційної взаємодії суду зі сторонами, іншими учасниками процесу, зокрема шляхом електронної подачі документів, заповнення типових електронних форм і бланків процесуальних документів, застосування засобів електронної комунікації тощо; 4) забезпечення доступності інформації про стан розгляду малозначної справи, коли сторони можуть самостійно й вільно збирати, зберігати, використовувати актуальні відомості, а також відстежувати хід розгляду справи в умовах реального часу; 5) застосування альтернативних способів вирішення спорів у позасудовому порядку, зокрема медіації, у тому числі обов'язкової для певних категорій справ; 6) систематизацію, класифікацію справ для цілей повного розуміння їх правової природи, специфіки характеру спірних правовідносин та визначення оптимального процесуального порядку розгляду кожної з них; 7) врахування інтересів та потреб сторін при плануванні як розвитку процесу загалом, так і динаміки

вчинення окремих процесуальних дій; 8) застосування автоматизованих систем обробки документів, обчислення термінів, нагадування про події тощо.

10. Диверсифікованість підстав подолання процесуального фільтру оскарження судових рішень у малозначних справах обумовлена прагненням законодавця забезпечити більш високий стандарт їх касаційного перегляду. Така практика не суперечить вимогам ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ та відповідає конституційним засадам судочинства, зокрема п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України, який гарантує право касаційного оскарження судового рішення, але у визначених законом випадках. Разом із тим, відсутність нормативно регламентованих критеріїв застосування підстав допуску малозначних справ до перегляду в суді касаційної інстанції утворює прогалину в законодавчому регулюванні, що безпосередньо впливає на якість процесуального закону та ефективність функціонування правового механізму забезпечення реалізації системи гарантій права на справедливий суд. Запровадження процесуального фільтру касаційного оскарження судових рішень в малозначних справах без вичерпної нормативної регламентації змісту підстав для його подолання та процесуальних критеріїв реалізації останніх, породжує стан правової невизначеності, а відповідно і непередбачуваності правових наслідків застосування законодавчо встановлених обмежень, що в контексті практики ЄСПЛ розглядається як порушення права на доступ до суду. Більшість спеціальних підстав допуску малозначних справ до перегляду в суді касаційної інстанції є максимально абстрактними і оціночними категоріями, універсальну формулу застосування яких, на рівні строкатого суддівського тлумачення, сформулювати складно. У зв'язку із чим пропонується доповнити ст. 389 ЦПК України з метою нормативної регламентації умов, коли касаційна скарга стосується питань права, які мають фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики, а також окреслення кола випадків у яких малозначна справа становить значний суспільний інтерес.

11. За результатами проведеного дослідження запропоновано низку змін до цивільного процесуального законодавства. По-перше, розширення переліку малозначних справ, зокрема його доповнення спорами про стягнення аліментів на

батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд (ст. 19 ЦПК України). По-друге, встановлення обов'язку сторін вжити заходів досудового врегулювання спору, а саме шляхом медіації, у малозначних справах (ст. 49 ЦПК України). По-третє, звільнення від сплати судового збору позивачів у малозначних справах, зокрема у спорах про захист прав споживачів, про стягнення аліментів на батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд (ст. 5 Закону України «Про судовий збір»). По-четверте, організації надання безоплатної вторинної правничої допомоги сторонам у малозначних справах, а саме у спорах про захист прав споживачів, про стягнення аліментів на дітей, батьків, одного із подружжя, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, батьків, одного із подружжя, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд, а також у справах, що виникають з трудових відносин (ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»). По-п'яте, уточнення змісту та критеріїв застосування підстав касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах шляхом закріплення поняття *«значного суспільного інтересу»* в малозначній справі,

коли результати її перегляду прямо або опосередковано становлять серйозну, обґрунтовану зацікавленість, яка має виняткове значення для: а) усього суспільства в цілому, певних груп людей, територіальних громад, об'єднань громадян у контексті можливого впливу ухваленого у ній судового рішення на права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб; б) потреб суспільства або окремих його груп, які пов'язані із збереженням, примноженням, захистом існуючих цінностей, девальвація та/або втрата яких мала б значний негативний вплив на розвиток громадянського суспільства; в) предмет спору стосується питань загальнодержавного значення, зокрема таких, як визначення і зміни конституційного ладу в Україні, виборчого процесу (референдуму), обороноздатності держави, її суверенітету, найвищих соціальних цінностей, встановлених Конституцією України, а також нормативної регламентації *«питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики»* як категорії, що охоплює достатньо широке коло правових явищ, котрі в системі процесуальних координат касаційного перегляду малозначних справ стосуються новітніх, проблемних, засадничих, раніше ґрунтовно не досліджуваних питань права, відповідь касаційного суду на які має надати нового уніфікованого розуміння та застосування права як для сторін спору, так і для невизначеного, але широкого кола суб'єктів правовідносин (ст. 389 ЦПК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Business Ready (B-READY) – the World Bank’s flagship report on business environment worldwide. URL: <https://www.worldbank.org/en/businessready> (дата звернення: 29.11.2023).
2. Гурвич М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу. Москва: Изд-во ВЮЗИ, 1950. 198 с.
3. Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. Саратов: изд-во Саратовского университета, 1965. 74 с.
4. Зейдер Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу. Москва: изд-во Юридическая литература, 1966. 190 с.
5. Чечот Д. М. Иск и исковые формы защиты права. *Правоведение*. 1969. № 4. С. 71-79.
6. Побирченко И. Г. Хозяйственные споры и формы их разрешения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1971. 44 с.
7. Ванеева Л. А. Судебное познание в советском гражданском процессе: учебное пособие / под. ред. Н. А. Чечина; М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР, Дальневосточ. гос. ун-т.. Владивосток: изд-во Дальневосточного университета, 1972. 133 с.
8. Зайцев И. М. Сущность хозяйственных споров: монография. Саратов: изд-во Саратовского университета, 1974. 157 с.
9. Матиевский М. Д. Спор о праве в советском гражданском процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1978. 25 с.
10. Бутнев В. В. Спор о праве – организационно-охранительное правоотношение. *Проблема защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство*: межвузовский тематический сборник. Ярославль: Ярославский государственный университет, 1981. С. 43-50.
11. Елисейкик П. Ф. Процессуальное понимание спора о праве и его критика. *Проблема защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство*:

межвузовский тематический сборник. Ярославль: Ярославский государственный университет, 1981. С. 3-16.

12. Матиевский Д. М. Применение юридической категории «правовой спор» в особом производстве советского гражданского процесса. *Проблемы применения и совершенствования гражданского процессуального кодекса РСФСР*: сборник научных трудов. Калинин: изд-во Калининского университета, 1984. С. 99-102.

13. Русское гражданское судопроизводство: практическое руководство для студентов и начинающих юристов: в 2-х т. / Санкт-Петербург: Типография М. Меркушева, 1910. Том I: Судопроизводство исковое / под общ. ред В. Л. Исаченко. 338 с.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

15. Чечина Н. А. Норма права и судебное решение. Избранные труды по гражданскому процессу. Санкт-Петербург: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. С. 95-182.

16. Жеруолис И. А. К вопросу о сущности исковой формы советского гражданского процесса. *Правоведение*. 1966. № 4. С. 61-62.

17. Комаров В. В., Баранкова В. В., Бігун В. А. Курс цивільного процесу: підручник / за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.

18. *Bentham v. the Netherlands*, № 8848/80, 23 October 1985. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57436>.

19. *James and Others v. the United Kingdom*, № 8793/79, 21 February 1986. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57507>.

20. *Alaverdyan v. Armenia*, № 4523/04, 24 August 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100411>.

21. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 20 вересня 2021 р., судова справа № 638/3792/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99861085> (дата звернення: 29.11.2023).

22. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ: Українська книга, 2000. 480 с.
23. Энгельман И. Е. Учебник русского гражданского судопроизводства / 2-е изд., испр. и доп. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1904. 475 с.
24. Яблочков Т. М. Учебник русского гражданского судопроизводства. Санкт-Петербург: Изд. И. К. Гассанова, 1912. 326 с.
25. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Москва: Изд. бр. Башкамовых, 1914. 372 с.
26. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023, судова справа № № 3-88/2021(209/21, 47/22, 77/23, 188/23). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_r_2_2023_0.pdf (дата звернення: 25.11.2023).
27. Ізарова І. О. Реформа цивільного процесу в Україні: новели позовного провадження. *Право України*. 2017. № 8. С. 33-44.
28. Лесько А. Малозначність справ цивільної юрисдикції як критерій для їх розгляду у спрощеному позовному провадженні та відмови у відкритті касаційного провадження. URL: http://www.vru.gov.ua/mass_media/998 (дата звернення: 05.10.2023).
29. Штефан О. О. Теоретичні та практичні проблеми розгляду малозначних справ. *Судова апеляція*. 2019. № 3. С. 28-36.
30. Андронов І. В. Недостатність юридичної визначеності спрощеного позовного провадження. *Часопис цивілістики*. Вип. 34. С. 17-22.
31. Сільвестрі Е. Процедура дрібних позовів: міркування та ідеї з Європи й Італії для українських реформ. *Право України*. 2017. № 8. С. 147-153.
32. Yngvesson B. & Hennessey P. Small Claims, Complex Disputes: A Review of the Small Claims Literature // *Law & Soc. Rev.* 2015. No. 9. P. 219-274.
33. Small Claims courts in Brazil. URL: <https://thebrazilbusiness.com/article/small-claims-courts-in-brazil> (дата звернення: 29.11.2023).

34. Small Claims Tribunal – Hong Kong Judiciary. URL: https://www.judiciary.hk/en/court_services_facilities/sc.html (дата звернення: 29.11.2023).

35. Kenya: Small Claims Court. URL: <https://www.roedl.com/insights/kenya-small-claims-court> (дата звернення: 29.11.2023).

36. Small Claims Court in Lagos State. URL: <https://www.matogconsulting.com/small-claims-court-in-lagos-state/> (дата звернення: 29.11.2023).

37. Fast-Tracking the Resolution of Minor Disputes: Experience from EU Member States. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/pt/670181487131729316/pdf/Fast-tracking-the-resolution-of-minor-disputes-experience-from-EU-Member-States.pdf> (дата звернення: 29.11.2023).

38. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 14 березня 2018 р., судова справа № 127/22669/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72727714> (дата звернення: 29.11.2023).

39. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 27 грудня 2018 р., судова справа № 589/3937/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78979430> (дата звернення: 29.11.2023).

40. Поліщук М.Г. Правові аспекти визначення малозначності справ цивільної юрисдикції. *Теоретичні та практичні проблеми застосування норм цивільного, трудового та господарського права в сучасних умовах*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 2018. С. 106-107.

41. Кравець В. А., Виноградова В. І. Узагальнення практики розгляду малозначних справ судами першої та апеляційної інстанції. *Судова апеляція*. 2018. № 3 (52). С. 140-151.

42. Бобрик В. І. Дискурс про критерії розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 18-19 жовт. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 97-100.

43. Ізарова І. О., Притика Ю. Д. Спрощене позовне провадження цивільного судочинства України: виклики першого року застосування в судовій практиці. *Проблеми законності*. 2019. № 145. С. 51-67.

44. Кошель Н. М. Спрощене позовне провадження: швидке вирішення справи чи позбавлення права на касаційне оскарження? *Юридична Україна*. 2019. № 7. С. 39-47.

45. Помазанов А. В. Малозначність справ у цивільному процесі України. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 80-86.

46. Швецова Л. Проблемні питання розгляду малозначних справ судами // *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*: збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2018 р., Київ, Україна / за заг. ред. І. Ізарової, Р. Флейшара, Р. Ханік-Посполітак. Київ: Дакор, 2018. С. 204-216.

47. Сакара Н. Ю. Право на касаційне оскарження судових рішень у малозначних справах: проблеми законодавчого регулювання // *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*: збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2018 р., Київ, Україна / за заг. ред. І. Ізарової, Р. Флейшара, Р. Ханік-Посполітак. Київ: Дакор, 2018. С. 161-171.

48. Циркуненко О. В. Особливості розгляду цивільних справ у порядку спрощеного позовного провадження. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. «Право». 2018. Вип. 28. С. 77-84.

49. Колісник О. В. Проблеми визначення критеріїв малозначності справ // *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*: збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2018 р., Київ, Україна / за заг. ред. І. Ізарової, Р. Флейшара, Р. Ханік-Посполітак. Київ: Дакор, 2018. С. 46-51.

50. *Golino v. Italy*, № 12172/86, 27 February 1992. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57739>.
51. *Scopelliti v. Italy*, № 15511/89, 23 November 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57859>.
52. *Matusik v. Poland*, № 3826/10, 1 October 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127001>.
53. *De Moor v. Belgium*, № 16997/90, 23 June 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57877>.
54. *Beaumartin v. France*, № 15287/89, 24 November 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57898>.
55. *Cardarelli v. Italy*, № 12148/86, 27 February 1992. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57731>.
56. *Monnet v. France*, № 13675/88, 27 October 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57856>.
57. *H v. the United Kingdom*, № 9580/81, 8 July 1987. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57504>.
58. *Mitev v. Bulgaria*, № 40063/98, 22 December 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67897>.
59. *Manzoni v. Italy*, № 11804/85, 19 February 1991. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57658>.
60. *Wiesinger v. Austria*, № 11796/85, 30 October 1991. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57714>.
61. Prytyka Y., Žukauskaitė-Tatorė M., Terekh O. To the Question of Application Alternative Methods of Resolving Labour Disputes in Ukraine and Lithuania. *Revista Jurídica Portucalense*. 2022. № Especial. Vol. 3. P. 170-185.
62. Мамницький В. Ю., Алексанян К. А., Діброва Т. А. Проблемні питання інституту малозначних справ за Цивільним процесуальним кодексом України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 79-82.

63. Штефан О. О. Малозначні справи: порівняльно-правовий аналіз законодавства України та ЄС. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». Вип. № 6 (20). 2019. С. 62-71.

64. Штефан О. О. Окремі питання вирішення трудових спорів у порядку цивільного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 80-83.

65. Мамницький В. Ю., Кахнова М. Г., Шевченко Ю. А. Малозначні справи та спрощене провадження як процесуальна форма їх розгляду. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 63. С. 88-96.

66. *Azyukovska v. Ukraine*, № 26293/18, 09 October 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-191595>.

67. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 11 липня 2019 р., судова справа № 583/783/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82968166> (дата звернення: 29.11.2023).

68. *Zubac v. Croatia*, № 40160/12, 05 April 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181821>.

69. Показник середньої заробітної плати за 2023 рік. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2158510-pokaznyk-serednoyi-zarobitnoyi-platy-za-2023-rik/> (дата звернення: 29.11.2023).

70. Cappelletti M., Garth B. Access to Justice: The Newest Wave in The Worldwide Movement to Make Rights Effective. *Buffalo Law Review*. 1978. P. 181-292.

71. Cappelletti M. Garth B. Access to Justice: The Worldwide Movement to Make Rights Effective: A General Report. Milan, 1979. Vol. 1. 122 p.

72. Cappelletti M. Alternative Dispute Resolution Processes within the Framework of the World-Wide Access-to-Justice Movement. *The Modern Law Review*. 1993. Vol. 56 (3). P. 282-296.

73. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів Ради Європи від 24 листопада 2004 р. «Про справедливий судовий розгляд у розумні строки і роль судів у судових процесах з урахуванням альтернативних способів

вирішення спорів». URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn6_2004.pdf (дата звернення: 29.11.2023).

74. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf> (дата звернення: 12.10.2023).

75. Gidi A. Zaneti H. Brazilian Civil Procedure in the «Age of Austerity»? *Erasmus Law Review*. 2015. № 4. P. 245-257.

76. Запара С. І. Спрошене провадження у трудових спорах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 23-28.

77. Хіміч С. П. Спрошені провадження за законодавством України та країн СНД. *Процесуальні форми захисту приватних прав осіб в Україні та країнах СНД*: зб. наук. праць / за ред. О. Д. Крупчана. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 248 с.

78. Сакара Н. Ю. Спрошене позовне провадження як новела цивільного процесуального права. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків. 2018. С. 202-205.

79. Боровська І. А. Особливості процесуальної форми спрошеного позовного провадження у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2021. № 65. С. 90-96.

80. Угриновська О. І. Спрошене позовне провадження: особливості законодавчої регламентації // *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*. Зб. наук. праць. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23-24 лист. 2018 р.) / за заг. ред. Ірини Ізарової, Радослава Флейшара, Роксолани Ханик-Посполітак. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 187-193.

81. Угриновська О., Гембара Г. Спрошене позовне провадження законодавча регламентація та проблеми судової практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 85-89.

82. Коломієць Я. Л. Спрошене провадження: особливості та порядок розгляду цивільних справ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 188-192.

83. Бобрик В. Перспективи впровадження процедури спрощеного розгляду в цивільному та господарському процесах України як спосіб їх оптимізації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Sv. 1, Vyd. 6. С. 563-568.

84. Бобрик В. Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід і перспективи в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 4-9.

85. Flejszar R., Izarova I. Summaries of the Conference Small Claims Procedure: The European and the Ukrainian Experience. *Access to Just. E. Eur.* 2018. Vol. 1. P. 81-84.

86. Flejszar R., Izarova I., Vèbraitè V. Access to justice in small claims procedure: comparative study of civil procedure in Lithuania, Poland and Ukraine. *International Journal of Procedural Law*. 2019. Vol. 9 (1). P. 97-117.

87. Король Д. А. Спрощене провадження цивільного судочинства в різних країнах Європи: порівняльна характеристика. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 225-228.

88. Тітов М. Ю., Коротенко Т. Ф. Спрощене позовне провадження: новий досвід. Узагальнення судової практики на прикладі Оболонського районного суду міста Києва // *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення: збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2018 р., Київ, Україна / за заг. ред. І. Ізарової, Р. Флейшара, Р. Ханик-Посполітак*. Київ: Дакор. 2018. С. 172-186.

89. Заборовський В. В., Булеца С. Б. Спрощене позовне провадження як особлива форма здійснення цивільного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Серія Право. Вип. 56. Т. 1. С. 76-82.

90. Васильєва-Шаламова Ж. В., Лисак О. О. Поняття та характерні ознаки спрощеного провадження як виду процесуального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022 р. № 4. С. 110-114.

91. Ткачук О. С. Спрощене провадження – новела цивільного процесу: правова природа, ознаки, процедура. *Право України*. 2017. № 8. С. 45-56.

92. Захарова О. С., Єпанчінцев О. Поняття та сутність спрощеного позовного провадження. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 1. С. 17-21.
93. Фонова О. С. Порівняльний аналіз підвидів ситуативного спрощення господарської процесуальної форми (форсований судовий процес та санкційне спрощення). *Вісник господарського судочинства: Видання Вищого Господарського суду України*. 2014. № 1. С. 109-114.
94. Silver J., Farrow T.C.W. Canadian Civil Justice: Relief in Small and Simple Matters in an Age of Efficiency. *Erasmus Law Review*. 2015. № 4. P. 232-244.
95. Sugiyama E. Simplified Civil Procedure in Japan. *Erasmus Law Review*. 2015. № 4. P. 201-209.
96. Williams J. Small claims and Procedural Justice. *British Journal of Law and Society*. 1980. Vol. 7. № 1. P. 111-141.
97. Мамницький В. Ю., Суховецький О. О. Спрощене провадження цивільного судочинства як процесуальна форма розгляду трудових спорів. Доцільність та тенденції розвитку законодавства в цій сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 138-143.
98. Сапейко Л. В. Напрямки розвитку інституту спрощеного позовного провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 15-19.
99. Фазикош Г. В. Сумарне провадження (summary proceedings) і сумарне рішення (summary judgment) у цивільному судочинстві: проблема введення й регламентації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5 (2). Т. 3. С. 61-65.
100. Subrin St. N. Reflections on the Twin Dreams of Simplified Procedure and Useful Empiricism. *Western State University Law Review*. 2007. Vol. 35. № 1. P. 173-192.
101. Voet S. Relief in Small and Simple Matters in Belgium. *Erasmus Law Review*. 2015. № 4. P. 147-158.
102. Гулик А. Розгляд справ у порядку спрощеного провадження – напрям оптимізації цивільного судочинства. *National law journal: Theory and Practice*. 2020. № 8. С. 52-58.

103. Зуб О. Ю. Спрощене провадження як модель цивільного судочинства. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 131. С. 62-70.

104. Зуб О. Ю. Феномен спрощеного позовного провадження у цивільному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 5, том 1. С. 97-105.

105. Titiriga R. Small Claims Litigation in Romania: The EU as a Normative Power Enchancing Access to Justice in «The European Small Claims Procedure and the Philosophy of Small Change», ed. Neuwahl N. and Hammamoun S. *Thémis*. Montreal, Canada. 2014. P. 213-230.

106. Колос А. Теоретичні проблеми спрощеного провадження у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 32-35.

107. *Regent Company v. Ukraine*, № 773/03, 3 April 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85681>.

108. Советский гражданский процесс: учебник / под ред. М. К. Треушникова. Москва: Изд-во МГУ, 1989. 463 с.

109. Горшенев В. М. О системе процессуального права в советском государстве. *Вопросы правоведения*. Вып. 5. Новосибирск: Юрид. лит., 1970. С. 16-22.

110. Мельников А. А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / отв. ред.: В. С. Тадевосян. Москва: Наука, 1969. 248 с.

111. Комаров В. В. Метод правового регулирования гражданских процессуальных отношений: дис. ... канд. юр. наук. Харьков, 1980. 161 с.

112. Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.. Київ, 2012. 20 с.

113. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Право, 2016. 600 с.

114. Короїд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: монографія. Київ: МП Леся, 2013. 509 с.

115. Гражданский процесс: учебник / под ред. Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. Москва: Юрид. лит., 1968. 455 с.
116. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса. Издание второе, переработанное. Москва: Издание Бр. Башмаковых, 1917. 429 с.
117. Советское гражданское процессуальное право / под общ. ред. К. С. Юдельсона. Москва: Юрид. лит., 1965. 471 с.
118. Курс советского гражданского процессуального права: в 2 т. / отв. ред. А. А. Мельников. Москва: Наука, 1981. Т. 1. 463 с.
119. Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Право України*. 2012. № 1-2. С. 154-174.
120. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
121. Захарова О. Визначення сутності та поняття цивільної процесуальної форми. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 1 (10). С. 127-136.
122. Тертишніков В. І. Цивільний процес (курс лекцій): навч. посіб. Харків: ФІНН, 2011. 256 с.
123. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. Москва: Юридическая литература, 1991. 143 с.
124. Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте. *Право Украины*. 2011. № 9-10. С. 279-303.
125. Теория юридического процесса / Бенедик И. В., Горшенев В. М., Крупин В. Г. и др.; под общ. ред.: Горшенева В. М.. Харьков: «Вища школа» Изд-во при Харьк. ун-те, 1985. 192 с.
126. Сталев Ж. С. Българско гражданско процесуално право. София: Сиела, 1965. 981с.
127. *Philis v. Greece*, № 12750/87, 13780/88, 14003/88, 27 August 1991. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57681>.

128. Zucker B., Her M. The People's Court Examined: A Legal and Empirical Analysis of the Small Claims Court System. *University of San Francisco Law Review*. Vol. 37. № 2. Winter 2003. P. 315-350.

129. Lillo R. Access to Justice and Small Claims Courts: Supporting Latin American Civil Reforms through Empirical Research in Los Angeles County, California. *Revista Chilena de Derecho*. Vol. 43. № 3. 2016. P. 955-986.

130. Gomez M., Gomez J.C. A View from the Sky: A General Overview about Civil litigation in the United States with Reference to the Relief in Small and Simple Matters. *Erasmus Law Review*. 2015. № 4. P. 225-231.

131. McGill Sh. Small Claims Court Identity Crisis: A Review of Recent Reform Measures. *Canadian Business Law Journal*. Vol. 49. № 2. September 2010. P. 215-248.

132. McGuire S. C., Macdonald R. A. Judicial Scripts in the Dramaturgy of the Small Claims Court. *Canadian Journal of Law and Society*. Vol. 11. № 1. Spring 1996. P. 63-98.

133. Silver J., Farrow T.C.W. Canadian Civil Justice: Relief in Small and Simple Matters in an Age of Efficiency. *Erasmus Law Review*. 2015. № 4. P. 240-257.

134. Small claims tribunals | ACCC. URL: <https://www.accc.gov.au/contact-us/other-helpful-agencies/small-claims-tribunals> (дата звернення: 29.11.2023).

135. Koller C. Civil Justice in Austrian-German Tradition. Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems. Springer, 2014. P. 33-57.

136. Eric H. The Historical Context of Small Claims Courts. *American Bar Foundation Research Journal*. (2020). Vol. 2. P. 293-376.

137. Silvestri E. Small Claims and Procedural Simplification: Evidence from Selected EU Legal Systems. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2018. Vol. 1. Issue 1. P. 6-14.

138. Small claims – Ministère de la justice. URL: <https://www.justice.gouv.qc.ca/en/your-disputes/small-claims> (дата звернення: 29.11.2023).

139. May J. Malczyk M. Europejskie postępowanie w sprawie drobnych roszczeń i jego miejsce w systemie polskich postępowań odrębnych // *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення: збірник наукових праць учасників*

Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2018 р., Київ, Україна / за заг. ред. І. Ізарової, Р. Флейшара, Р. Ханік-Посполітак. Київ: Дакор. 2018. С. 69-99.

140. Olaś A. Some remarks on the Pending reform of the Polish domestic small claims procedure // *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*: збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2018 р., Київ, Україна / за заг. ред. І. Ізарової, Р. Флейшара, Р. Ханік-Посполітак. Київ: Дакор. 2018. С. 100-119.

141. Vebraite V. Special Procedures in Lithuanian Civil Procedure and Impact of EU Law on them. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства*: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 7 лип. 2017 р.). Київ: Дакор, 2017. С. 70-72.

142. Civil Procedure Rules. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules> (дата звернення: 29.11.2023).

143. The Fast Track and the Multi-Track in the civil courts. URL: https://www.citizensadvice.org.uk/Global/Migrated_Documents/advisernet/04080403-ew-the-fast-track-and-the-multi-track-in-the-civil-courts-pdf-8.pdf (дата звернення: 29.11.2023).

144. Loughlin P., Gerlis S. Civil procedure. 2nd ed. London-Sydney-Portland Oregon: Cavendish Publishing Limited, 2004. 752 p.

145. Ізарова І. О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу: монографія. Київ: Дакор, 2015. 335 с.

146. Storme M. Improving access to Justice in Europe. URL: <http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TPraw3/Storme.pdf> (дата звернення: 29.11.2023).

147. Storme M. Uniform Procedure Rules in Europe. Unity of Civil Procedural Law, Nat. Divergencies. Lublin, 1994. 306 p.

148. Ізарова І. О. Гармонізація цивільного процесуального права в європейських країнах: напрями та основні здобутки. *Держава і право*. 2014. № 66. С. 149-159.

149. Амстердамський договір від 02 жовтня 1997 року. URL: <https://web.archive.org/web/20120829111957/http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf> (дата звернення: 12.10.2023).

150. Regulation (EC) No. 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006R1896&qid=1699434964399> (дата звернення: 05.10.2023).

151. Regulation (EC) No. 805/2004 of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 creating a European Enforcement Order for uncontested claims. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0805&qid=1699436380348> (дата звернення: 05.10.2023).

152. Regulation (EC) No. 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32007R0861&qid=1699436551837> (дата звернення: 29.11.2023).

153. Ратушна Б. П. Дотримання принципів цивільного процесу України під час розгляду справ у спрощеному позовному провадженні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Юридичні науки. Вип. 6. С. 219-221.

154. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Новітня концепція спрощеного провадження у цивільному процесі (аналіз проекту Цивільного процесуального кодексу України). *Цивілістична процесуальна думка*. 2017. № 1. С. 46-50.

155. Штефан О. О. Миріві суди та перспектива їх запровадження в Україні. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. № 3. С. 55-64.

156. Миріві суди: Україна вже має досвід. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/158738-mirovi-sudi-ukrayina-vzhe-maye-dosvid> (дата звернення: 05.10.2023).

157. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік» від 24.03.2021 року № 276-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-prioritetnih-dij-uryadu-na-2021-s240321> (дата звернення: 05.10.2023).

158. Результати консультації із заінтересованими сторонами щодо доцільності запровадження інституту мирових суддів 25 жовтня 2021 року. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/rezultati-konsultatsii-iz-zainteresovanimi-storonami-schodo-dotsilnosti-zaprovadjennya-institutu-mirovih-suddiv-25-jovtnya-2021-roku> (дата звернення: 05.10.2023).

159. Концепція реформи системи правосуддя «Україна після перемоги»
Бачення України 2030. URL: file:///C:/Users/pravo/Desktop/Kontsepsiya_systemy_reformy_pravosuddya.pdf (дата звернення: 05.10.2023).

160. Григорій Усик: Запит на справедливість нині є найбільш пріоритетним у нашому суспільстві. URL: <https://hcj.gov.ua/news/grygoriy-usyk-zapyt-na-spravedlyvistynyni-ye-naybilsh-priorytetnym-u-nashomu-suspilstvi> (дата звернення: 05.10.2023).

161. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Слово, 2015. 281 с.

162. Цувіна Т. А. Право на доступ до суду: підхід ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 60-69.

163. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.

164. Сакара Н. Ю. Право на доступ до правосуддя у цивільних справах: правові позиції європейського суду з прав людини та національний контекст. *Право України*. 2018. № 10. С. 64-85.

165. *Golder v. United Kingdom*, № 4451/70, 21 February 1975. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.

166. Judgment of the Court of 19 June 2003 in Case E-2/02: *Technologien Bound Wirtschaftsberatung GmbH and Bellona Foundation v EFTA Surveillance Authority*.

Official Journal C 222, 18/09/2003. URL: <https://op.europa.eu/mt/publication-detail/-/publication/8658b17e-09ef-4a86-9e8b-1e87ac6dcb97> (дата звернення: 05.10.2023).

167. Комаров В. В. Гражданский процесс в глобальном контексте. *Юридическая наука и образование*. Вып. 2. 2009. С. 113-118.

168. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навчальний посібник. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2007. 42 с.

169. Civil Justice in Crisis. Comparativ Perspectives of Civil Procedure / Edited by Adrian A. S. Zuckerman. Oxford, 2003. P. 3-53.

170. Marcel Storne. A Single Civil Procedure for Europe: A Cathedral Builders' Dream. *Ritsuveikan Law Review*. № 22. 2005. P. 87-99.

171. Vance R. The Historical Background of the Legal Aid Movement. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*. 1926. Vol. 124. P. 6-15.

172. Jacob H. Access to Justice In England // Access to Justice. Milan, 1979. Vol. 1. P. 415-478.

173. Ebbesson J. Access to Justice in Environmental Matters in the EU. Boston, 2002. P. 3-29.

174. Cappelletti M., Garth B. Access to Justice and the Welfare State. Alphen, 1981. Vol. 4. P. 664-707.

175. Francioni F. Access to Justice as a Human Right. Florence, 2007. 272 p.

176. *Kutic v. Croatia*, № 48778/99, 1 March 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60174>.

177. Oppenheim F. International Law. A Treatise. Vol. I. Peace. London, 1912. 684 p.

178. Borchard E. Diplomatic Protection of Citizens Abroad, or the Law of International Claims. New York: The Banks Law Publishing Company, 1915. P. 336-340.

179. *Kreuz v. Poland*, № 28249/95, 19 June 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59519>.

180. *Weissman and Others v. Romania*, № 63945/00 24 May 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75511>.
181. *Podbielski and PPU Pol Pure v. Poland*, № 39199/98, 26 July 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69911>.
182. *Yagtzilar and Others v. Greece*, № 41727/98, 6 December 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59931>.
183. *Perez de Rada Cavanille v. Spain*, № 28090/95, 28 October 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58260>.
184. *Société anonyme Sotiris and Nikos Koutras ATTEE v. Greece*, № 39442/98, 09 December 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22197>.
185. *Beles and Others v. Czech Republic*, № 47273/99, 12 November 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60750>.
186. *Sürmeli v. Germany*, № 75529/01, 8 June 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75689>.
187. *RTBF v. Belgium*, № 50084/06, 29 March 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104265>.
188. *Bock v. Germany*, № 11118/84, 29 March 1989. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57440>.
189. *Capuano v. Italy*, № 9381/81, 25 June 1987. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57458>.
190. *Versini v. France*, № 40096/98, 11 May 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98457>.
191. *The Holy Monasteries v. Greece*, № 13092/87, 13984/889, December 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57906>.
192. *Lupas and Others v. Romania*, № 1434/002, 35370/02, 1385/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78568>.
193. *Stanev v. Bulgaria*, № 36760/06, 17 January 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108690>.

194. *Ruiz-Mateos v. Spain*, № 12952/87, 23 June 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57838>.

195. *Obermeier v. Austria*, № 11761/85, 28 June 1990. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57631>.

196. *Oerlemans v. the Netherlands*, № 12565/86, 27 November 1991. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57706>.

197. *Levages Prestations Services v. France*, № 21920/93, 23 October 1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58065>.

198. *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*, № 6878/75, 7238/75, 23 June 1981. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57522>.

199. *Burmych and others v. Ukraine*, № 46852/13 and others, 12 October 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>.

200. *De Geouffre de la Pradelle v. France*, № 12964/87, 16 December 1992. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57778>.

201. *Ashingdane v. United Kingdom*, № 8225/78, 28 May 1985. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57425>.

202. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6> (дата звернення: 29.11.2023).

203. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2972> (дата звернення: 29.11.2023).

204. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 29.11.2023).

205. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції Закону від 03.10.2017 року № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 29.11.2023).

206. *Ponomarenko v. Ukraine*, № 13156/02, 14 June 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81071>.

207. Mazaraki N., Tsvina T. Creating an Effective Mediation Scheme for Business-Related Human Rights Abuses: The Case of Ukraine. *Business and Human Rights Journal*. 2023. P. 1-21.

208. Prytyka Y., Izarova I., Kravtsov S. Towards Effective Dispute Resolution: a Long Way of Mediation Development in Ukraine. *The Asian International Journal of Life Sciences*. 2020. Vol. 29 (1). P. 387-399.

209. Roberts K. M. Mediating the Evaluative-Facilitative Debate: Why Both Parties Are Wrong and a Proposal for Settlement. *Loyola University Chicago Law Journal*. 2007. № 39. P. 187-213.

210. Silvestri E., Jagtenberg R. Tweeluik – Diptych: Juggling a Red Hot Potato: Italy, the EU, and Mandatory Mediation. *Nederlands-Vlaams Tijdschrift voor Mediation en Conflictmanagement*. 2013. № 17 (1). P. 29-45.

211. Tsvina T., Vakhonieva T. Law of Ukraine «On mediation»: main achievements and further steps of developing mediation in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5. Iss. 1 (13). P.142-153.

212. Мазаракі Н. А. Зміст і значення принципу добровільності медіації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 24-27.

213. Tsvina T., Ferz S. The recognition and enforcement of agreements resulting from mediation: Austrian and Ukrainian perspectives. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Iss. 4 (16). P. 32-54.

214. Tsvina T., Serhieieva A. Comprehensive Analysis of the Current Situation, Barriers and Possibilities of Mediation Development: with Recommendations for the Promotion and Implementation of Mediation in Ukraine. 2019. P. 38-41.

215. Національна асоціація медіаторів України. Де навчають медіаторів? URL: <http://namu.com.ua/ua/info/mediation/where-to-study/> (дата звернення: 29.11.2023).

216. Національна асоціація адвокатів України презентує практичний посібник з медіації для адвокатів. URL: <https://unba.org.ua/news/7818-naau-prezentue-praktichnij-posibnik-z-mediacii-dlya-advokativ.html> (дата звернення: 29.11.2023).

217. Національна школа суддів України. Базовий курс з медіації. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/about/announcement/do-uvagi-pratsivnikov-aparativ-sudiv-distantiyniy-kurs-bazoviy-kurs-z-mediatsii/> (дата звернення: 29.11.2023).

218. Нотаріальна палата України. Медіація: базові навички для нотаріуса. URL: <https://radnyk.npu.ua/course/mediation/> (дата звернення: 29.11.2023).

219. *Tolstoy Miloslavsky v. United Kingdom*, № 35573/97, 03 December 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4058>.

220. *Stankov v. Bulgaria*, № 68490/01, 12 July 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81606>.

221. *Reuther v. Germany*, № 74789/01, 5 June 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23836>.

222. *Urbanek v. Austria*, № 35123/05, 9 December 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102106>.

223. *Harrison McKEE v. Hungary*, № 22840/07 3 June 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144350>.

224. *Marina v. Latvia*, № 46040/07, 26 October 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101469>.

225. *Mehmet and Suna Yigit v. Turkey*, № 52658/99, 17 July 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81734>.

226. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524> (дата звернення: 29.11.2023).

227. Tsuvina T. A. Online court as a platform for small claims proceedings in terms of the right to a fair trial in civil procedure. *Економічна теорія та право – Economic*

Theory and Law: зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2023. № 3 (54). С. 77-92.

228. *Airey v. Ireland*, № 6289/73, 9 October 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420>.

229. *Essaadi v. France*, №49384/99, 26 February 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60165>.

230. *McVicar v. UK*, № 46311/99, 7 May 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60450>.

231. *Steel and Morris v. UK*, № 68416/01, 15 February 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68224>.

232. *P., C. and S. v. UK*, № 56547/00, 16 July 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60610>.

233. *Gnahoré v. France*, № 40031/98, 19 September 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58802>.

234. *Martinie v. France*, № 58675/00, 12 April 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73196>.

235. *Diennet v. France*, № 18160/91, 26 September 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57957>.

236. *Moser v. Austria*, № 12643/02 21 September 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76956>.

237. *Pretto and Others v. Italy*, № 7984/77 8 December 1983. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57561>.

238. *Fredin v. Sweden (No. 2)*, №18928/91, 23 February 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57867>.

239. *Allan Jacobsson v. Sweden (No. 2)*, № 16970/90, 19 February 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58133>.

240. *Göç v. Turkey*, № 36590/97, 11 July 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-60597>.

241. *Hesse-Anger v. Germany*, № 45835/99, 17 May 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22667>.

242. *Fischer v. Austria*, № 16922/90, 26 April 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57916>.

243. *Helmers v. Sweden*, № 11826/85, 29 October 1991. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57701>.

244. *Miller v. Sweden*, № 55853/00, 8 February 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68178>.

245. Цувіна Т. А. Усність як гарантія права на справедливий судовий розгляд та її реалізація при розгляді малозначних справ у спрощеному позовному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 134-137.

246. *Speil v. Austria*, № 42057/98, 5 September 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22658>.

247. *Varela Assalino v. Portugal*, № № 64336/01, 25 April 2002 . URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-43416>.

248. *Valová and Others v. Slovakia*, № 44925/98, 23 April 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22388>.

249. *Döry v. Sweden*, № 28394/95, 12 November 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60737>.

250. *Saccoccia v. Austria*, №. 69917/01, 5 July 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81869>.

251. *Hirvisaari v. Finland*, № 49684/99, 27 September 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59682>.

252. Основной закон Федеративной Республики Германия: от 23.05.1949. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation (дата звернення: 29.11.2023).

253. *Tierce and Others v. San Marino*, № 69700/01 17 June 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61150>.

254. *Schuler-Zraggen v. Switzerland*, № 14518/89 24 June 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57840>.

255. *Albert and Le Compte v. Belgium*, № 7299/75 and № 7496/76, 10 February 1983. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57422>.

256. *Håkansson and Sturesson v. Sweden*, № 11855/85 21 February 1990. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57638>.

257. *Colozza v. Italy*, № 9024/80, 12 February 1985. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462>.

258. *Mirovni Inštitut v. Slovenia*, № 32303/13, 13 March 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181609>.

259. Узагальнення судової практики по спрощеному позовному провадженню в судах першої інстанції та Харківському апеляційному суді. URL: https://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/uzag18c11 (дата звернення: 29.11.2023).

260. *Sutter v. Switzerland*, № 8209/78 22 February 1984. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57585>.

261. *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, № 7819/77, 28 June 1884. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57456>.

262. *B. and P. v. the United Kingdom*, № 36337/97 and № 35974/97, 24 April 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59422>.

263. *Riakib Biryukov v. Russia*, № 14810/02, 17 January 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84452>.

264. *Katte Klitsche de la Grange v. Italy*, № 12539/86, 27 October 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57893>.

265. *H. v. France*, № 10073/82, 24 October 1989. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57502>.

266. Bongiovanni G. Reasonableness and Law / G. Bongiovanni, G. Sartor, Ch. Valentini. London, New York: Springer, 2009. 464 p.

267. *Poiss v. Austria*, № 9816/82, 23 April 1987. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57560>.

268. *König v. Germany*, № 6232/73, 28 June 1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57512>.

269. *Kress v. France*, № 39594/98, 7 June 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59511>.

270. *Robins v. the United Kingdom*, № 22410/93, 23 September 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58095>.

271. *Estima Jorge v. Portugal*, №. 24550/94, 21 April 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58155>.

272. *Silva Pontes v. Portugal*, № 14940/89, 23 March 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57873>.

273. *Martins Moreira v. Portugal*, № 11371/85, 26 October 1988. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57535>.

274. *Di Pede v. Italy*, № 15797/89, 26 September 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58058>.

275. *Hornsby v. Greece*, № 18357/91, 19 Mach 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>.

276. ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Pocerure. URL: <https://www.unidroit.org/instruments/civil-procedure/eli-unidroit-rules> (дата звернення: 29.11.2023).

277. Kravtsov S., Pritika Y. Small claims in civil procedure in Ukraine: panacea or an obstacle to access justice. *Revista Jurídica Portucalense*. 2023. № Especial. P. 375-407.

278. Кравцов С. О., Бігун Т. Ю., Полтавець Ф. С. Теоретико-прикладні питання розгляду судами малозначних справ. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 4 (26). С. 71-77.

279. Цувіна Т. А. Концепція case management: зарубіжний досвід та перспективи запровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 75-78.

280. Verkerk R. R. What is Judicial Case Management? A Transnational and European Perspective. *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation* / ed. by van Rhee C. H.. Antwerp-Oxford-Portland: Intersentia, 2007. P. 27-56.

281. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2021. 600 с.

282. Giorgiantonio C. Civil Procedure Reforms in Italy: Concentration Principle, Adversarial System or Case Management?, *Quaderni di Ricerca Giuridica (Legal Research Papers)*. Rome: Banca D`Italia, 66/2009. P. 3-39.

283. Jolowicz J. A. Adversarial and Inquisitorial Models of Civil Procedure. *I.C.L.Q.* 2003. Vol. 52. P. 281-295.

284. Hazard G. Introduction to the Principles and Rules of Transnational Civil Procedure / G. Hazard, M. Taruffo, R. Sturmer. A. Gidi. *New York University Journal of International Law and Politics*. Vol. 33. P. 769-784.

285. *McMichael v. the United Kingdom*, № 16424/90, 24 February 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57923>.

286. *Lobo Machado v. Portugal*, № 15764/89, 20 February 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57978>.

287. *Hudakova and Others v. Slovakia*, № 23083/05, 27 April 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98447>.

288. *Clinique des Acacias and Others v. France*, № 65399/01, 65406/01, 65405/01 and 65407/01, 13 October 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70605>.

289. *Ferreira Alves v. Portugal*, № 25053/05, 21 June 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81203>.

290. *Asnar v. France*, № 12316/04, 18 October 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82789>.

291. *Nideröst-Huber v. Switzerland*, № 18990/91, 18 February 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58199>.

292. *Pellegrini v. Italia*, № 30882/96, 20 July 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59604>.

293. Tsuvina T., Ferz S., Tvaronavičienė A., Riener P. The implementation of consensual tenet in modern civil procedure: A European approach of court-related amicable dispute resolution procedures. *Access to justice in Eastern Europe*. 2023. P. 198-224.

294. Van Rhee C. H. Obligations of the Parties and their Lawyers in Civil Litigation: The ALI/UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure in J., Adolphsen et al., *Festschrift für Peter Gottwald zum 70. Geburtstag*. Beck, 2014. P. 689-699.

295. *Sokurenko and Strygun v. Ukraine*, № 29458/04 29465/04, 20 July 2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76467>.

296. *Brualla Gómez de la Torre v. Spain*, №. 26737/95, 19 December 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58127>.

297. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2018 р., судова справа № 514/134/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74963333> (дата звернення: 29.11.2023).

298. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 10 квітня 2019 р., судова справа № 152/355/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81263968> (дата звернення: 29.11.2023).

299. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 17 квітня 2019 р., судова справа № 752/4619/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81438213> (дата звернення: 29.11.2023).

300. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 22 травня 2019 р., судова справа № 755/8517/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82034634> (дата звернення: 29.11.2023).

301. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 05 червня 2019 р., судова справа № 760/10908/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419667> (дата звернення: 29.11.2023).

302. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 р., судова справа № 145/1330/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87180096> (дата звернення: 29.11.2023).

303. Бететто Н. Доступ до суду касаційної інстанції та касаційні фільтри в світлі стандартів ради Європи. *Слово національної школи суддів України*. 2020. С. 35-36.

304. Zivilprozessordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> (дата звернення: 12.10.2023).

305. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах від 07 лютого 1995 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_5_1995_02_07.pdf (дата звернення: 12.10.2023).

306. Луспенік Д. Д. Не слід боятися нового, або п'ять безпідставних пересторог щодо запропонованих змін до процесуальних кодексів. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/129038-pyat-bezpidstavnih-perestorog-schodo-zaproponovanih-zmin-do.html> (дата звернення: 29.11.2023).

307. Ахмач Г.М. Застосування процесуальних «фільтрів» під час перегляду судових рішень у касаційній інстанції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 68-71.

308. Тріпільський Г. Я. Звуження підстав для касаційного оскарження судових рішень у світлі права на суд. *Знання європейського права*. 2021. Вип. 2. С. 53-56.

309. Попов О. І. Малозначність справи як процесуальний фільтр доступу до суду касаційної інстанції: окремі питання судової практики // *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*: збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2018 р., Київ, Україна / за заг. ред. І. Ізарової, Р. Флейшара, Р. Ханік-Посполітак. Київ: Дакор, 2018. С. 134-147.

310. Щербак С., Мирославський С. Касаційні фільтри в цивільному судочинстві. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. № 3. С.82-93.

311. Кравцов С. О., Гуденко Д. О., Воробйова В. І. Малозначність спору як «процесуальний фільтр» касаційного оскарження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С.126-129.

312. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 26 березня 2018 р., судова справа № 183/1066/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72970244> (дата звернення: 29.11.2023).

313. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 17 березня 2020 р., судова справа № 522/19654/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88265183> (дата звернення: 29.11.2023).

314. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 14 квітня 2023 р., судова справа № 201/2516/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110255526> (дата звернення: 17.09.2023).

315. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 19 червня 2023 р., судова справа № 359/9072/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111709290> (дата звернення: 17.09.2023)

316. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 09 серпня 2023 р., судова справа № 644/1876/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112750170> (дата звернення: 17.09.2023).

317. Ухвала Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 28 березня 2019 р., судова справа № 917/478/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80754060> (дата звернення: 17.09.2023).

318. Ухвала Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 29 квітня 2020 р., судова справа № 908/1779/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89008699> (дата звернення: 17.09.2023).

319. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 11 серпня 2020 р., судова справа № 468/1379/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90932575> (дата звернення: 17.09.2023).

320. Ухвала Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 25 червня 2020 р., судова справа № 922/3706/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90025222> (дата звернення: 17.09.2023).

321. Ухвала Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 15 лютого 2022 р., судова справа № 924/473/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103281765> (дата звернення: 17.09.2023).

322. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 07 грудня 2018 р., судова справа № 922/6554/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78468681> (дата звернення: 17.09.2023).

323. Ухвала Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 15 лютого 2022 р., судова справа № 924/473/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103281765> (дата звернення: 17.09.2023).

324. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 20 серпня 2020 р. судова справа № 570/4419/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90932520> (дата звернення: 17.09.2023).

325. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 28 липня 2020 р. судова справа № 369/6998/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90677182> (дата звернення: 17.09.2023).

326. Ухвала Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 20 липня 2020 р. судова справа № 927/1064/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90489681> (дата звернення: 17.09.2023).

327. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 27 серпня 2018 р. судова справа № 701/167/18-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76166463> (дата звернення: 17.09.2023).

328. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 30 червня 2022 р. судова справа № 761/718/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105036826> (дата звернення: 17.09.2023).

329. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 30 червня 2022 р. судова справа № 711/7141/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110272> (дата звернення: 17.09.2023).

330. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 15 квітня 2022 р. судова справа № 462/2013/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103977646> (дата звернення: 17.09.2023).

331. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 02 вересня 2020 р. судова справа № 761/19960/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91433325> (дата звернення: 17.09.2023).

332. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 02 листопада 2021 р. судова справа № 758/6698/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100846709> (дата звернення: 17.09.2023).

333. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 15 лютого 2021 р. судова справа № 156/875/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94999563> (дата звернення: 17.09.2023).

334. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 16 березня 2021 р. судова справа № 569/11065/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95642856> (дата звернення: 17.09.2023).

335. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 23 жовтня 2021 р. судова справа № 638/9189/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100613796> (дата звернення: 17.09.2023).

336. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 19 травня 2022 р. судова справа № 947/36378/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104453553> (дата звернення: 17.09.2023).

337. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 26 червня 2023 р. судова справа № 752/19711/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111939187> (дата звернення: 17.09.2023).

338. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 19 липня 2023 р. судова справа № 511/1246/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112315211> (дата звернення: 17.09.2023).

339. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 01 вересня 2023 р. судова справа № 703/1110/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113203972> (дата звернення: 17.09.2023).

340. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 01 грудня 2022 р. судова справа № 2/0523/3004/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107633802> (дата звернення: 17.09.2023).

341. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 02 червня 2022 р. судова справа № 161/13881/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104604201> (дата звернення: 17.09.2023).

342. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 03 червня 2022 р. судова справа № 759/21057/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635295> (дата звернення: 17.09.2023).

343. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 26 вересня 2023 р. судова справа № 457/823/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113759839> (дата звернення: 17.09.2023).

344. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 28 серпня 2018 р. судова справа № 753/4350/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76207113> (дата звернення: 17.09.2023).

345. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 25 травня 2018 р. судова справа № 591/3433/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74376108> (дата звернення: 17.09.2023).

346. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 22 серпня 2018 р. судова справа № 509/3868/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76053916> (дата звернення: 17.09.2023).

347. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 22 грудня 2018 р. судова справа № 243/10450/2017. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78977674> (дата звернення: 17.09.2023).

348. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 13 лютого 2019 р. судова справа № 191/3096/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79776345> (дата звернення: 17.09.2023).

349. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 05 листопада 2019 р. судова справа № 204/5899/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85443409> (дата звернення: 17.09.2023).

350. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 08 квітня 2019 р. судова справа № 174/818/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81264154> (дата звернення: 17.09.2023).

351. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 25 квітня 2019 р. судова справа № 173/1867/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81439357> (дата звернення: 17.09.2023).

352. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 25 квітня 2019 р. судова справа № 205/3451/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81439373> (дата звернення: 17.09.2023).

353. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 17 травня 2019 р. судова справа № 658/4229/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81796676> (дата звернення: 17.09.2023).

354. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 12 березня 2019 р. судова справа № 757/5575/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80588209> (дата звернення: 17.09.2023).

355. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 24 січня 2020 р. судова справа № 296/11327/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87144887> (дата звернення: 17.09.2023).

356. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 04 липня 2019 р. судова справа № 607/6691/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82968209> (дата звернення: 17.09.2023).

357. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 31 жовтня 2019 р. судова справа № 127/9985/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85354415> (дата звернення: 17.09.2023).

358. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 11 червня 2020 р. судова справа № 495/1206/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97700339> (дата звернення: 17.09.2023).

359. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 04 квітня 2018 р. судова справа № 369/9085/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73437827> (дата звернення: 17.09.2023).

360. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 27 квітня 2018 р. судова справа № 672/1246/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73758479> (дата звернення: 17.09.2023).

361. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 18 грудня 2020 р. судова справа № 595/1475/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93793911> (дата звернення: 17.09.2023).

362. Луспенік Д. Д. Ідеальний Процесуальний кодекс: яким він має бути? *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 7 лип. 2017 р.)*. Київ. 2017. С. 36-47.

363. Ухвала Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 22 липня 2021 р. судова справа № 454/1102/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98482969> (дата звернення: 17.09.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Білоус К. В. Спрошене провадження як процесуальна форма розгляду малозначних справ. *Юридичний вісник. Law herald*. Одеса, 2020. Вип. № 3. С. 293-303. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.1954>.

2. Білоус К. В. Спеціальні підстави касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2020. Вип. № 292 (6). С. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.01>.

3. Білоус К. В. Проблеми запровадження обов'язкової медіації для розгляду малозначних справ у цивільному судочинстві. *Наука і техніка сьогодні*. Київ, 2023. Вип. № 12 (26). С. 14-26. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-12\(26\)-14-26](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-12(26)-14-26).

4. Bilous K. Reasonable Time of a Trial in Small Claims. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 3 (39). Vol. 2. P. 171-187. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.34>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Білоус К. В. Природа малозначних справ та процесуальна форма їх розгляду в цивільному судочинстві. *Юридична осінь 2019 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 29 листоп. 2019 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Харків, 2019. С. 383-387.*

6. Білоус К. В. Спрошення як тенденція диференціації судових процедур. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права: тези доп. та повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 3-4 жовт. 2019 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Харків: Право, 2019. С. 241-243.*

7. Bilous K. Small Claims Litigation Procedure under the EU Law. *Young Researchers in the Global World: Vistas and Challenges: Book of papers of the 2020 International Forum for Young Researchers*. Kharkiv, April 24, September 25, 2020 / O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, TESOL-Ukraine [and oth.]. Львів: «Галицька видавнича спілка», 2020. P. 5-9.

8. Білоус К. В. Касаційне оскарження судових рішень у малозначних справах. *Матеріали круглого столу, присвяченого 105-й річниці від дня народження видатного вченого у галузі цивільного процесуального права, доктора юридичних наук, професора Семена Юлійовича Каца* (м. Харків, 15 грудня 2020 р.): збірник тез / за ред. проф. К. В. Гусарова. Харків: ТОВ «Оберіг», 2020. С. 46-50.

9. Bilous K. Adversarial as a Guarantee of Procedural Fairness for Trial of Minor Cases. *Young Researchers in the Global World: Approaches and Challenges: Book of papers of the 2021 International Forum for Young Researchers*, Kharkiv, April 23, 2021 / O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, TESOL-Ukraine [and oth.]. Kharkiv: O. M. Beketov NUUE in Kharkiv, 2021. P. 3-6.

10. Білоус К. В. Зміст і правова природа цивільної справи. *Матеріали круглого столу, присвяченого 100-й річниці від дня народження завідувача кафедри цивільного процесу Харківського юридичного інституту (1972–1982 рр.), доцента Леоніда Яковича Носка* / за ред. проф. К. В. Гусарова (м. Харків, 15 грудня 2021 р.). Харків: ТОВ «Оберіг», 2022. С. 69-74.